Leningrádiak

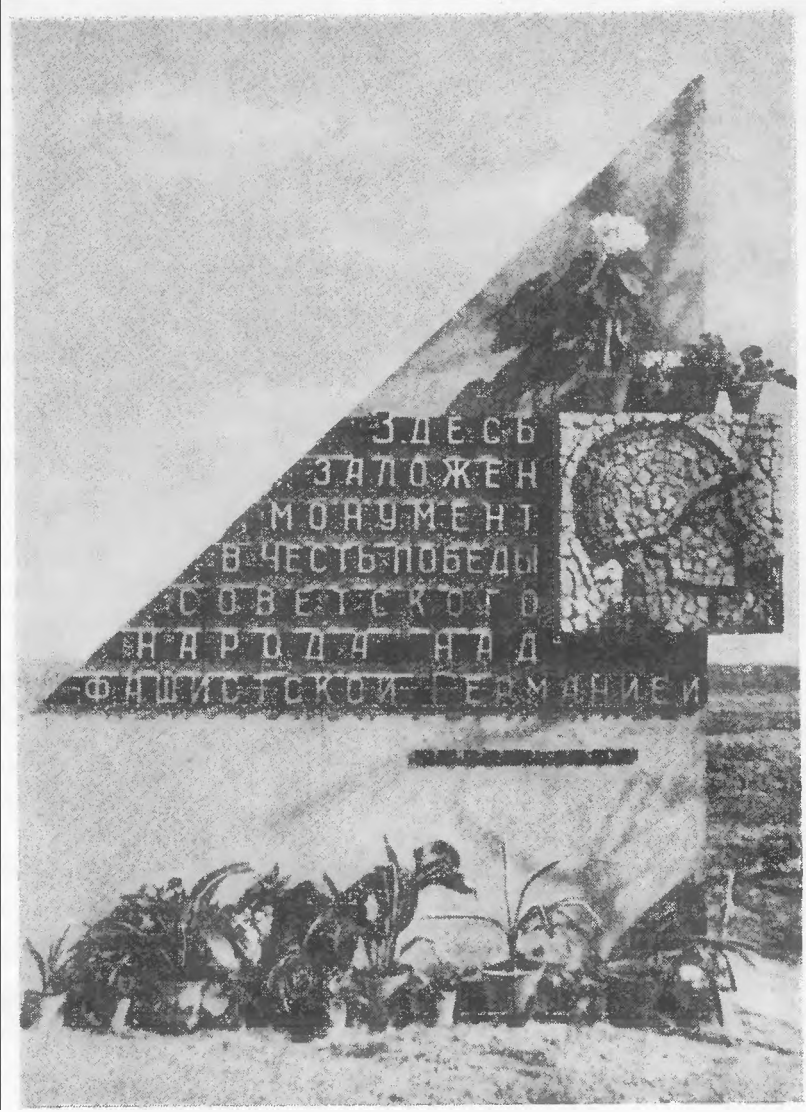

A német fasizmus felett aratott szovjet győzelem emlékműve Leningrád közelében

DMITRIJ VASZILJEVICS PAVLOV

LENINGRÁDIAK

LENINGRÁD BLOKÁDJA 1941

STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ilka u. 32.
940.53/72

ZRÍNYI KATONAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

A mű eredeti címe

ДМИТРИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ ПАВЛОВ

ЛЕНИНГРАД В БЛОКАДЕ

1941

Военное издательство
Министерства Обороны СССР
Москва — 1967

Forditotta

HORVÁTH ZOLTÁN

Az eredetivel egybevetette

DR. AUER KÁLMÁN

A SZERZŐTŐL

Csaknem huszonöt év telt el azóta, hogy Leningrád felszabadult a német fasiszta hódítók blokádja alól. Ezalatt új nemzedék nőtt fel, amely fokozott érdeklődéssel tanulmányozza a történelmet. Ennek a könyvnek a célja az, hogy segítséget nyújtson a fiataloknak: jobban megértsék azokat a körülményeket, melyek között az ostromlott város védői éltek, harcoltak és meghaltak.

A blokádnak azokban a borzalmas, hihetetlenül nehéz hónapjaiban az Állami Honvédelmi Bizottság meghatalmazottaként dolgoztam Leningrádban. Feladatköröm a város lakóinak és a front csapatainak élelmezése volt, és ezért sok mindent megismertem, láttam és átéltem. Éppen ez a körülmény szolgált alapul könyvem megírására.

Nemcsak ennek az időszaknak a tényeit igyekszem elmondani, hanem érzékeltetni szeretném azt a légkört is, amelyben a leningrádiak éltek, szeretném bemutatni lelkierejüket és győzelmi akaratukat abban a titáni küzdelemben, amelyet a vérszomjas és erős ellenséggel vívtak.

Azok a következtetések, amelyekre az események elbeszélése során jutok, a rendelkezésemre álló adatokon és az ostrom nehéz napjaiban szerzett benyomásokon nyugszanak.

Az utóbbi években Leningrád ostromáról szovjet és külföldi szerzők tollából egész sor könyv látott napvilágot. Ezek a könyvek az olvasókat méltán érdeklő általánosított adatokat és következtetéseket tartalmaznak. Ugyanakkor egyes művekben a történelmi igazság durva mellőzésével találkozunk, amit nem hagyhattam válasz nélkül, és amire kötelességemnek tartottam megtenni észrevételeimet.

A könyv harmadik kiadását az 1941. év második felére vonatkozó újabb tényekkel és adatokkal egészítettem ki.

Kétségtelen, hogy azt a határtalan bátorságot és magas fokú szervezettséget, amelyet a városnak az oly hosszúra nyúlt ostrom rettenetes viszonyai között is kitartó védelmezői és lakosai tanúsítottak, a könyvben elmondottak korántsem tudják maradéktalanul érzékeltetni.

Igen hálás leszek azoknak az olvasóimnak, akik elmondják észrevételeiket e könyvemmel kapcsolatban.

HADITEVÉKENYSÉG AZ ÉSZAKNYUGATI IRÁNYBAN

(1941. JÚNIUS–SZEPTEMBER)

A nyugati országok ellen viselt háború leple alatt a fasiszta Németország titokban előkészítette a Szovjetunió hitszegő megtámadásának tervét.

A német csapatok nyugaton aratott meglepő sikerei azt a meggyőződést érlelték meg Hitlerben, hogy ugyanilyen könnyű győzelmet arat a Szovjetunió elleni háborúban is. 1940 decemberében a hadseregparancsnokokkal folytatott titkos tárgyaláson kijelentette: „Várható, hogy az orosz hadsereg a német csapatok első csapásai nyomán még nagyobb vereséget szenved, mint Franciaország hadserege 1940-ben."[1] 1941 tavaszán a németek 153 elsőrendű hadosztályt vontak össze keleti határaikon, júniusban pedig nyugatról keletre dobták át egész légiflottájukat. Június 22-én hajnalban a német kormány parancsára a fasiszta csapatok a Balti-tengertől a Fekete-tengerig tüzes lávaként zúdultak a Szovjetunió határaira, és az előre kijelölt irányokban betörtek annak területére.

Azt a feladatot állították eléjük, hogy rövid időn belül foglalják el a Szovjetunió európai területeit az Arhangelszk–Asztrahany vonalig. Egy sor körülmény és hiba következtében a hadicselekmények a Szovjetunió számára rendkívül kedvezőtlen körülmények között kezdődtek. A mozgósított és jól felkészült fasiszta hadsereg meglepetésszerű, koncentrált csapása határ menti körzeteink csapatait nehéz helyzetbe juttatta. A szovjet fegyveres erők súlyos veszteségeket szenvedtek. Különösen érzékeny vérveszteség érte a légierőt, s emiatt a szovjet katonáknak hosszú időn át kínosan érezniük kellett a németek nyomasztó légi fölényét a harcmező fölött. Az ellenség a háború első

napjaiban magához ragadta a hadászati kezdeményezést, és az egész arcvonalon mélyen előrenyomult országunk területén.

Júliusban sok német tábornok abban a hitben ringatta magát, hogy a háborút már megnyerték. Az ellenség csapása valóban meghökkentő volt, és megrendítette a szovjet embereket, de sem a katonáknak, sem a békés dolgozóknak eszükbe sem jutott, hogy a háborút elvesztettnek tekintsék. Az ellenség betörése a szovjet emberek szívében a harag és a haza sorsáért való mélységes aggódás érzését keltette fel. A párt és a kormány felhívására az egész nép országa védelmére kelt, megértve, hogy ennek a küzdelemnek a kimenetelétől a haza jövője függ. A háború kezdettől fogva hallatlanul elkeseredett jelleget öltött. Nos, ezzel a lényeges tényezővel: népünk erkölcsi egységével, lelkierejével, a német politikusok és stratégák nem számoltak, amikor a háborút megnyertnek hitték. Ugyanebbe a hibába esik a második világháború kérdéseivel foglalkozó néhány nyugati történész is, de róluk a továbbiakban szólunk majd.

Németország hadra kelt csapatai három hadászati csoportosítást alkottak: az északi, a középső és a déli hadseregcsoportot. Mi röviden az északnyugati hadicselekmények kifejlődését tekintjük végig, minthogy könyvünk tárgya: Leningrád és a vele kapcsolatos események. Ebben az irányban a német csapatok északi csoportja tevékenykedett, amelyet a háború megindulása előtt Kelet-Poroszországban összpontosítottak. A csoport állományába a 16. és a 18. hadsereg, a 4. páncélos csoport, vagyis összesen 29 hadosztály tartozott. A csapatok összlétszáma több mint 500 ezer főt tett ki. Kitűnően fel voltak fegyverezve, és a legkorszerűbb híradó eszközökkel rendelkeztek. Az „Észak" hadseregcsoport parancsnokságát Hitler Von Leeb tábornagyra bízta.

Leeb, aki 1876-ban született, Hitler hatalomra jutása előtt a VII. katonai körzet parancsnokának beosztását látta el altábornagyi rendfokozatban. Hitler, a dokumentumok tanúsága szerint, tartózkodóan kezelte Leebet, ez utóbbi vallásos meggyőződése, éles nyelve és a nemzetiszocialistákról elejtett rosszmájú kijelentései miatt. Ám figyelembe véve szaktudását és azt, hogy Leeb mint a „császári vezérkari tisztek régi gárdájának" képviselője a tisztikar támogatását élvezte, Hitler a 2. hadseregcsoport parancsnokává nevezi ki. 1938-ban Leeb részt vesz a Szudéta-vidék megszállásában. 1940-ben a „C" hadseregcsoport

parancsnoki posztjára állítják. Az ő feladata volt, hogy csapataival lekösse a Maginot-vonalat védő francia erőket. A franciaországi győzelemért 1940 júliusában Leebet ünnepélyes keretek között tábornaggyá léptetik elő és lovagkereszttel tüntetik ki. Hitler tehetséges tábornoknak tekinti őt, és úgy dönt, hogy rábízza a Szovjetunió elleni támadás tervének megvalósítását az északkeleti irányban.

Leeb azt a feladatot kapta, hogy semmisítse meg a szovjet hadsereg Baltikumban levő egységeit, és Dvinszken, Pszkovon, Lugán keresztül gyors ütemben kifejlesztve a támadást vegye birtokba a Balti-tenger valamennyi haditengerészeti bázisát, és július 21-ére foglalja el Leningrádot. Leeb attól a vágytól eltelve, hogy igazolja a magas bizalmat, nagy buzgalommal látott hozzá a „Barbarossa"-terv ráeső részének valóra váltásához.

A német hadsereg katonái és tisztjei felfűtött hangulatban voltak. Úgy tekintettek magukra és hadseregükre, mint az útján minden akadályt legyőző Góliátra. A sajtó, a rádió, a fasiszta államférfiak beszédei minden eszközt megragadtak, hogy fokozzák a revansisták féktelen kedvét, és hadseregüket Kelet hatalmas térségein újabb győzelmekre, rablásra és erőszakra uszították.

Június 22-én az ellenség rátört a 8. és 11. szovjet hadsereg fedező egységeire. A csapás ereje akkora volt, hogy magasabbegységeink csakhamar elvesztették az összeköttetést hadseregük törzsével. A támadó ellenség olyan jelentős erőket vetett harcba, hogy a széttagolt egységek, a szovjet katonák minden bátorsága és rendületlen állhatatossága ellenére sem bírták feltartóztatni a fasiszta hordákat. Az első nap végére a 4. páncélos csoport magasabbegységei áttörték a szovjet védelmet és előrenyomultak.

A háború első napjával a Balti Katonai Körzetet átalakították Északnyugati Fronttá, amely 12 lövész-, 2 gépkocsizó lövész- és 4 harckocsi-hadosztályból állt. A csapatok mennyiségét illetően az Északnyugati Front erői elmaradtak Leeb támadó csoportosításának erői mögött, emellett a németeknek több harckocsijuk, önműködő fegyverük és kivált nagy légi fölényük volt. De az ellenség fölénye főleg abban rejlett, hogy lehetősége nyílt részenként mérni csapást csapatainkra, minthogy a szovjet hadosztályok szétszórtan helyezkedtek el, és távol voltak a határtól. A libavai, a šiauliai és más megerődített körletek építése a hitlerista hordák támadásának idejére nem fejező-

dött be. Az ellenség koncentrált erői ellen kezdetben az Északnyugati Front fedező erői vették fel a harcot, aztán a gépkocsizó egységek, majd azok a tartalékok, amelyeket a háború megindulásának ötödikhetedik napján távoli elhelyezési körleteikből sikerült előrevonni.

Csapataink ilyen diszlokációja mellett a német fasiszta csapatok nyilvánvaló erőfölényben voltak és győzelmeket arattak, bár közben súlyos veszteségeket szenvedtek.

A szovjet csapatok tevékenységét még az is megnehezítette, hogy az utakat hatalmas embertömegek lepték el. A védőövek építőmunkásai (több mint 80 ezer ember) és a határ menti körzetekből menekülők az ország belseje felé tódultak, eltorlaszolva a magasabbegységek útját. A munkásoknak, a katonák hozzátartozóinak, sok-sok kolhoztagnak váratlanul el kellett hagynia otthonát; sokan még a felsőruhájukat sem tudták magukkal vinni. Nem kevés felnőtt és gyerek út közben az ellenség bombáitól és géppuskagolyóitól pusztult el.

Nem telt bele néhány nap, és Von Leeb csapatai Litvániát és Lettországot elfoglalva, átlépték az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság határait. Előretolt gépesített egységei Pszkov felé nyomultak. Az ellenséges szárazföldi csapatok tevékenységét aktívan támogatta az 1. légiflotta, amely 1070 harci repülőgéppel rendelkezett. Északról a Karél-földszoroson át a finn csapatok hét gyalogoshadosztálya támadott Leningrád irányában.

Július 10-én az ellenség harckocsiegységei Pszkovtól délre áttörték a 11. hadsereg arcvonalát, és széles áradatban nyomultak Luga felé. Már 180–200 kilométerre megközelítették Leningrádot. Az előnyomulás olyan gyors üteme mellett, amelyet a németeknek a háború első napjaiban sikerült elérniük, 9–10 nap kellett ahhoz, hogy a város falaihoz érjenek. Július 10-én az ellenség erői még jóval felülmúlták Északnyugati Frontunk harci erejét. Leeb 23 hadosztály fölött parancsnokolt, csapatainak létszáma mintegy 340 ezer katonát és tisztet tett ki. Több mint 6000 löveggel és aknavetővel, 326 harckocsival és körülbelül 1000 repülőgéppel rendelkezett. Az ellenséggel alig több, mint 150 ezer szovjet harcos állt szemben. Ráadásul csapataink mögöttes területén ez időre még nem épültek ki a kellően előkészített védelmi berendezések. A lugai védőöv még messze volt a befejezéstől. Rendkívül veszélyes és súlyos helyzet alakult ki.

Július 11-én a harccselekmények tetőpontján a szovjet kormány

utasítására Leningrádba érkezett az Északnyugati Irány főparancsnoka, K. J. Vorosilov, a Szovjetunió marsallja. Ő világosan látta és józanul ítélte meg az arcvonal helyzetét, amely fölöttébb kedvezőtlenül alakult csapatainkra nézve. De nem kevésbé jól ismerte a szovjet nép lelkületét, amely inkább vállalja a halálos harcot, mintsem gyáván meghátráljon.

A nép egységére, az ellenség szétzúzásának szenvedélyes óhajára támaszkodva, a szovjet hadvezetés a városi pártszervezet aktív segítségével latba vet minden rendelkezésére álló eszközt az ellenség előnyomuló erőivel szemben. Az embereket és az anyagi erőforrásokat a német támadások visszaverésére és Leningrád közeli és távolabbi megközelítési útjain további védelmi létesítmények építésére mozgósítja. A hajók, a haditengerészeti egységek és tanintézetek személyi állományából sürgősen tengerészgyalogos dandárok alakulnak. A Balti Flotta több mint 80 ezer emberét a szárazföldi arcvonalra irányítják át. És elmondhatjuk, hogy a tengerészgyalogosok a fasisztákkal vívott küzdelemben az önfeláldozásnak és a bátorságnak ragyogó példáját mutatták.

A párt és a kormány felhívására a leningrádiak rövid időn belül tíz népfelkelő hadosztályt alakítottak, amelyek kimagasló szerepet töltöttek be a város védelmében. Ezeknek a hadosztályoknak az összetétele szerfölött tarka volt: ifjak, akik először vettek puskát a kezükbe, érett emberek a polgárháború tapasztalataival; egyesek testileg erősek és szívósak, mások gyengébb egészségűek. Az önkénteseket sebtében kiképezték, és sürgősen az arcvonalra irányították őket. Már július második felében három felkelő hadosztály harcolt a lugai védelmi szakaszon, s eközben sikerrel verte vissza az ellenségnek az ivanovszkojei és szabszki hídfők ellen indított rohamait. Az új alakulatok elégtelen kiképzése nem kevés véráldozattal járt, de ez a kényszerű körülmény a rendkívül kedvezőtlen harchelyzetből adódott.

A szovjet parancsnokság egyidejűleg meggyorsította a Leningrádot körülvevő védőövek építését, amelyeken naponta csaknem 500 ezer ember dolgozott. Az üzemekben éjjel-nappal készültek az előregyártott vasbeton harckocsiakasztó gúlák, amelyekkel sűrűn behálózták a megerődített körleteket.

A lugai irány csapatainak támogatásába bevonták a Balti Flotta és az Északi Front repülőegységeit. Ezek számottevő segítséget nyúj-

tottak a földi csapatoknak az ellenség harckocsijai ellen vívott küzdelemben. Szolci körzetében a szovjet csapatok bátor ellencsapást hajtottak végre az ellenség 4. páncélos csoportjának egységei ellen, amelyek mélyen beékelődtek védelmünkbe. Az ellenség tetemes veszteségeket szenvedett, és 40 kilométerrel visszavetettük ezen az arcvonalszakaszon.

A hadvezetésnek az emberek mozgósítására, felfegyverzésére és arcvonalra irányításukra tett gyors és határozott intézkedései lehetővé tették, hogy a lugai védelmi szakaszon a legkritikusabb pillanatban jól megerősítsük állásainkat. Ámde ellenállásunk fő erősségét nem a megszállt védőállások jelentették (hiszen azok hevenyészetten készültek, és nem jelentettek különösebb akadályt a harckocsik számára), hanem a katonák szilárd helytállása, s a tisztek bátor magatartása. Szívük mélyén eltökélték, hogy nem engedik az ellenséget Leningrádba. Az ellenséggel szembeni helytállás kiapadhatatlan erőforrása katonáink lelkülete volt, ebből fakadt rendületlen bátorságuk.

A németek heves rohamai, elkeseredett erőfeszítésük, hogy tért nyerjenek, eredménytelen maradt. Hatalmas területet borítottak be szétlőtt harckocsijaik és a halottaik végeláthatatlan tömege. A nagy veszteségek hatására az ellenség kénytelen-kelletlen védelembe ment át. Leeb lázas sietséggel kezdte előrevonni arcvonalbeli hadseregeinek nagy területen széthúzódó részeit és a harcbiztosító csapatokat. Miután a németek jelentős erőket vontak össze és átcsoportosították magasabbegységeiket, hatalmas repülőerők, különösen a zuhanóbombázók támogatásával, augusztus 8-a és 10-e között támadásba lendültek. Sikerült áttörniük védelmünket és ékeikkel előnyomulni Leningrád felé. Az ellenséges csapatok támadási üteme azonban már messze elmaradt a háború első napjaiétól. Ellenállásunk ereje napról napra nőtt. A németek július 10-ig átlagosan napi 26 kilométert nyomultak előre, július hátralevő napjaiban előremozgásuk üteme már több mint egyötödére csökkent, vagyis nem haladta meg a napi 5 kilométert, augusztusban viszont alig tett ki naponta 2,2 kilométert, miközben minden kilométer utat a fasiszta katonák hulláinak sűrű tömege borított. Mindamellett az ellenséges hadseregcsoport még hatalmas erőt képviselt. Az ő oldalán volt a légi fölény, s ezzel súlyos helyzetet teremtett szárazföldi csapataink számára.

Visszaszorítva a szovjet egységeket, a fasiszta csapatok minden nap-

pal közelebb jutottak áhított céljukhoz. Útjukat lángtenger fénye világította be, s a szélrohamok pernye- és füstáradatot vittek Leningrád elővárosaiba. Fájó szívvel, mélységes szomorúsággal hagyta ott a lakosság a munkástelepeket, városokat, falvakat, megsemmisítve a vetést, elhajtva a lábasjószágot, és a nagyszámú mezei és országutakon vonult kelet felé. A menekülők java része Leningrádban maradt.

*

Augusztus 20-án összeült a leningrádi pártaktíva. Az arcvonalbeli helyzetről Vorosilov számolt be. Megmutatta a térképen az ellenség és a saját csapatok helyzetét. Az arcvonal erősen megtört, a krasznogvargyejszki (gatcsinai) szakaszon az ellenség meglehetősen közel jutott Leningrádhoz. A németek egész ütőerejüket az első vonalakban összpontosították. Vorosilov és A. A. Zsdanov felhívta az aktíva figyelmét erre a körülményre. A kommunisták visszafojtott lélegzettel hallgattak minden szót, amely a parancsnokság tervezte harci intézkedésekre vonatkozott. „A helyzet, amint látják, elég nehéz – mondotta Vorosilov –, de megvan a lehetőségünk, hogy ne csak feltartóztassuk az ellenség előretörését, hanem szétzúzzuk és meg is semmisítsük őt. Vegyék figyelembe, hogy az ellenség dühödt rohammal próbálkozik, légierejét és tüzérségét is harcba veti. Van elegendő tüzérségünk. Az ellenséggel való párviadalt jól megszervezzük. Több lőszert, aknát, aknavetőt kell előállítanunk. Az ellenséget nemcsak hogy nem engedjük Leningrádba, hanem szét is zúzzuk itt. Leningrád lesz a sírja."

Az aktíván Zsdanov is felszólalt, s a többi közt ezt mondta: „Itt a pillanat, amikor minden bolsevik tulajdonságot latba kell vetni. Frázisok nélkül fel kell készülni Leningrád védelmére. Szoros együttműködést kell teremteni a városhoz vezető utak és maga a város között. Az a feladat, hogy minél gyorsabban megtanítsuk az embereket a legfontosabb és legszükségesebb harceljárásokra: lövésre, kézigránátdobásra, utcai harcra, lövészárkok ásására, kúszásra. A fiatalokat és serdülőket munkazászlóaljakba szervezve be kell vonni a kisegítő munkákba: lőszer-, vízhordásba, a híradásba stb. Úgy kell intézni a dolgokat, hogy senki se maradjon tétlen szemlélő, és a lehető legrövidebb idő alatt oly módon kell mozgósítani Leningrád lakosságát, amint az 1918–1919-ben történt. Le kell küzdeni magunkban a szer-

vezetlenség és nemtörődömség minden elemét. Az ellenség a kapunk előtt áll. Életünk forog kockán. Leningrád munkásosztálya vagy rabszolgasorba süllyed és színe-virága elpusztul, vagy minden erőnket összeszedve kétszeres erejű csapással válaszolunk, és megássuk a fasizmus sírját Leningrád falainál. Minden tőlünk függ. Legyünk erősek, szervezettek, töretlenek és miénk lesz a győzelem."[2]

Augusztus 21-én reggel a város lakosságának figyelmét a front haditanácsának, a városi pártbizottságnak és a dolgozók küldöttei leningrádi szovjetjének a néphez intézett felhívása kötötte le. A felhívás rövid volt, kifejező, a valóságos helyzetet és az emberek igazi hangulatát tükrözte:

„Leningrádi Elvtársak, Drága Barátaink!

Szeretett szülővárosunk fölött a német fasiszta csapatok támadásának veszélye lebeg. Az ellenség Leningrádhoz szándékszik előretörni. Földig le akarják rombolni lakóházainkat, elvenni gyárainkat és üzemeinket, elrabolni nemzeti javainkat, ártatlan áldozatok vérével akarja öntözni utcáinkat, tereinket, meg akarja gyalázni békés lakosságunkat, rabságba akarja vetni Hazánk szabad fiait. De erre nem kerülhet sor. Leningrád – a proletárforradalom bölcsője, országunk e hatalmas ipari és kulturális központja soha nem volt és nem is lesz az ellenségé. Nem azért élünk és dolgozunk gyönyörű szép városunkban, nem azért építette kezünk Leningrád hatalmas gyárait és üzemeit, nagyszerű épületeit és parkjait, hogy mindez a német fasiszta rablók martaléka legyen.

Ebből semmi sem lesz...

Egy emberként kelünk városunk, családi tűzhelyünk, családjaink, becsületünk és szabadságunk védelmére. Szovjet hazafiakként teljesítjük szent kötelességünket, és megingathatatlanok leszünk a vérszomjas és gyűlölt ellenséggel szembeni küzdelemben, éberek és könyörtelenek a rémhírterjesztőkkel, a pánikkeltőkkel és szökevényekkel szemben, a legszigorúbb forradalmi fegyelmet teremtjük meg városunkban. Vasfegyelemmel, bolsevik szervezettséggel felvértezve bátran nézünk szembe az ellenséggel, és megsemmisítő csapással verjük őt vissza."

Ez a felhívás, ez a kiáltvány az emberi lelkek mélyéből új erőket szabadított fel, dühöt és gyűlöletet keltett az ellenséggel szemben, elnyomva azt a nyugtalanságot és keserűséget, amely úrrá lett a szíve-

ken arra a hírre, hogy a fasisztáknak sikerült Leningrád közelébe jutniuk. A kiáltvány, mint az éjszakai vészharang szava, mindenkit a város védelmére szólított, családjuk, becsületük, szabadságuk oltalmazására. A férfiakat, a nőket, a serdülőket az a szilárd elhatározás töltötte el, hogy bármi történjék is, megvédik a várost, és arra a munkahelyre siettek, ahová vezetőik irányították őket.

A leningrádi védelem szervezőinek igazán becsületére válik, hogy gyorsan és hozzáértően az emberek százezreit tudták azokra a helyekre állítani, amelyek sorsdöntőek voltak a védelem szempontjából. Egy részüket a népfelkelés soraiba, a partizánosztagokba, a védőövezetek építésére, a kórházakba a sebesültek ápolására irányították, más részüket a gyárakba és üzemekbe, hogy minél több fegyvert állítsanak elő, s a katonákat felszereléssel lássák el. Senki sem maradt tétlen. A város minden lakójában a betolakodókkal szembeni szent gyűlölet tüze lobogott. A hárommilliós lakosság közös akarata leküzdhetetlen erővé csomósodott.

A pártszervezet erélyes munkát fejtett ki, hogy tetterős és fizikailag rátermett önkénteseket válogasson ki a partizánharcra. A haditanács több osztagot küldött az ellenség hátába. Ezeknek a partizánosztagoknak a létszáma az ezer főt is elérte. Amikor Vorosilov eligazította a partizánosztagok parancsnokait, ezt mondotta: „Az ellenség arcátlan, szemtelen, a mi szervezetlenségünkre épít, kis csoportokban felderítés nélkül mozog előre, feltételezve, hogy a szovjet hatalom senkinek sem kell, senkitől sem kell félnie, kevés óvintézkedést tesz, márpedig ezt ki kell használni. Most kevés az erőnk, némi időre van szükség, amíg megerősödünk. Az ellenséget oly módon is fel kell tartóztatni, hogy csapásokat mérünk a hadtápjára, közlekedésére, főleg az éjszakai órákban. Ezt az elbizakodott ellenséget erős csapásokkal kell pusztítani az arcvonal mögötti területen. Osztagaink veszteségeket fognak szenvedni, de az ellenségnek tízszer annyi vesztesége lesz. Önöket a lakosság támogatni fogja nemes küldetésükben."

Az elkövetkező események megmutatták, hogy az ilyen mozgékony partizánosztagok felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak a Leningrádi Front csapatainak. Aláaknázták a fasiszta csapatok közlekedési útjait, s a rajtuk levő hidakat felrobbantották. Diverziós cselekményeikkel a német fasiszta hadseregnek súlyos károkat okoztak.

A kerületi pártbizottságok állandóan ellenőrizték a fontosabb nagy-

ipari vállalatok folyamatos munkáját. Az üzemek között szoros kapcsolat és jól szervezett együttműködés volt, ami lehetővé tette a magas fokú termelékenységet. A közszükségleti cikkeket gyártó üzemek és gyárak kapacitásuk kétharmad részét lőszerek, híradó eszközök, elektrotechnikai felszerelések és egyéb háborús célú termékek gyártására állították át. A felhívásra az egész munkaképes lakosság, miként júliusban is, kivonult a Leningrádot övező védelmi létesítmények, valamint annak a második védőövnek az építésére, amely a Finn-öböl–3. sz. település–Predportovája vasútállomás–Körvasút–Ribackoje–Utkinya Zavod–Szosznovka–Rzsevi vasútállomás–Novaja Gyerevnya–Sztaraja Gyerevnya–Finn-öböl vonalában húzódott. Az egész övezet hét szektorra tagozódott. A belső védőövben, éppen úgy, mint a városba vezető utakon, harckocsiakadályokat és lövészárkokat létesítettek, amelyeket teljes mélységű közlekedőárkok fejlett rendszere kötött össze. A megerődített körleteket ellátták tüzérséggel, mind partvédelmi, mind pedig hajóágyúkkal. Minden egyes löveg és üteg számára előre tüzelési sávot jelöltek ki. A védőövek építési munkálatainak vezetését egy hét főből álló bizottságra bízták, élén Alekszej Alekszandrovics Kuznyecovval, a haditanács tagjával, a városi pártbizottság titkárával. E bizottság jogkörébe tartozott az emberek és az anyagi tartalékok mozgósítása.

A bizottság előtt gigászi feladat állt. Be kellett vonnia a tudósokat és szakembereket a szükséges munkába, az erődítési berendezések építésébe, rövid idő alatt eddig példa nélkül álló dolgot kellett véghez vinnie: az ellenség számára áthághatatlan gátat emelni Leningrád köré. Ehhez azonban a munkáskezek százezreire, sok ezer tonna fémre, betonra, hallatlan mennyiségű faanyagra, harckocsiakasztó tömbökre, „sündisznó"-akadályokra, szöges drótra, harckocsiaknákra és sok másra volt szükség. A különféle anyagok és felszerelési elemek puszta felsorolása ékesebben beszél minden fellengzős frázisnál, és tanúbizonysága annak, hogy milyen titáni munkát kellett még elvégezni. Ám az anyagok beszerzése még nem minden. További munkát jelentett az anyag helyszínre való szállítása, a számítások elvégzése és olyan létesítmények alkotása, amelyek képesek ellenállni az ellenség mégoly erős nyomásának is. Ráadásul mindezt napok alatt kellett elkészíteni, mivelhogy a fasiszta hadseregek gyorsan törtek Leningrád felé. És éppen itt mutatkozott meg igazán Kuznyecov rátermettsége.

Ritka munkaképességgel rendelkezett. Nagy győzni akarással és szilárd hittel látott munkához. Nagy hozzáértéssel távolította el az építés útjába tornyosuló megannyi akadályt. Lelkes természetének minden energiájával, fiatalos hévvel szervezi a tömegeket a várost körülölelő védőövezetek építésére. Idejének nagy részét az építkezéseken töltötte, s igyekezett mélyére hatolni az építkezés számára eleddig ismeretlen részleteinek is. Állandó figyelemmel kísérte a végeláthatatlan védőöv kiépítéséhez szükséges anyagok szállítását. Jól ismerte a legnagyobb vállalatok termelési lehetőségeit, valamint az igazgatók, mérnökök és művezetők széles körét, s számot vetve az emberek tudásával és tapasztalataival, rá tudta őket bírni, hogy idejében teljesítsék a rendkívüli építkezéshez szükséges megrendeléseket. Sztálin nemegyszer közvetlenül adott utasításokat Kuznyecovnak a védőövek építését és a lakosságnak a város védelmére való felkészítését illetően. És Kuznyecov szakavatottan, gyorsan hajtotta végre azokat. Sugárzó életkedve, amely a nehézségek között sem hagyta el, megnyerte a legkülönbözőbb foglalkozású embereket. Hittek benne, és készségesen teljesítették utasításait.

Amikor Kuznyecovnak arról a kimagasló szerepéről beszélünk, amelyet a város védelmének megszervezésében, majd a német fasiszta csapatok Leningrád alatti szétzúzásában játszott, nem lehet fájdalom nélkül szólni arról, hogy ez a kommunista párthoz, hazájához hű, erélyes és becsületes ember 1949-ben aljas rágalom áldozata lett.

1954-ben rehabilitálták őt, s nevének becsülete ma ismét a régi.

A leningrádiak gyors, erélyes és megfontolt intézkedéseinek köszönhetően a védőöveket korszerűen, magas műszaki színvonalon építették meg, ami jelentősen fokozta Leningrád védőképességét.

A védőövezetek ilyen rövid idő alatt való megépítése magában is a nép igazi munkahőstette volt. Az emberek jellemét legjobban a döntő pillanatokban tanúsított magatartásuk alapján lehet megismerni. És a leningrádiak megmutatták lelki és erkölcsi erejüket. Megmutatták, mit jelent számukra a haza, amikor meg kell védeni az idegen hódítókkal szemben.

...1920 áprilisában Lenin ezt mondta: „...valahányszor nehéz helyzetbe kerültünk a háborúban, a párt mozgósította a kommunistákat, s ők hullottak elsőkként az első sorokban, pusztultak ezrével Jugyenyics és Kolcsak frontján; elhullottak a munkásosztály legjobb fiai,

STUDIUM GENERALE
Zuglói Egyesület
1143 Budapest, Ilka u. 32.
940.55/72.

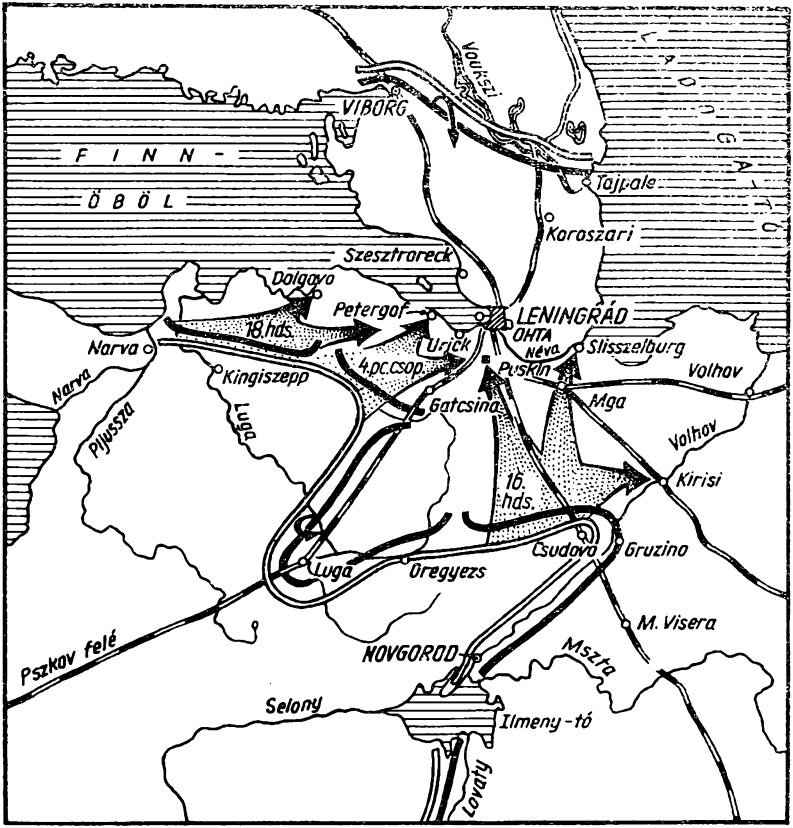

A hadviselő felek helyzete a leningrádi arcvonalon 1941. augusztus 21-én

feláldozták magukat, mert megértették, hogy ők elpusztulnak ugyan, de nemzedékeket mentenek meg, megmentik a munkások és parasztok ezreit és ezreit."[3] S a párt most is őrhelyén állt. A leningrádi pártszervezet személyi állományának 70 százaléka, a Komszomol-szervezetnek 90 százaléka fogott fegyvert. A kommunisták és komszomolisták elsőkként néztek szembe a halállal, útját állták az ellenségnek, és példa nélkül való hősiességet tanúsítottak. A haza, a munkások és parasztok

vérrel szerzett szabadsága került veszélybe, és a város lakói a párt parancsszavára egy emberként keltek a szülőföld védelmére. A hazaszeretetnek mindig is nagy vonzóereje volt és van. Ez az erő azonban különösen a fasiszta hódítók elleni háború idején mutatkozott meg igazán.

A városba vezető utakon, az üzemekben és gyárakban, az utcákon és tereken olyan emberek százezreinek szorgos tevékenysége folyt, akik tudatában voltak munkájuk hasznosságának és szükségességének. Lelkesedéssel és a győzelembe vetett hittel erőddé változtatták a várost. A városiak és a Leningrád környéki kolhozok tagjai fáradságot nem ismerve dolgoztak a megerődített övezet kiépítésén. Rövid idő alatt létrehoztak egy 626 kilométer hosszú harckocsibiztos védőövet, kiépítettek 15 ezer föld-fa és betonerődöt, 35 kilométeres torlaszt. Az ágyúzás döreje egyre közeledett, de nem rettentette meg a védőket, hanem csak siettette a megkezdett mű befejezését.

A katonák és a polgári lakosság felkészült rá, hogy nem engedi be az ellenséget Leningrádba, de ha mégis sikerülne betörnie a városba, erre az esetre is részletes tervet dolgoztak ki az ellenséges csapatok megsemmisítésére. Az üzemeket, a hidakat, a középületeket aláaknázták, hogy egy adott jelre a levegőbe repülve roppant kő- és vastömeget zúdítsanak az ellenséges katonák fejére, a romok pedig eltorlaszolják a harckocsik útját. A polgári lakosság, nem is beszélve a katonákról és tengerészekről, felkészült az utcai harcokra. A minden egyes házért vívott harc gondolata nem a mindenáron való önfeláldozást jelentette, hanem az ellenséges hadsereg teljes megsemmisítését tűzte ki célul. És mint később Sztálingrád példája is bizonyította, egy nagy város szívós ellenállása az ellenség legerősebb csoportosításának vereségét okozhatja.

*

Az augusztus a végsőkig menő feszültség hónapja volt, különösen azok számára, akikre a katonai erőfeszítések teljes felelőssége hárult. Ezekben a forró napokban a törzs munkatársai úgyszólván le sem hunyták a szemüket. Súlyos harcok folytak a Leningrádba vezető közeli utakon. Mindenki, aki fegyverrel rendelkezett, harcba szállt. Soha ennyire nem volt még szükség a harccselekmények lankadatlan irányítására. Ugyanakkor az a veszély, hogy az ellenség betörhet a

városba, a parancsnokság idejét a védelmi intézkedések tervének megvalósításával alaposan igénybe vette. A védelmi rendszabályok fokozása érdekében az Északnyugati Irány haditanácsa augusztus 20-án létrehozta Leningrád védelmének katonai tanácsát. Erre a szervre a következő feladatok hárultak: a) a városban és a város körül létesítendő védőöv munkálatainak vezetése; b) a felnőtt lakosság kiképzése a legszükségesebb harceljárásokra; c) a fegyver- és lőszergyártás fokozása az arcvonal és a munkászászlóaljak szükségleteire, és egyéb tennivalók sora.

A katonai tanácsnak ezt a tervét azonban módosítani kellett.

Augusztus 21-én Vorosilovot és Zsdanovot a főhadiszállásról telefonhoz szólították. Sztálin elégedetlenségét fejezte ki amiatt, hogy engedélye nélkül megalakították a város védelmi tanácsát, és helytelenítette, hogy ha már egyszer létrehozták, akkor Vorosilov és Zsdanov nincsen benne. Vorosilovnak és Zsdanovnak azt az érvét, hogy a város védelmi katonai tanácsát, a való helyzettel számolva, mint bizonyos védelmi munkálatok célját szolgáló, kifejezetten kisegítő szervet hozták létre, melynek feladata az Északnyugati Irány végletekig túlterhelt haditanácsa munkájának segítése, s hogy ők csupán azért nem tagjai a város védelmi tanácsának, mert így több idejük marad a harctevékenységek irányítására, melyek kimenetelétől Leningrád sorsa függ, Sztálin nem fogadta el. Azt javasolta, vizsgálják felül a védelmi tanács személyi összetételét. Utasítását azonnal végrehajtották. A város védelmi katonai tanácsának vezetője Vorosilov lett, s tagjai közé került Zsdanov, Kuznyecov, Szubbotyin, Popkov és Kapusztyin. A nagy hadseregek leghevesebb csatáinak napjaiban két szervet hoztak létre, amelyeket lényegében ugyanazok a személyek vezettek. Ez talán helyes volt a vezetés egysége szempontjából, de a gyakorlatban zavart okozott, és összekeverte az Irány haditanácsának és a város védelmi katonai tanácsának a feladatkörét, és hallatlanul megterhelte a főparancsnokot olyan kérdésekkel, amelyeket alacsonyabb beosztású személyek is sikerrel oldhattak meg.

Az események úgy alakultak, hogy ennek a sikertelenül megalkotott szervnek a tevékenysége mindössze nyolc napig tartott.

Az Állami Honvédelmi Bizottság figyelembe véve az északnyugati irányban kialakult helyzetet, főleg pedig azt a körülményt, hogy a finnek elfoglalták a Ladoga-tó északi partját, minek folytán a Ladoga-tó

és a Murmanszk közötti területen levő csapatok vezetése Leningrádból lehetetlenné vált, augusztus 23-án úgy dönt, hogy az Északi Frontot kettéosztják Karéliai és Leningrádi Frontra, az Északnyugati Frontot pedig közvetlenül a Legfelsőbb Főparancsnokságnak rendelik alá. Ennek következtében augusztus 30-án Leningrád védelmi katonai tanácsa megszűnik, és valamennyi funkcióját a Leningrádi Front haditanácsa veszi át. Az Állami Honvédelmi Bizottságnak ez az igen nagy jelentőségű döntése lehetővé tette, hogy:

a) a frontok (a Karéliai, a Leningrádi, az Északnyugati Front) parancsnokságai jóval rövidebb arcvonalszakaszon vezethessék a csapatok tevékenységét, s ezzel nagyobb figyelmet szentelhessenek egyes magasabbegységek és egységek hadműveleteinek, harcainak;

b) kialakíthassák Leningrád védelmének pontosabb irányítási rendszerét.

*

Közben a német hadosztályok erőfölényüket kihasználva, egyre mélyebbre hatoltak országunk területén. Augusztus 21-én az ellenséges egységek elfoglalták Csudovo vasútállomást, átvágták az Október-vasútvonalat, és nyolc nap alatt birtokba vették Tosznót, továbbfejlesztve támadásukat Mga vasútállomás, Jam-Izsora körzet és Ivanovszk felé. Kemény harcok után az ellenség 39. gépesített hadtestének sikerült megvetnie lábát a mgai nagy vasúti csomóponton. Ezzel Leningrádot az országgal összekötő utolsó vasútvonalától is megfosztották.

A német fasiszta hadvezetés szándéka az volt, hogy áttöri védelmünket és rohammal elfoglalja a várost. Ezért sok száz harckocsit, csaknem ezer repülőgépet, nagy mennyiségű aknavetőt és tüzérséget vetett harcba: harci technika tekintetében ötszörösen-hatszorosan felülmúlták a szovjet csapatokat. Az ellenség minden oldalról körülzárta Leningrádot, koncentrikus csapásokat mérve délről, délnyugatról és északról. A legnagyobb sikert az ellenség 16. hadserege érte el. A Néva bal partján a Ladoga-tó irányába előrenyomulva keletről kezdték bekeríteni a várost. Szeptember 6-án reggel mintegy 300 bombázórepülő keskeny arcvonalszakaszon támadást intézett az NKVD (Belügyi Népbiztosság) 1. hadosztályának a Slisszelburghoz vezető utakat védő csapatai ellen. A német repülők rohama egész napon át

tartott, a bombázók egyik hullámát a másik követte. A hadosztály emberben és anyagiakban súlyos veszteségeket szenvedett. Noha a szovjet repülők hősiesen küzdöttek az ellenség repülői ellen, képtelenek voltak ezen az arcvonalszakaszon megváltoztatni a kedvezőtlen légi helyzetet. Légierőnk ebben az időben még mindig kis létszámú volt. A repülőgépparkot a fasiszta hadsereg váratlan támadásának első napjaiban nagy veszteség érte, ami súlyos következményekkel járt a szovjet csapatok harctevékenységére. Az ellenség a repülők rohamát követően a páncélos egységeit vetette harcba.

A szovjet hadsereg katonái szívósan ellenálltak. Amint az ellenség repülői elhagyták a harcmezőt, egységeink ellenlökésekbe mentek át, visszavetve az ellenséges gyalogságot és páncélosokat. A következő napon a német repülők támadásai és a páncélos egységek rohamai erősödtek. A repülőgépek egész idő alatt harcosaink feje fölött tartózkodtak. Az ellenséges túlerővel szemben a szovjet csapatok kezdtek visszavonulni; szeptember 8-án 11 órára a német harckocsik kettévágták az 1. hadosztály visszavonuló egységeit. Az egyik csoport súlyos harcok között átkelt a Néva jobb partjára, a másik kelet felé vonult vissza. A fasiszták kijutottak a Ladoga-tó déli partjára, és elfoglalták a Néva torkolatánál elterülő Slisszelburg városát. Ámde a város erődítménye fölött továbbra is a mi hazánk zászlaja lengett. Az erődöt szilárdan tartotta a nem nagy számú szovjet helyőrség, hosszú időn át súlyos veszteséget okozva az ellenségnek. Szeptember 8-ára Leningrád a szárazföld felől blokád alá került, s ezzel a hajóközlekedés a Ladogatóról a Néván át megbénult. Az ellenség szeptember 9-én éjjel a Porogi–Seremetyevka szakaszon megkísérelte, hogy tutajokon átkeljen a széles, megáradt Néván, de miután nagy veszteséget szenvedett a jobb partot védő munkásosztagok tüzétől, lemondott az átkelésről. Ez a természetes védelmi vonal megbízható pajzsul szolgált az ostromlottaknak, és védelme alatt biztosan visszaverték az ellenség rohamait.

Az ellenséges csapatok minden erőfeszítése, hogy dél felől törjenek át Leningrádhoz, sikertelen maradt. Augusztus 21-re Luga körzetében egységeink megtartották az elfoglalt védelmi vonalat. De minthogy az ellenség nyugat felől elérte Gatcsinát, és a németek 16. hadserege Csudovón át Kolpino felé támadott, a Luga körzetében levő szovjet csapatok igen súlyos helyzetbe kerültek. A teljes bekerítés veszélye fenyegette őket, kénytelenek voltak tehát súlyos harcokban észak felé

visszavonulni (lásd a 18. oldalon levő vázlatot). Szeptember 12-én a németek elfoglalták Krasznoje Szelót és Szluckot. Nagy veszteségeik ellenére folytatták előnyomulásukat, és szeptember 17-én kijutottak a Finn-öböl déli partjára.

Az észak felől támadó finn csapatok szeptember 4-én benyomultak Beloosztrovóba, de másnap kiverték őket a városból. Szeptember 5-én az ellenség kezére jutott Olonyec városa, s két nap múlva a finnek kijutottak a Szvir folyóhoz. Elkeseredett harcok után sikerült átkelniük a folyón, és szeptember 12-én elfoglalniuk Podporozsjét. A Leningrádot körülölelő óriási harapófogó bezárult. Nem nagy területet kellett már leküzdeni, hogy a német hadsereg dél felől támadó előretolt egységei egyesüljenek a finnekkel. A sóvárgott cél közelsége fokozta az ellenséges csapatok erőfeszítését és makacsságát, és dühödt rohamokat intéztek a szovjet csapatok védőállásai ellen.

A fasiszta propaganda, hogy felszítsa katonái támadó szellemét, széltében-hosszában elhíresztelte, hogy Leningrádból kiköltöztetik a hivatalokat, üzemeket, a lakosságot, és hogy a város a német katonák és finn szövetségeseik csapásai alatt néhány napnál tovább nem tartja magát.

AZ ARCVONAL MEGSZILÁRDUL

(1941. SZEPTEMBER–OKTÓBER)

Leningrád nehéz napokat élt át. Mind gyakoribbá váltak a légitámadások, a tüzérségi tűz, a tűzvészek. A támadó fasiszta hadseregnek ezek az előhírnökei még jobban felajzották az emberek amúgy is pattanásig feszült idegeit. A németek nyomása minden oldalról érződött, de a legnagyobb harckocsi- és tüzérségi erőket az Urickba vezető utakon és a pulkovói magaslatok körzetében összpontosították.

Ezekben az ostromlottakra nézve oly fenyegető napokban a főhadiszállás visszarendelte Vorosilovot, a front parancsnokát.

A Legfelsőbb Főparancsnokságnak megvolt az oka, hogy elégedetlen legyen a Leningrádi Front helyzetével. Az ellenség Leningrád küszöbéig jutott, bekerítette a várost, és igyekezett betörni. De lehetséges-e a dolgok állásának leegyszerűsítése nélkül az előállott helyzetért a parancsnokot okolni, amint ezt egyes külföldi szerzők teszik. A harccselekmények megindulásának mégoly futólagos ismerete sem enged meg ilyen következtetést. Anélkül, hogy a frontparancsnok elhatározásainak, terveinek és erőfeszítéseinek tüzetes elemzésébe bocsátkoznánk, hiszen ez nem feladata könyvünknek, csak annyit mondhatunk, hogy az 1941. július–szeptember közti haditevékenység a legmélyrehatóbb tanulmányozást és tisztázást érdemli. A német támadás egy gigantikus faltörő kos csapásaként kezdődött. Csapatainktól hallatlan erőfeszítést követelt. A háború első heteiben egy órányi pihenésre sem jutott idejük. Ráadásul nem rendelkeztek elegendő fegyverrel és lőszerrel. A csapatok hősiesen küzdöttek, de az ellenség számbelileg és technikailag is fölényben volt. Nos, ebben a roppant bonyolult helyzetben, a Leningrádi Front parancsnoksága és haditanácsa,

amelynek vállán a felelősség egész súlya nyugodott, a bátorságnak és az önuralomnak nagyszerű példáját mutatta. Meg tudta szervezni a fasiszta hadsereg elleni tevékenységet, és hatalmas veszteséget okozott neki élőerőben és technikában. A háború kezdetének tigrisugrásáról a megszállók szeptemberben kénytelenek voltak a csigalépésre áttérni. Az ellenség Leningrád falai alá ért hadosztályai már korántsem voltak olyanok, amilyenekkel júliusban megindultak.

Magát Vorosilovot, ezt a bátor és vakmerő embert, aki nemegyszer tette kockára életét, nagyon fájdalmasan érintette visszahívása. Nem szívesen hagyta el Leningrádot ilyen vészterhes időben. Akkor még nem tudta, de egyáltalán ki sejthette, hogy másfél év múlva a főhadiszállás képviselőjeként ismét Leningrádban lesz, hogy az ellenséges blokád áttörésére egybehangolja két front tevékenységét, és a sors olyan kegyes lesz, hogy a város védőivel együtt osztozik majd a blokád áttörésének örömében. Ez azonban későbbi dolog. De ez időben keserű érzéssel és komor gondolatokkal vett búcsút Leningrádtól.

Ámde mindez korántsem teszi kétségessé a főhadiszállás elhatározásának helyességét, hogy visszahívta a frontparancsnokot. Az ütközetek folyása, a helyzet, a csapatok és az ostromlott város lakóinak hangulata objektíve határozott cselekvést követelt a Legfelsőbb Főparancsnokságtól.

A főhadiszállás pedig ebben az időben hihetetlen nehézségekkel küzdött: a német fasiszta hadseregek valamennyi arcvonalon támadtak és az ország belseje felé nyomultak elő. A hadseregparancsnokok erősítést és fegyvert kértek. Kritikus időszak volt ez a Legfelsőbb Főparancsnokságra nézve. Sztálint aggasztotta az arcvonalakon kialakult helyzet, és fokozott figyelemmel kísérte a Leningrád alatti ütközet menetét. Utasítására szeptember 12-én Leningrádba érkezett az új frontparancsnok, G. K. Zsukov[4]. Még kinevezése előtt a főhadiszállás parancsot ad G. I. Kulik marsallnak, aki ez idő szerint a Ladoga-tó keleti oldalán elhelyezkedő 54. hadsereget vezette, hogy indítson támadást Mga vasútállomás ellen, vegye birtokba és szüntesse meg Leningrád körülzárását. Ez a terv azonban, amelyhez a főhadiszállás és az ostromlottak egyaránt oly vérmes reményeket fűztek, nem valósult meg, éspedig sok tekintetben Kulik hadseregparancsnok hibájából. Mindez jóval később vált csak ismertté, pedig szeptember elején a Szmolnijban rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy

a város blokádját az 54. hadsereg oldja fel, és a körülzártak erre alapozva készítették el terveiket és számításaikat.

Zsukov kinevezését a frontparancsnoki tisztségre a front személyi állománya megelégedéssel fogadta. Az egységek és magasabbegységek katonái, parancsnokai erejüket nem kímélve harcoltak, az ellenség pedig, bár nagy vérveszteségek árán, mégis előrenyomult, s ez elkeserítette csapatainkat. Az új parancsnok kinevezésének nagy lélektani hatása volt, különösen a katonákra. Ez az esemény új reményt keltett bennük, és erősítette eltökéltségüket, hogy megállítják és szétzúzzák az ellenséget.

Zsukov, aki széles körű katonai ismeretekkel és nagy akaraterővel rendelkezett, gyorsan értékelte a helyzetet, és a városi pártszervezet hathatós segítségére támaszkodva, késedelem nélkül cselekvéshez látott. A hajókról tekintélyes számú tengerészt a szárazföldi egységekhez irányít át; a Karél-földszorosról több magasabbegységet kivon, és a különösen veszélyeztetett arcvonalszakaszra állítja őket Urick és a pulkovói magaslatok körzetében; tartalék egységeket alakít, kiegészíti őket munkásnépfelkelőkkel, akiknek soraiban sok a kommunista és leningrádi üzemi munkás; kivonja a városban elhelyezett légvédelmi lövegek egy részét, és páncéltörő eszközként használja fel. Mintegy 50 ezer katonából ütőerős öklöt képez, felszereli az új egységeket technikával, és Kolpino–Jam-Izsora irányában ellencsapást készít elő, hogy áttörje az ellenség harcrendjét, és szárnycsapást mérjen a Leningrád ellen támadó német csapatok főcsoportosítására.

A német hadvezetés nem számolt ilyen ellenlökéssel, és az elé a reális veszély elé került, hogy áttörik az arcvonalát. Hogy elkerülje ezt a veszélyt, Von Leeb tábornagy a szovjet csapatok Kolpino körzetében támadó egységei ellen harcba veti azt a gépesített hadtestét, amelyet Urick körzetében a Leningrádba való betörés céljából vont össze. Súlyos, véres harcok kezdődtek. A németeknek sikerül megállítaniuk egységeink támadását. De milyen áron? Katonáik, harckocsijaik, tüzérségük nagy tömegét vesztik el. Az ellenség csapásmérő csoportosítása, amelyet a Leningrádi Front megerődített védőállásainak áttörésére készített elő, elvérzett. Ez csapataink nagyszerű hadműveleti-harcászati győzelme volt.

A megerődített állásaink elleni roham, kisebb megszakításokkal, szeptember végéig tartott. Az ellenséges katonák, akiket parancsno-

kaik azzal próbáltak lelkesíteni, hogy szabadságot és kitüntetést ígértek nekik, elkeseredetten rohamoztak, de az ostromlottak gyilkos tüze sűrűn aratott soraikban és felgyújtotta harckocsijaikat. Miután elveszítették támadó ütőerejüket, rohamaik gyöngültek. A németeknek nem sikerült elfoglalniuk a pulkovói magaslatokat, amelyek az ütközet jelentős térsége fölött uralkodva, lehetőséget nyújtottak a város védőöveinek betekintésére. Északkeleten az erejüket vesztett finn csapatok védelembe mentek át a Szvir folyó vonalában.

A Leningrádi Front parancsnoksága határozott és erélyes tevékenységével megszilárdította a katonák saját erejükbe vetett hitét. A tábornokoknál, tiszteknél fellépő hallatlan idegfeszültség, amely nemritkán gátolta őket a szükséges elhatározásban, egyre inkább felengedett. Fokozódott a csapatok harci aktivitása. A fasisztákkal szembeni ellenállás napról napra nőtt, az ellenség ereje pedig gyöngült.

Zsukov leningrádi tartózkodása rövid ideig tartott. Október elején a főhadiszállás a Nyugati Fronthoz helyezte át. A németek Moszkva felé nyomultak. A Leningrádi Front parancsnokságát I. I. Fegyunyinszkij vezérőrnagy vette át. De ő is csak rövid időt, mindössze két hetet töltött ebben a beosztásban, és kérte a főhadiszállást, hogy váltsák le. Kérését teljesítették. A frontparancsnoki tisztségre I. Sz. Hozin altábornagyot nevezték ki, Fegyunyinszkij vezérőrnagyot pedig az 54. hadsereghez helyezték, amely a későbbiek során nagy szerepet játszott.

Szeptember 29-re az arcvonal Leningrád körül három hatalmas ívet alkotott, amelynek végei a vízi térségekre támaszkodtak (lásd a 40. oldalon levő vázlatot). Egy-egy ív délről és északról zárta körül a várost hatalmas gyűrűt alkotva, amelynek belső területe 2850 négyzetkilométert tett ki. A peremvonal helyenként oly közel húzódott, hogy a fasiszták tüzérsége lőni tudta a várost. A harmadik ív átlagosan 60 kilométer hosszúságban dél felől a partmelléket fogta körül, a tengerhez szorítva a védelemben levő csapatokat. A tengerparti hídfő védelme fölöttébb nehéz volt. A védőket lőszerrel, felszereléssel, élelemmel, orvossággal a tengeren keresztül látták el, miközben a parti övezetet lőtte az ellenség. Ezért a szállítmányokat a Liszij Nosz-fokra kellett eljuttatni, és onnét a veszélyes övezet megkerülésével Oranienbaumba vinni. A hídfő mélysége a legszélesebb helyen (Lubanovo–Csornaja Lahta) elérte a 25 kilométert. A németek számos rohammal próbálkoztak, hogy a szovjet csapatokat a megmaradt kis földdarabról a ten-

gerbe szorítsák, és birtokba vegyék a Balti Flotta hatalmas erődjeit: Krasznaja Gorkát és Szeraja Losagyot, majd segítségükkel elfoglalják Kronstadtot, és ágyúi torkolatát a körülzárt fellegvár szívének irányítsák. A balti tengerészek és katonák helytállásukkal és harci bátorságukkal megtartották ezt a tenyérnyi földet, amelyre a város védelme szempontjából oly nagy szükség volt. (Ez a hídfő komoly szerepet játszott abban, hogy csapataink 1944-ben szétzúzták az ellenséget.)

Az ellenséges csapatok, melyeknek éke a Finn-öböl felé nyomult, egy 20 kilométer hosszú parti sávot foglaltak el Peterhoftól Leningrád délnyugati széléig, és veszteségeket okoztak a védőknek, főleg azoknak, amelyek a tengermelléki szakaszon helyezkedtek el. Egyébként ebben a térségben a fasiszta csapatok sem voltak irigylésre méltó helyzetben. A hajótüzérség és a parti erődök messzehordó lövegei nagy pusztítást vittek végbe soraikban.

A hitlerista fegyveres erők vezérkari főnöksége meggyőződve csapataik rohamának meddőségéről, különleges intézkedést ad ki:

C123 *A Führer Főhadiszállása*

A Fegyveres Erők Főparancsnoksága 41. X. 7.
No. 44.

1675/41. sz. biz. a vezérkari főnök irodája. (L/1. hadm. oszt.)

A HADSEREGEK FŐPARANCSNOKÁNAK
(hadműveleti oszt.)

A Führer újból úgy döntött, hogy Leningrád, majd később Moszkva kapitulálását nem szabad elfogadni, még abban az esetben sem, ha az ellenség felajánlaná.

Ennek az intézkedésnek a helyessége az egész világ számára érthető. Ha Kievben az időzített aknák robbanása nagy veszélyt jelentett csapatainkra nézve, annál fokozottabb mértékben kell számolni azzal Moszkvában és Leningrádban. Arról, hogy Leningrád alá van ak-

názva és az utolsó emberig fog védekezni, maga az orosz rádió adott hírt.

Nagy járványveszéllyel is számolni kell. Ezért egyetlen német katonának sem szabad belépnie ebbe a városba. Aki vonalainkkal szemben elhagyja a várost, tűzzel kell visszakergetni.

A nem ellenőrzött kisebb átjárókat, amelyek lehetővé teszik, hogy a lakosok egyenként evakuálhassanak Oroszország belső körzeteibe, csak üdvözölni kell. A többi városokkal kapcsolatban is be kell tartani azt a szabályt, hogy elfoglalásuk előtt tüzérségi tűzzel és légitámadásokkal földig le kell rombolni őket, és a lakosságot menekülésre kell kényszeríteni.

A káosz annál nagyobb lesz Oroszországban, a megszállt keleti területek igazgatása és kiaknázása pedig annál könnyebb, minél nagyobb számban menekülnek Oroszország belső területei felé szovjet Oroszország városainak lakói.

A Führernek ezt az akaratát tudtára kell adni minden parancsnoknak.

A Fegyveres Erők Főparancsnoksága
vezérkari főnökének megbízásából –

Jodl[5]

A jelen direktívát, nem beszélve annak mérhetetlen cinizmusáról, az jellemzi, hogy Hitler és vezérkara beismerte: Leningrádot lehetetlen rohammal elfoglalni. Ugyanakkor Hitler semmiképpen sem akarta feladni Leningrád birtokbavételének gondolatát. A magasabbegységek parancsnokait utasították, hogy változtassák meg a harc módszerét, és roham helyett kezdjék meg a város ostromát. Légibombázásokkal, tüzérségi tűzzel semmisítsék meg a várost és annak lakosságát.

*

Leeb hadseregei 1941. szeptember végére északnyugaton mintegy 800 kilométer mélyen betörtek a Szovjetunió területére. Elfoglalva a Baltikumot, Pszkovot, Novgorodot, a leningrádi terület jelentős részét, a Balti-tenger fontos haditengerészeti bázisait, a fasiszta csapa-

tok közelsége komor felhőként borult Leningrád egére. A város és a Leningrádi Front csapatai a bekerítés gyűrűjében voltak, a Balti Flotta pedig a Finn-öböl sarkába szorult. A hatalmas város lakosságának, a front csapatainak és a flottának az ország más területéről való élelmezése, ellátása lényegében megszakadt. A vízi térségnek csak egy keskeny sávja maradt meg a Ladoga-tavon, amelyet a német csapatok nem vágtak át. De ezt az utat is lőtte az ellenség tüzérsége, és bombázta légiereje. Mindez elbizakodottá tette a fasiszta hadsereget, amely már a közeli győzelemmel számolt.

Ámde a hitlerista hadsereg eme sikereinek megvolt a fonákja is. A jelentős térségek elfoglalását nem szilárdították meg hadászati eredmények. Leningrád a szovjet csapatok kezén maradt, ami a város körül az ellenségnek több mint 300 ezer fős hadseregét kötötte le. Az ideiglenesen meghódított földet a Nyemantól a Névái sűrűn öntözte a fasiszták vére. A győzelem útja a sírhantok útja lett. 1941. szeptember 25-ig 190 ezernél több német katona és tiszt esett el, illetve sebesült meg, 500 löveget és 700 harckocsit vesztettek. A közlekedési vonalak, amelyek Kelet-Poroszországot a hadra kelt hadseregek csapataival összekötötték, nagymértékben megnyúltak. Az ellenség által megszállt területen maradt szovjet lakosságot szüntelenül a Gestapo és más náci szervek árgus szeme figyelte, s mégis a férfiak és a nők, amint erejükből tellett, csapásokat mértek a fasiszta hadsereg hátába. Aktívan tevékenykedtek a partizánok. És küszöbön állt a tél...

Bár a Leningrádi Front csapatai súlyos veszteségeket szenvedtek és a blokád szorítása fojtogatta őket, nem voltak szétverve, sőt olyanok voltak, mint az összenyomott spirálrugó, amitől még veszélyesebbé és fenyegetőbbé váltak.

A Leningrádért vívott ütközet első leghevesebb időszaka nem hozta meg a fasiszta Németország számára a kívánt eredményt, a célt nem érték el, az idő pedig visszahozhatatlanul elveszett. És sikereiknek ezt a csöppet sem kellemes oldalát mindenkinél jobban ismerte Von Leeb tábornagy.

Ez a tapasztalt katona megértette, hogy a váratlanság előnye véget ért, csapatai a tél küszöbén véglegesen megálltak, és nincsenek irigylésre méltó helyzetben. A város elleni roham folytatása óriási veszteségekkel járna csupán az amúgy is legyöngült hadseregre nézve. De

nem kevésbé jól ismerte Hitler parancsát és azt a törekvését, hogy elfoglalja Leningrádot, mégpedig minél előbb. Leeb szerfölött kényes helyzetben volt. Kiutat kellett keresnie. De merre? Mondjon le a rohamról? Felbőszíti Hitlert és haragja a hadseregcsoport-parancsnok fejére szakad. Ismerve a führer féktelen természetét, Leeb jelentést ír, amelyben úgy igyekszik megvilágítani a helyzetet, hogy ne hívja ki maga ellen Hitler haragját. Ecseteli a nehézségeket, amelyeket csapatainak le kellett küzdeniük, megírja, hogy a veszteségek és a rossz időjárás ellenére a katonák és a tisztek rohamozzák a várost. De Leningrád nagyon meg van erődítve, egész sor védelmi vonala van, hatalmas tengeri és hadseregtüzérsége, hogy a védőöv leküzdéséhez jelentős megerősítésre, újabb páncélos és gépesített hadosztályokra van szüksége. A vén róka jól tudta, hogy Hitler semmilyen megerősítést nem tud adni, hiszen a szovjet csapatok heves ellenállása valamennyi arcvonalon erősen aláásta a német hadsereg erejét, ám a führernek tudnia kell, hogy Leeb kész folytatni a rohamot. A német hadsereg érdekében azonban a legjobb volna, folytatja Leeb, mély védelembe térni át a csapatokkal, hogy megőrizzék erőiket a soron következő rohamra. A levél írója odaadásáról és készségéről biztosítja a führert, hangsúlyozva, hogy bármilyen feladatát kész teljesíteni.

A tábornagy nem tudta, hogy hadvezéri karrierjéről már döntöttek, és jelentéseinek és terveinek már nem tulajdonítottak semmi jelentőséget.

Hitler módfölött elégedetlen volt a Leningrád alatti helyzettel. Öröme nyugtalanságba csapott át. Az arcvonalról érkező utolsó jelentések végleg kihozták a sodrából. Türelmetlenül várta Leningrád bevételét. Ezzel a győzelemmel akarta kiköszörülni a fővezérség tekintélyén esett csorbát, és megmutatni az egész világnak, hogy tervei ragyogóan valóra válnak. S lám, minden dugába dől. A Leningrád elleni támadás csődjét ő nem a szovjet csapatok ellenállásának erejében látta, hanem parancsainak és hadászati elgondolásainak konkrét végrehajtóit okolta érte.

Az ilyen féktelenül hatalomvágyó, egoista természetű egyének, mint Hitler, ritkán látják az embereket és azok cselekedeteit a valóság fényében. Rendszerint úgy képzelik, hogy mindennek, ami a környezetükben történik, olyannak kell lennie, amilyennek ők látni akarják, s ha az életben ez nem így történik, akkor az bizonyos személyek

bűne, ármánya, akik nem tudják vagy nem akarják parancsukat teljesíteni. Hitler a birodalmi kancelláriára rendelte a neves tábornokokat, és kifejtette nekik nézeteit a Leningrád alatti eseményekről. Felhevülten járt fel s alá az irodában és idegesen rikácsolta: „Leeb nem teljesítette a kapott feladatát, topog Leningrád körül, és most hadosztályokat kér a város elleni rohamhoz. De ez azt jelentené, hogy meggyöngítjük más arcvonalainkat, meghiúsítjuk Moszkva elleni támadásunkat. És semmi biztosíték sincs rá, hogy rohammal beveszi Leningrádot. Ha nem roham, Leeb azt javasolja, menjünk át záróvédelembe. Sem ez, sem az nem jó. Ő képtelen megérteni és megvalósítani Leningrád mielőbbi bevételére vonatkozó elgondolásomat. Ezt a várost éhen kell halasztani, aktív cselekményekkel át kell vágni valamennyi utánpótlási vonalát, hogy egy egér se tudjon átsurranni. Könyörtelenül bombázni kell a levegőből, és akkor a város az ölünkbe hull, mint az érett gyümölcs." Hitler megállt, körülnézett, hogy szavai milyen hatást tettek a tábornokokra. Ezek szolgalelkűen tekintettek rá, aztán hozzáfűzte: „Ami Leebet illeti, ő nyilván kiöregedett, és nem képes végrehajtani ezt a feladatot."

A jelenlevők egyike sem mondott ellent a feldühödött führernek. Egyetértettek vele, és jóváhagyták „messzetekintő" elgondolását.

1941 decemberében Leebet leváltják az „Észak" hadseregcsoport parancsnoki posztjáról. Hogy azonban külföldön, sem pedig bent az országban fölösleges szóbeszédre és találgatásokra ne kerüljön sor a fronton bekövetkezett balsikereket illetően, hivatalosan bejelentették, hogy Von Leebet betegségére való tekintettel, saját kérésére, ideiglenesen felmentik a parancsnoklás alól, amit Hitler nagyon sajnál és reméli, a tábornagy mielőbb felépül. Ily módon a nyugati győzelmekért pajzsra emelt, vezértábornaggyá előléptetett, lovagkereszttel kitüntetett Von Leeb öt hónappal a keleti arcvonalon megindult háború után letűnik a politikai láthatárról.

Hitler az „Észak" hadseregcsoport parancsnokává Küchler vezérezredest nevezte ki, aki nagy lelkesedéssel szolgálta a fasizmust. 1940 májusában a 18. német hadsereg Küchler parancsnoksága alatt tört be a semleges Hollandiába. Letörve az ország kis létszámú, de bátor csapatainak ellenállását a 18. hadsereg Belgium területére lépett. Leverte a belga fegyveres erők ellenállását, és Antwerpen elfoglalása után más német hadseregekkel együtt betört Franciaországba, majd

csapataival kijutva Dunkerque-nél a Pas-de-Calais-hoz, befejezte a háborút. A franciaországi hadjáratért Küchlert vezérezredessé léptették elő.

Hitler azt remélte, hogy az „Észak" hadseregcsoport új parancsnoka helyrehozza balszerencsés elődjének a dolgát.

Küchler ebben a parancsnoki beosztásban több mint két évet töltött el (1941 decemberétől 1944 januárjáig), de ő sem tudta megváltoztatni a helyzetet Leningrád alatt, és egy lépéssel sem jutott közelebb a győzelemhez.

Miután körülzárta a várost, majd a bőréből bújt ki, hogy a führer kedvében járjon, és teljesítse a lakosság kiéheztetésére vonatkozó parancsát. Elsüllyesztett a városba élelmiszert szállító néhány hajót, hatalmas robbanóerejű aknákat dobott le ejtőernyővel, nagy távolságból nagy űrméretű lövedékekkel lövette a várost, nem is sejtve hová csapódnak be azok. Egész tevékenysége azt bizonyította, hogy megrettenteni próbálta a lakosságot. Ez a zsarnok a legravaszabb és legkegyetlenebb eszközökhöz folyamodott. A háborúk történelmének lapjain aligha találunk még egy olyan tábornokot, aki annyi békés embert ölt volna meg, mint Küchler.

A fővezérségnek küldött jelentéseiben részletesen leírta, melyik napon hány emberekkel és teherrel megrakott hajót süllyesztett el; mennyi bombát dobott le, hány aknát és lövedéket lőtt a városra; még hány hajó maradt, és milyen rendszabályokat foganatosított megsemmisítésükre. Tapasztalt számvivő módjára bonyolult számításokat végzett Leningrád védőinek teljes kipusztítására. Jövendöléseinek beteljesülését lázasan és idegesen várva, Leningrád elpusztításának egyre újabb eszközein törte a fejét. 1942. június 30-án Hitler külön parancsban emlékezett meg Küchlernek a fasiszta birodalom előtt szerzett „kimagasló érdemeiről", és vezértábornaggyá léptette elő. Ez egyébként nem akadályozta meg Hitlert abban, hogy parancsnoki beosztásából haladéktalanul le ne váltsa és ne nyugdíjaztassa őt, amint a szovjet csapatok 1944 januárjában felszámolták Leningrád blokádját.[6]

A Hitler iránt fanatikus odaadással viseltető Goebbels irányítása alatt álló német propaganda nem kívánta tudomásul venni a fővezérség hadászati terveinek csődjét, s mindent latba vetve folytatta Hitler kimagasló hadvezéri művészetének dicsőítését, a bekerített Leningrád közeli elestét jósolva. Ámde, mint ismeretes, a körülzárás nem mindig

jelent győzelmet. A fasiszta propaganda, felrúgva minden józan mértéket, arcátlanul jövendölt.

Hitler főhadiszállása minden reményét az ostromba, Leningrád kettős gyűrűvel való körülzárásába vetette, úgy gondolván, hogy ezzel kimeríti, kiéhezteti a várost. A finn csapatoknak a Szvir folyónál levő jobbszárnya és a Mgától keletre levő terepszakaszon elhelyezkedő német csapatok közti távolság 120–130 kilométert tett ki. Hogy nyomást gyakoroljon az ostromlottakra, az „Észak" hadseregcsoport parancsnoksága elhatározta, keletről mélyen átkarolja Leningrádot. Erre a célra a 39. gépesített hadtestet jelölte ki, melyet nagy mennyiségű harckocsival töltött fel. A hadtest parancsnoka, Schmidt tábornok elé a következő feladatot állította:

a) zárja el a városba vezető utat a Ladoga-tavon keresztül;

b) egyesüljön a finnekkel a Szvir folyónál;

c) foglalja el Tyihvint, és törjön előre csapataival Vologda felé, elvágva a Karéliai Front közlekedési vonalait.

Az ütközetet október elején a közlekedési utakért folyó heves harc jellemezte, amelyet a németek az ostromlott várost tápláló utolsó vérerek megsemmisítéséért, a szovjet csapatok pedig a blokád áttöréséért, az elvesztett utak birtokbavételéért vívtak.

MEGKEZDŐDIK A VÁROS OSTROMA

(1941. SZEPTEMBER–DECEMBER)

Miután az ellenséges csapatok lemondtak a város falainak megrohamozásáról, hozzáláttak a beásáshoz és Leningrád körül tartós védelmi erődrendszer kiépítéséhez. Különös buzgalommal és kitartással erődítették a Mga–Szinyavino terepszakaszt, sűrűn megtűzdelve ezt a nem nagy sávot tüzérségi lövegekkel, aknavetőkkel, betonerődökkel, a szögesdrótakadályok sűrű hálózatával. Attól féltek ugyanis, hogy a szovjet csapatok arcvonalukat éppen ezen a helyen kísérlik meg áttörni. Itt egy egészen keskeny, mintegy 16 kilométeres sáv választotta el az 54. szovjet hadsereget a Névai csoport csapataitól, a gyűrű belső széle felől. A németek félelme csakhamar beigazolódott. A csapás, amelyben részt vevő egységeink kelet felől azzal a céllal támadtak, hogy áttörjék a blokádot és egyesüljenek Leningrád védelmezőivel, éppen Mga–Szinyavino felé irányult.

A körülzárt város lakossága türelmetlenül várta a kelet felől támadó 54. hadseregre vonatkozó híreket. Erről a hadseregről legendák keringtek: ez majd folyosót vág a blokád gyűrűjén, és akkor Leningrád teli tüdővel fellélegzik.

A főhadiszállás is sürgette G. I. Kulikot, gyorsítsa meg a támadást. Az első szeptemberi napokban minden feltétel megvolt ahhoz, hogy átvágják a csapatainkat egymástól elválasztó keskeny sávot, de Kulik késedelmeskedése, határozatlansága vészes következményekkel járt. Elkésett, és az 54. hadsereg rosszul előkészített támadása teljes balsikerrel végződött.[7]

Odavolt a kellő pillanat. A németeknek alkalmuk nyílt alaposan összeszedni erőiket. Csapataink soron következő elkeseredett rohama-

it visszaverték. Leningrád lakosságában azonban még sokáig élt az 54. hadsereg felszabadító küldetésébe vetett remény. Akkor még senki sem gyanította, hogy a véres küzdelmek 16 gyötrelmes hónapjára lesz még szükség ahhoz, hogy a csapatok áttörjék az ellenség védelmét és feloldják a blokádot.

N. N. Voronov, a tüzérség marsallja, aki ez időben mint a főhadiszállás képviselője Leningrádban tartózkodott és jól ismerte a valóságos helyzetet, könyvében később megírta, hogy az 54. hadsereg parancsnoksága nem teljesítette feladatát. A balsikernek sok oka volt, de a legfőbb oknak, véleménye szerint, az tekinthető, hogy akkor még nem tanultuk meg igazán, hogyan kell harcolni.[8]

Az ellenség messzehordó tüzérségét előrevonva, szeptember 4-én megkezdte a város lövetését 240 milliméteres lövegekkel. Ez a nap a leningrádiakra a hosszú és súlyos megpróbáltatások nyitányát jelentette. Egyeslövéseket adtak le Toszno irányából. A lövedékek a „Bolsevik", a „Szalolin" és az 5. sz. vízi erőműre hullottak. A „Szalolin" üzem hidrogén műhelyében tűz ütött ki. A lövedékek első robbanásai az utcákon váratlanul érték a lakosságot. Mindannyian tudták, hogy az ellenség közel férkőzött, de az, hogy lőni tudja a várost, szinte hihetetlennek tűnt, s az emberek ezzel a szerencsétlenséggel sokáig nem tudtak megbékélni. Az első három napon a tüzérségi tűz 53 ember életét oltotta ki, 101-et pedig megsebesített. Az ellenség csakhamar a levegőből is erőteljesen bombázni kezdte a várost, a gyújtó- és robbanóbombák százait szórva le. Több helyen tűz ütött ki, s a szirénák éles süvöltése gyakran hasított a levegőbe.

Szeptember 8-án 18 óra 55 perckor az ellenség repülői heves légitámadást intéztek Leningrád ellen. 6327 gyújtóbombát dobtak a városra, amelyből 5000 a Moszkva-kerületre, 1311 a Szmolenszk-, 16 pedig a Krasznogvargyejszk-kerületre esett. A bombák kocsonyás gyújtóanyaggal – napalmmal – voltak töltve. Ez az anyag pillanatok alatt lángra lobbant, és az így támadt tüzet nehezen lehetett oltani. A különböző kerületek ipari üzemeiben, lakóházaiban, kereskedelmi raktáraiban 178 esetben ütött ki tűz. Az eddig sötétségbe burkolózó házakat, utcákat, hidakat, embereket a lángok baljós fénye világította meg. Sűrű füstgomolyok emelkedtek lassan az ég felé, fojtó szaggal töltve meg a levegőt. Közeledett az éjszaka, és úgy tűnt, nincs olyan erő, amely meg tudná fékezni a rohanó lángtengert. A tűzoltócsapa-

tok, az önvédelmi csoportok, a munkások ezrei, bármily fáradtak voltak is a munkanap után, birokra keltek az elemi erejű tűzvésszel, és a lángok gyöngültek, majd kihunytak, kivéve a Badajev-raktárakat, ahol a tűz több mint öt órán át tombolt.

Ugyane napon 22 óra 35 perckor az ellenség nehézbombázói 48 darab 250–500 kilogrammos repeszbombát dobtak le. S mi több, a bombák a Szmolnij és a Finn-pályaudvar környékére hullottak. Közvetlen találat következtében romba dőlt 12 lakóház, erősen megsérült a vízellátó központ, és a Dom Kresztyanyina, mintegy 100 méterre a Szmolnij főépületétől. A házak omladékai alatt ez este 24 ember pusztult el, 122-en pedig megsebesültek. Az ellenség második támadását a helyi légvédelem szervezettebben fogadta. A fel nem robbant bombákat ártalmatlanná tették, az utcákat megtisztították a romoktól.

Szeptember 9-én és főleg 10-én az ellenség megismételte légitámadásait a város ellen. Hatezer méternyi magasságból a németek 69 nagy robbanóerejű bombát és 1794 gyújtóbombát dobtak le. Ezek között voltak olyanok, amelyek gyújtóhatásuk végén robbantak is. A gyújtóbombák súlya elérte az 50 kilogrammot. 28 nagy és 55 kisebb tűz keletkezett, s a légitámadástól ezen a napon 84 ember halt meg, 622 pedig megsebesült. Számos gyújtóbomba ismét a Badajev-raktárakra hullott. Ez alkalommal három fából épült raktár égett el, egyikükben gépkocsi-pótalkatrészeket tároltak, a másik kettő üres volt.[9] Szeptember első napjaival kezdődtek meg a város elleni állandó légitámadások, amelyek sok véráldozatot követeltek és tetemes rombolást okoztak.

Szeptember folyamán az ellenséges légierő 23 támadást hajtott végre. A várost a leghevesebb bombatámadás szeptember 19-én érte. Ezen a napon az ellenség nagy mennyiségű robbanó- és gyújtóbombát dobott le. Több száz család fedél nélkül maradt. Különösen nagy megpróbáltatás jutott osztályrészül a Szuvorov proszpekten levő kórház sebesültjeinek. Erre a hatalmas épületre nagy erejű robbanóbombák hullottak, leszakították a felső emeletek födémjét. Szívettépő tragédia volt ez. A helyi légoltalmi osztagok és a lakosság erőfeszítésével a betegek egy részét sikerült kimenteni a tűzből és a romok alól. Sajnos 600 ember mégis elpusztult a tűzben és a leszakadt födém alatt. Ugyanezen a napon néhány bomba a vásárcsarnokra esett, robbanásuk 98 embert megölt, 148-at megsebesített.

A német pilóták, kihasználva a Messerschmittek nagyobb sebes-

ségét, vadul rávetették magukat a szovjet Sirály vadászgépekre, és nem ritkán sikerrel. A légiharcok elkeseredett jelleget öltöttek. A szovjet repülők, amikor lőszerük már elfogyott, gépükkel nekirontottak a német repülőgépeknek. Leningrád népe jól emlékszik az olyan vakmerő pilóták nevére, mint Pjotr Haritonov, Mihail Zsukov, Sztyepan Zdorovcev és mások. A gépükkel végrehajtott ütköző csapások nyomán az ellenséges bombázók lezuhantak és a földbe fúródtak.

Nemsokára az első légitámadások után az ellenség időzített bombák tömegével kezdte bombázni a várost, s ez kétségtelenül a németek megfontolt taktikája volt. Mi volt a célja?

a) Meg kívánta fosztani az ostromlottakat attól a lehetőségtől, hogy tartósan használhassák a városi közlekedési vonalak nagyobb szakaszait;

b) meg akarta állítani a legfontosabb üzemek munkáját;

c) igyekezett megbénítani egész kerületek lakosságának munkáját;

d) pánikhangulatot kívánt kelteni a város lakói körében.

Az időzített bombák komoly veszélyt jelentettek, mivel hatástalanításuk módszereit még nem ismertük: az ellenség ugyanis különböző típusú és rendszerű robbanószerkezeteket alkalmazott. A problémát haladéktalanul meg kellett oldani, mert különben a fel nem robbant bombák mérhetetlen károkat okozhattak a város védelmében.

Ebben az időben a fel nem robbant bombák ártalmatlanná tételének technikája tökéletlen volt; kiásták, majd a minden pillanatban robbanni kész fúriát a légoltalom harcosai vették munkába, hogy hatástalanítsák. A robbanásveszély miatt a bomba szétszerelését egy ember végezte. Az ilyen bombák ártalmatlanná tételének módját, figyelemmel a konkrét körülményekre, becsapódásuk helyszínén határozták meg. Hogy gyorsabban megszüntessék a robbanásveszélyt, a robbanófej szorítógyűrűjét nemritkán kalapáccsal verték le, ahelyett, hogy csőkulccsal csavarták volna le. Tizenöt-húsz percbe került, amíg a halál tűzfészkét felszámolták. De milyen percek voltak ezek! Milyen lelkierőt és idegfeszültséget követeltek azoktól az emberektől, akik ezt a borzalmas, de áldásos munkát vállalták. Bizony előfordultak olyan esetek is, hogy a bombák felrobbantak és darabokra tépték szelidítőjüket. Mégis mindig szép számmal akadtak önkéntesek erre a munkára. Halálmegvető bátorsággal folytatták elpusztult bajtársaik hősi munkáját. Minden kerületben önkéntes csapatokat létesítettek, s ezek

tagjai elszánt, bátor emberek voltak. Mi gyakran használjuk a „bátor" szót, amikor a leningrádiakról, a blokád időszakában vívott küzdelmükről beszélünk. S ez helyénvaló is, mert amit ők cselekedtek, arra csak olyan emberek képesek, akik nagy-nagy lelkierővel rendelkeznek. Ám ez a szó mindenkinél inkább ráillik a bombákat hatástalanító kis csapatok harcosaira. E csapatok önkéntes tagjai között sok komszomolista leány is akadt, és többen közülük 20–30 bombát is hatástalanítottak. Valahányszor az ember figyelte ezeknek a fiataloknak a párviadalát a nehéz bombákkal, az az érzése támadt, hogy ezeknek az ifjú hazafiaknak sem elegendő idejük, sem erejük nem lesz, hogy feltárják a bomba vastestét és ártalmatlanná tegyék. De volt erejük. A lenini Komszomol neveltjei a súlyos megpróbáltatások idején megmutatták, mire képesek a haza nevében.

A Szerdobolszkaja utcán a villamoskocsiszínre esett egy bomba. Átütve az emeletközi födémet és a padlót, a pincébe zuhant, és nem robbant fel. A veszélyes környékről azonnal eltávolítottak minden élő lelket, körülzárták a területet, és értesítették a helyi légoltalom kerületi parancsnokságát. Csakhamar megérkezett az egyik légoltalmi osztag szakaszparancsnoka: egy fiatal, sovány, csillogó fekete szemű leányka, Kovaljova Anna Nyikolajevna, akinek még nem sok gyakorlati tapasztalata volt a bombák hatástalanításában. Megvizsgálta a padlón ütött rést, ebből hozzávetőleg meghatározta a bomba méretét. Gyertyát gyújtott, és bátran lemászott a pincébe, hogy elvégezze félelmes munkáját.

A gyertya pislákoló fénye a sötét pincében alacsony oszlopsorra vetődött, amelyen vízvezetékcsövek és elektromos kábelek pihentek és futottak valamerre tovább. Ebben a sötét, a villamos kábelek monoton zúgásától telített nyirkos pincében rejtőzött valahol a szörnyeteg, készen arra, hogy minden pillanatban levegőbe röpítse a villamoskocsiparkot és a szomszédos lakóházakat. Gyertyájával világítva az utat maga előtt, Kovaljova kúszva haladt előre a tartóoszlopok között, ügyelve rá, hogy meg ne érintse a helyenként csupasz villamosvezetékeket és kereste a bombát. S lám, a pince végében a lefolyócsövek között megpillantotta az oldalán fekvő robbanóbombát. Alkalmasint rendkívüli lelkierő kell ahhoz, hogy az ember ilyen körülmények között ne veszítse el a fejét, és ügyelni tudjon mozdulataira.

Kovaljova kalapáccsal ütögetni kezdte a szorítógyűrűt. Üggyel-baj-

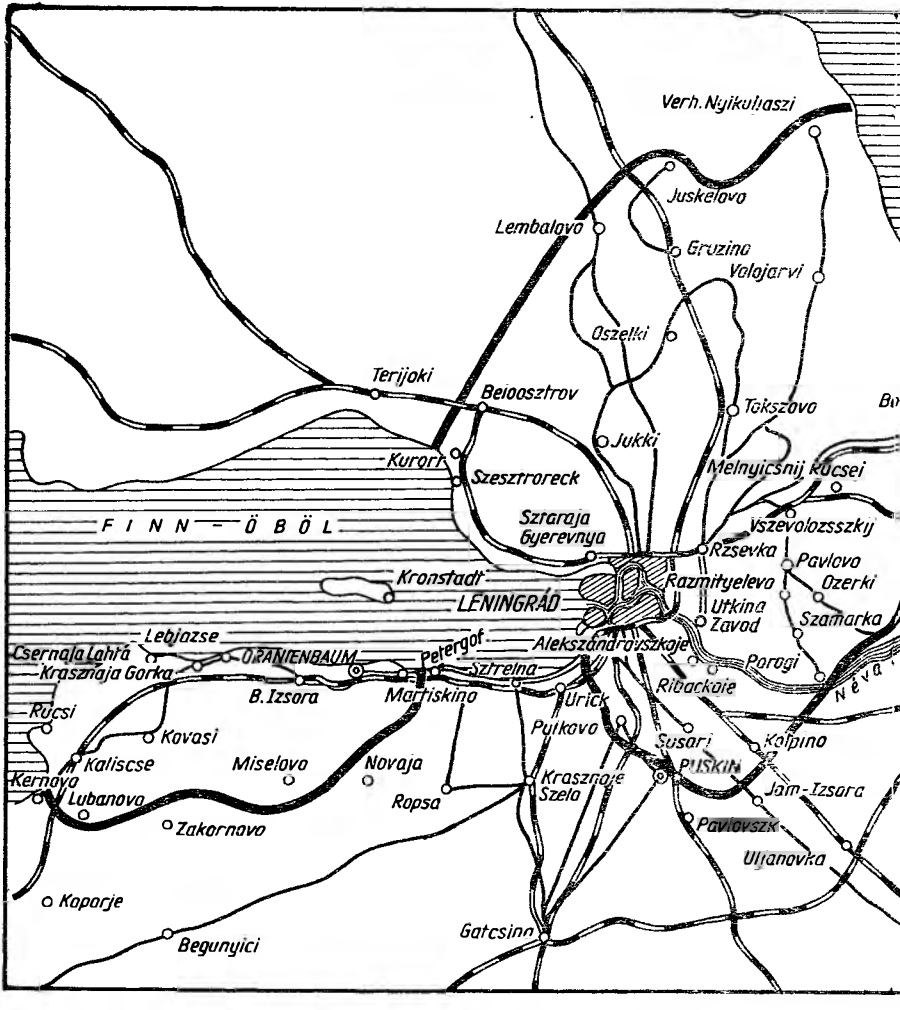

A szovjet csapatok arcvonala Leningrád alatt 1941. szeptember 12-én

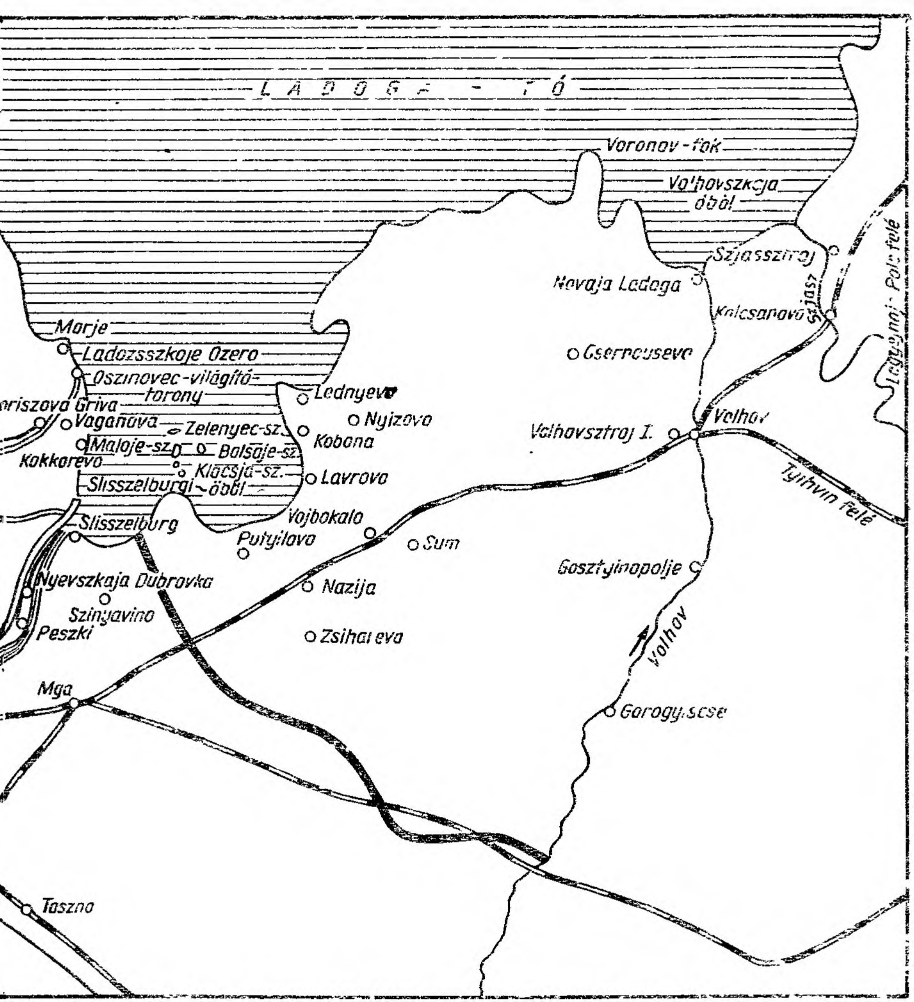

LADOGA-TÓ
Voronov-fok
Volhovszkaja öböl
Szjasszstroj
Novaja Ladoga
Kolcsanovo
Szjasz
Marje
Ladozsszkoje Ozero
Oszinovec-világító-torony
Vaganova
Zelenyec-sz.
Maloje-sz.
Balsoje-sz.
Kokkorevo
Klacsja-sz.
Slisszelburgi öböl
Lednyevo
Nyizovo
Kobona
Lavrovo
Csernouszevo
Volhov
Volhovsztroj I.
Tyihvin felé
Vojbokalo
Putyilovo
Sum
Slisszelburg
Nyevszkaja Dubrovka
Szinyavino
Peszki
Nazija
Gosztyinopolje
Volhov
Gorogyiscse
Mga
Taszno

jal leszerelte, majd kicsavarta a robbanószerkezetet, és kiszedte a detonátor gyutacsát. Íme, a szörnyeteg ártalmatlanná vált. Amikor kimászott a pincéből, megkérdezték őt, hogy érezte magát. „Egy kicsit izgultam, féltem, hogy a gyertya előbb elég, mintsem kiszedem a robbanófejet, de minden rendben ment" – válaszolta Anna Nyikolajevna.

A kordon vonalán kívül nagy tömeg gyűlt össze, kíváncsian szemlélve Anna Nyikolajevnát. Szemükből csodálat és szeretet áradt a félelmet nem ismerő törékeny lányka felé, aki már a halál egy újabb fészkéhez sietett. Kovaljova a blokád idején több mint 40 bombát tett ártalmatlanná. A sors (ha szabad ezt a szót használni) kegyes volt hozzá, sértetlenül életben maradt. Jelenleg Anna Nyikolajevna mérnöknőként dolgozik Leningrádban.

A helyi légoltami osztagok harcosai önfeláldozóan, sokan közülük életük árán szüntették meg azt a veszélyt, hogy időzített bombák súlyos rombolásokat okozzanak a városban. Rettenthetetlenségükkel, kitartásukkal ők is hozzájárultak annak a lelkierőnek az ébren tartásához, amelynek nagy része volt abban, hogy a leningrádiak elviseljék a megrázkódtatásokat és a rendkívüli életviszonyok borzalmait.

Az ellenség kémeket és diverzánsokat küldött a városba, akik hordozható rádióadókkal és jelzőrakétákkal helyesbíteni próbálták tüzérségük tüzét, és igyekeztek rávezetni a repülőket a város legfontosabb védelmi objektumaira. De gyorsan leleplezték őket. A lakosság segítette a hatósági szerveket, hogy sikerrel harcoljanak az ellenséges ügynökökkel.

A fasiszta propaganda az ideológiai ráhatás minden formáját latba vetette, hogy befolyása alá vonja a megszállt területeken maradt orosz lakosságot, de mindenekelőtt a szovjet hadsereg csapatait. Hogy propagandája a valószínűség látszatát keltse, a rádióhallgatók figyelmét a szovjetország számára balsikeres harccselekményekre igyekezett terelni, és a rágalmak özönét zúdította a szovjet hadsereg katonai vezetőire, az ő hibájukul róva fel a visszavonulást és az elszenvedett vereségeket. A goebbelsi propaganda egész fegyvertára arra irányult, hogy aláássa a szovjet hadsereg hadvezéreinek tekintélyét. Kihasználva a lakosság élelmezési nehézségeit, az ellenséges repülők bujtogató szövegű röplapokat szórtak szét, amelyek felhívták a polgári lakosságot, hogy ne engedelmeskedjék a hatóságoknak. Rádióik éjjel-nappal harsogták az orosz nyelvű híreket. Hanglemezeket játszottak, a rádió-

bemondók pedig közölték, hogy a mikrofon előtt az akadémiai színházak szólistái szerepelnek, s ugyanakkor az országunkban népszerű szovjet művészek nevét jelentették be. A fasiszták orosz nyelvű újságot bocsátottak ki Pravda címmel, amelynek alakja és szedése az egész szovjet nép által ismert Правда-ra hasonlított, tehát hamisítványt adtak közre a valódi újság helyett. Az újság cikkei alá közismert szovjet művészek, tudósok, közéleti férfiak nevét írták. A találékony nácik sok más egyebet is felhasználtak, de sikertelenül. A hazugságra épülő propaganda sohasem verhet gyökeret.

*

Szeptemberben szokatlanul meleg napok jártak: a kertekben és a parkokban még zöldellt a fű. A fák levelei a korai ősz színeiben pompáztak. A szokásos ködfátyol helyett a város fölött ragyogott a nap, sugarai barátságosan ömlöttek szét a földön. Az emberek azonban észre sem vették az aranyfényben fürdő napokat. Lelkiállapotuk kiáltó ellentétben volt a környező természettel. Nem az öröm és a nyugalom töltötte el lelküket, hanem a harag és a városóriást vasabroncscsal körülzáró ellenséggel szembeni olthatatlan gyűlölet. Példátlanul heves élethalálharc folyt.

A csapatok harccselekményeit és a vállalatok gazdasági tevékenységét a Szmolnijból irányították. Az ellenséges repülők naponta keresték ezt a jól ismert épületet, de nem tudták felfedezni. Gondosan álcázva volt: főbejáratát, oszlopsorát, lépcsőit sűrű álcázó háló takarta. Tetejét és falait a Néva felől a környező park őszi színeire festették. A levegőből az épület egybefolyt a fák koronájával. A németek a teret bombázták, az Ohtyenszkij-hidat véve tájékozódási pontul. A Szmolnijban levő emberek élete komoly veszélyben forgott, a munka azonban ebben a hatalmas törzskarban sem éjjel, sem nappal egy percre sem szünetelt. A parancsnoki harcálláspont is itt kapott helyet – a föld alatt. Egy rejtett helyiségben hosszú asztalokon a Baudot-távírógépek sorakoztak, mindegyik mellett egy-egy katonaruhába öltözött távirásznő ült. Ide futottak be mindenfelől, minden arcvonalszakaszról a jelentések, igénylések. Innét továbbították a hadvezetés parancsait és utasításait. A helyiséget fülledt, nehéz levegő töltötte meg.

A légitámadások idején itt gyűltek össze a haditanács tagjai és

tárgyalták meg a problémákat. Ezeknek az üléseknek a stílusa a háború első heteiben inkább polgári jellegű volt, mint katonai. Gyakran sok idő telt el a konkrét tárgytól távol eső elvont kérdések vitájával. A tárgyalások jellege azonban mind rendszeresebb lett, és a törzs meg a frontszolgálati ágak által készített okmányokat vizsgálták meg.

Amikor a németek elfoglalták a Néva bal partját Slisszelburgtól a Toszno folyó torkolatáig, Leningrádot immár reális veszély fenyegette. Az ellenség közlekedhetett a folyón, mivel ennek jobb partján semmilyen erődítmény nem volt. A hideg beálltával, amikor a folyó befagyott, a betörés veszélye csak nőtt. A váratlan események megakadályozására a Leningrádi Front parancsnoksága létrehozta a névai megerődített körletet, amelynek feladatkörébe tartozott:

a) a folyón való vízi közlekedés védelme;

b) az ellenség átkelésének meghiúsítása;

c) és a front ama csapatainak tüzérségi támogatása, amelyek a névai megerődített körlet tüzérségi tüzének övezetén belül működtek.

A névai megerődített körlet állományát és fegyvereit a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta adta.

Slisszelburg elvesztése nyomán csakhamar komoly nehézségek mutatkoztak Leningrádban. Megszakadt a lőszerszállítás (olyan fajtájú és űrméretű lőszereké, amilyeneket Leningrádban nem gyártottak), továbbá az élelmiszer, az üzemanyag, az orvosság és az élethez, a védelemhez szükséges egyéb cikkek szállítása. Az ellenség nyomása pedig nőttön-nőtt. Elkeseredett harcok folytak. A sebesültek evakuálása abbamaradt, pedig a harctérről bőven érkeztek sebesültszállítmányok. A haditanács határozatot hozott a város kórházainak további kibővítéséről. Kórházakká alakították át az egyetemet, a Hercen Intézetet, a Munka palotáját, a Technológiai Főiskolát, az Európa-szállót, az Angleterre-szállót és sok más épületet. Ugyanez a határozat utasította a kerületi szovjetek végrehajtó bizottságainak elnökeit, hogy kerületükön belül szerezzenek be ágyakat, matracokat, párnákat, edényeket és más konyhafelszerelést. Hat nap alatt megnyílt a szükségkórházak hálózata 19 ezer ággyal. Az a tény, hogy igen kedvező körülményeket sikerült biztosítani a sebesültek számára, jótékonyan befolyásolta gyors felépülésüket és a harctéri szolgálatba való visszatérésü-

ket. Ez nagyon fontos volt, mert ebben az időszakban menetalakulatokkal való utánpótlás nem folyt.

Vorosilov utasítására a kórházból kikerülő közkatonákat és tiszteket rendszerint azokhoz az egységekhez irányították, amelyekhez eredetileg tartoztak. Ez találkozott a sebesültek óhajával is. A visszatérőket nagy örömmel fogadták bajtársaik, ami a harcostársi érzés szilárdságára és tartósságára vallott. A veteránok csakhamar bekapcsolódtak a frontélet ritmusába, s ők alkották azt a szilárd vázat, amelyre a csapatok parancsnoksága méltán támaszkodott.

Szeptember 9-én a haditanács úgy határozott, hogy Slisszelburgtól 19 kilométerre, a Ladoga-tó nyugati partján levő kis Oszinovec-öbölben kikötőt létesít teherszállítmányok fogadására és néhányfajta különleges berendezési tárgynak a városból történő elszállítására. A haditanácsnak az Oszinovec-öböl építését és közművesítését irányító meghatalmazottjaként a Ladogai Flottilla parancsnokának helyettesét, N. Ju. Avraamov 1. osztályú kapitányt jelölték ki. A kikötő működőképessé tételének határidejét a következőképpen állapították meg: elsődlegesen (napi öt uszályhajó fogadására és ki-berakodására) szeptember 19-ig, másodlagosan (12 hajóra naponta) szeptember 25-ig.

A parancsnokság az újonnan készült kikötőnek a tó felől való oltalmazásával a Ladogai Flottillát bízta meg, hogy megvédje a kikötőt az ellenség támadásaitól. A légitámadások visszaverésére légvédelmi eszközöket különítettek ki. A Néva felől Oszinovecet a névai megerődített körlet védte, amely ez időben éppen megalakulóban volt. A kikötő megépítésének kiterjedt munkálatai és ugyanakkor a hajók kiberakása meghaladta Avraamov erejét. Jól értett a tengerészethez, de nem rendelkezett kellő szervezői képességgel.

Meggyorsított ütemben építeni a kikötőt, visszaverni az ellenség meg-megújuló légitámadásait, rendkívül rövid idő alatt kirakni és berakni a hajókat, biztosítani a hajók útját – mindehhez roppant nagy akaraterővel, vasidegekkel és átlagon felül szervezőképességgel rendelkező vezetőre volt szükség. Szeptember 19-én a front haditanácsa megvitatta a teherszállítás helyzetét, és úgy döntött, hogy a szállítások irányítását a haditanács tagjára, I. Sz. Iszakov tengernagyra (ma a Szovjet Hadiflotta admirálisa) bízza. Iszakov nagy buzgalommal látott a hallatlanul nehéz feladathoz. Akárcsak a földműves, aki szűz földbe húz barázdát, kimélyítette a barátságtalan tó köves fenekét, és kikötőt

épített a sivár parton. Napjában ötször-hatszor bejárta a leendő kikötő területét, buzdította és bátorította az elfáradt munkásokat, katonákat és matrózokat. Ivan Sztaniszlavovicsnak sok minden sikerült: így mindenekelőtt megnövelte a teherbehozatalt. Ám a sikeresen megkezdett munkát nem fejezhette be. A németek aktív tevékenysége a Baltitengeren szükségessé tette, hogy Iszakov visszatérjen hivatásához. Az oszinoveci kikötő megépítését jóval a megállapított határidő után fejezték be.[10]

Leningrádban a blokád első napjaitól kezdve kevés volt a villamos energia, nem lévén elegendő fűtőanyag. Szeptemberben valamennyi vállalatnál és intézetnél, valamint a lakosság szükségleteire szigorú korlátozást vezetnek be. Kronstadtot saját telepéről való önellátásra állítják át.[11] Rendbe hoznak két szénfűtésű kazánt, amelyet békében használhatatlannak minősítettek, az 5-ös számú villamos vízi erőmű pakurakazánját pedig marttőzegfűtésű kazánná alakítják át. A tőzegvállalat városi munkásainak segítségével a Néva jobb partjáról naponta 225 vagon tőzeget termelnek ki. Az Avtovo-pályaudvar raktáraiban tárolt szenet a vasutasok az áramfejlesztő telepekre szállítják át.

Az ilyen és sok más intézkedés és erőfeszítés azonban, amelyet a haditanács, a város párt- és szovjetszervezetei tettek, elégtelennek bizonyult, minthogy a blokád gyűrűjén belül kevés szén és tőzeg volt. Az áramfogyasztást állandóan csökkenteni kellett, ami rontotta a dolgozók életkörülményeit, és igen megnehezítette a védelem szempontjából szükséges anyagok gyártását.

Hogy mindenképpen biztosítsák néhány legfontosabb üzem áramellátását, a haditanács úgy határozott, hogy erre a célra két nagy turbóvillamos hajót vesz igénybe. A hajókat teljes fűtőanyagkészlettel látták el, és a Néva megfelelő helyeire állították. Ezenkívül hajókat és szállítható transzformátor-berendezéseket készítettek elő, szakembereket mozgósítottak, hogy a legsürgősebben helyreállítsák az áramellátást, ha netán a villamosenergia-szolgáltatás megszakadna.

Az ellenséges repülőgépek első heves légitámadása után a haditanácsot és a polgári hatóságokat fölöttébb nyugtalanította az, hogy miként óvják meg a vízvezetéket és a csatornahálózatot a megrongálódástól. A két és félmillió lakosú várost vízvezeték és csatornák hiányában életveszedelem fenyegetné. Szeptember 13-án a haditanács határozatot hozott a vízvezetéknek mint rendkívüli fontosságú kato-

nai objektumnak az őrzéséről. Vízvezeték-szerelő és -helyreállító szakemberekből ügyeletes brigádokat alakítottak a vízvezeték hibáinak kijavítására. Mentesítették a katonai szolgálat alól a vízvezeték és a csatornázási művek alkalmazásában álló munkásokat, mérnököket, technikusokat és alkalmazottakat. A fasisztáknak nem sikerült légitámadásaikkal és tüzérségi tüzükkel meghiúsítani a város vízellátását, noha a kiterjedt csőhálózatban nap nap után súlyos károk keletkeztek. A lakosságra a bombáknál jóval nagyobb veszélyt jelentettek a fagyok. Januárban amitől mindennél jobban féltek, bekövetkezett: befagyott a vízvezeték. A vizet vödrökkel a Névából, a Fontankából, a Mojkából és a Karpovkából kellett hordani.

Szeptemberben az ellenség napjában több légitámadást is intézett a város ellen. És minden esetben, függetlenül a megjelenő repülőgépek számától, riadót rendeltek el. Az emberek az óvóhelyekre – a pincékbe, a speciális fedezékekbe – vonultak, és olykor öt-hat órán át is ott tartózkodtak, amíg le nem fújták a légiriadót. Több százezer munkás és alkalmazott ilyen kiesése a munkából rendkívül káros volt. Olyan döntés született tehát, hogy egy-két repülőgép megjelenése esetén nem rendeltek el légiriadót. A munka folyamatossága érdekében a munkások amellett szálltak síkra, hogy még nagyobb csoport bombázógép megjelenésekor sem hagyják abba a munkát, ha éppen nem az adott üzemet fenyegeti közvetlen veszély. A hazafiak e kívánságának eleget tettek. De ez a légvédelmi figyelőszolgálatot fokozott éberségre kötelezte. A város fölött állandóan őrjáratoztak a repülőgépek, és légiveszély esetén emberek ezrei őrködtek a tetőkön, kémlelve az égboltot.

Mihelyt működésbe lépett az ellenséges tüzérség, a rádió azonnal hírt adott róla. Azt is közölte, milyen utcákat, tereket lőnek, és az utca melyik oldalán közlekedjenek. A forgalmat a veszélyeztetett szakaszokon leállították. Az első időkben a tüzérségi belövésekre a lakosság idegesen reagált. Nemritkán a tüzérségi lövedékektől szemük láttára pusztultak el embertársaik, és rongálódtak meg az épületek. De pánik nem tört ki. A közhivatalok a szokásos módon végezték munkájukat. Az üzletek a lakosság ellátására reggel 6 órától este 9 óráig nyitva tartottak. A munkások és alkalmazottak késés nélkül érkeztek meg munkahelyükre, nem kis akadályokat küzdve le útközben.

Az ellenség a várost a nap különböző szakaiban lőtte. A munkakez-

dés és -végzés óráiban pedig, amikor az utcák benépesedtek, pergőtüzet nyitott, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy minél több emberben tegyen kárt. A fasisztáknak ez a taktikája, mely a békés lakosság tömeges irtására irányult, aljas és esztelen volt, és csupán az ostromlott város lakóival szembeni vak gyűlölettel és tehetetlen dühvel magyarázható.

A haditanácsnak mindent meg kellett tennie, ami erejéből tellett, hogy megóvja a lakosságot a fasiszta banditizmustól. Légierőnk szüntelen felderítést folytatott az ellenség nehéztüzérségi ütegeinek feltételezett sávjában. A tüzérek az ellenséges lövegek helyét első lövéseik alapján bemetszették, majd választüzet nyitottak, melyet követően a város lövése többnyire abbamaradt. Amint később kiderült, a védők pontos tüzétől az ellenség sok lövege és lövegkezelője pusztult el. Félve a választűztől, a németek a gyors tüzérségi rajtaütéshez folyamodtak. Néhány lövés után tüzelőállást változtattak. A fasisztáknak azonban így sem sikerült büntetlenül megúszniuk.

A város védelmét az egész lakosság szervezettsége és aktivitása jellemezte. Túlzás nélkül mondhatjuk, a város minden lakója harcos volt. Éjszakánként az önkéntes önvédelmi csoportok tagjai, több mint 60 ezer férfi és nő, ügyeletet tartottak a háztetőkön. Segítettek a helyi légvédelmi alakulatoknak értesíteni a lakosságot a fenyegető veszélyről, és időt kerítettek rá, hogy megtanulják a gyújtóbombák oltásának módját. Nemcsak a felnőttek, hanem a serdülők is gyorsan elsajátították a velük való bánás technikáját, és a gyújtóbombák ezreit tették ártalmatlanná, mielőtt azok kigyúltak volna. Az embereknek a bombák hatástalanítására való tömeges és idejében történő kiképzése felbecsülhetelen hasznot jelentett a város védelme szempontjából, amit a következő adatok is bizonyítanak: október 13-án az ellenség légiereje 12 ezer gyújtóbombát dobott a városra, vagyis majdnem kétszer annyit, mint szeptember 8-án, a legnagyobb légitámadás napján. A bombák 40 tüzet okoztak, vagyis negyed annyit, mint szeptember 8-án, s ezeket is gyorsan lokalizálták. Az aktív katonai védelmet hatásosan egészítette ki a polgári védelem, amelyben nagyszámú önkéntes vett részt. Éppen ezeknek a rendszabályoknak tulajdonítható, hogy az ellenségnek a heves légitámadásai ellenére sem sikerült eltépnie a hatalmas város éltető idegeit. A leningrádiak példája azt bizonyítja, hogy a veszélyes ellenséggel szembeni sikeres ellenállás nemcsak cse-

lekvőképes hadseregektől, hanem az egész népnek a háborúban való aktív részvételétől függ.

A helyi légvédelem parancsnokának tisztét a háború első napjaitól annak végéig J. Sz. Lagutkin vezérőrnagy látta el. Személyes tulajdonságai: elevensége, életkedve, a váratlan eseményekre való gyors reagálása – felbecsülhetetlen értékűek voltak a szakadatlan riadók és heves bombázások feszült körülményei között. Határozott cselekvése és az a képessége, hogy meg tudott győzni másokat, számottevő szerepet játszott a helyi légvédelem különféle és a legtökéletesebb felszereléssel való ellátásában.

A tüzérségi védelem megszervezése érdekében jelentős erőfeszítést tett N. N. Voronov, a tüzérség főmarsallja. Mint a főhadiszállás képviselője a legnehezebb időkben Leningrádban tartózkodott. Higgadt, megfontolt intézkedéseivel önbizalmat öntött a parancsnoki állományba, és segítette tevékenységét a védelem legkritikusabb napjaiban. Magas alakját gyakran lehetett látni az ellenséges állásokra tüzelő messzehordó tüzérütegeknél, a csapatok magasabbegységeinek harcálláspontján, a nagyüzemek műhelyeiben, és jelenléte mindenhol jótékony és mély nyomokat hagyott.

Amikor az ellenséges csapatok védőállásainkat rohamozták, úgyszintén az ostromzár időszakában, a szovjet tüzérség megmutatta igazi erejét, és a fasiszta tüzérséggel vívott párharcból győzedelmesen került ki. A város védelmében nagy érdemeket szerzett a Vörös Zászló Renddel kitüntetett Balti Flotta. Kronstadtnak és erődítményeinek, valamint a hajótüzérségnek félelmetes lövegei pergőtüzet nyitottak az ellenség állásaira, súlyos veszteségeket okozva neki élőerőben és technikában. 1941 szeptemberétől 1942 januárjáig a Balti Flotta 71 508 nagy űrméretű lövedéket lőtt ki az ellenséges csapatokra.

Az ostromlottak lövegeinek tüze nagy félelmet keltett az ellenségben, amelyről a német katonák hazaírott leveleikben gyakran említést tettek.

Egy Hening nevű, elesett német katonánál 1941 szeptemberében egy befejezetlen levelet találtak, amelyet a feleségéhez írt:

„Szerencsésen megúsztam az utolsó rohamot, bár egy csekélységből nekem is kijutott. Az oroszok tüze embertelen volt. Ezredünkben 190 ember halt meg, nem számítva a sebesülteket és az eltűnteket. Az oroszok szinte minden talpalatnyi terepet felszántottak mindenféle

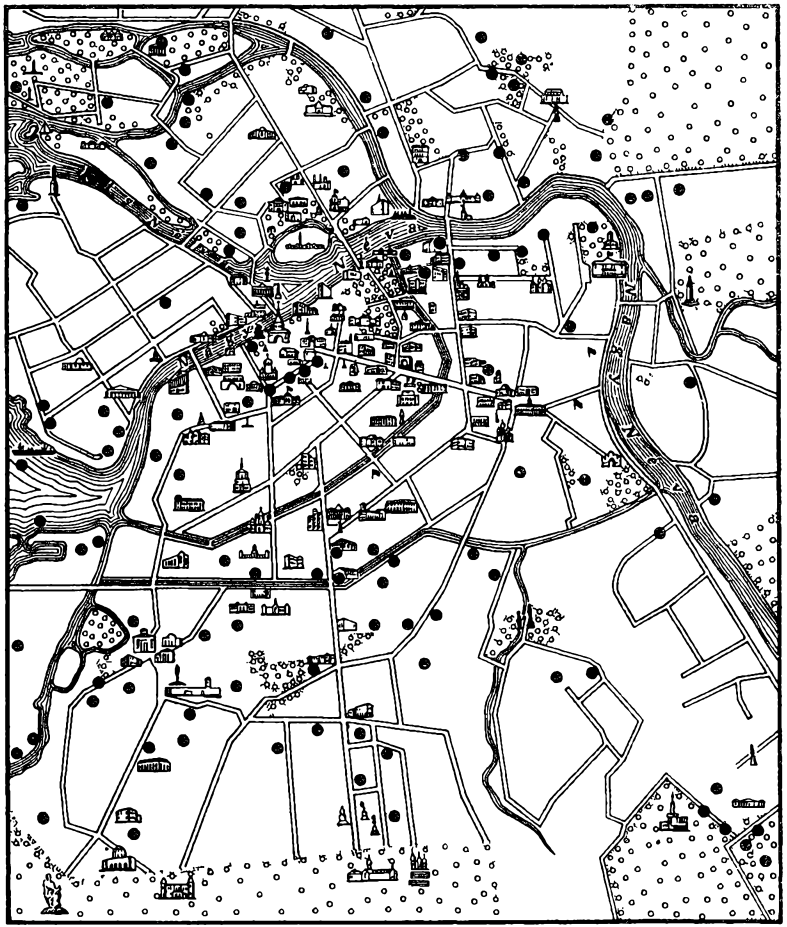

Leningrád városának térképe. A fekete pontok a legerősebb tüzérségi belövések és légibombázások helyeit jelolik

fegyverük tüzével, de mi épen kerültünk ki belőle, és először pihenhettünk, mivel éjszaka tartalék egység váltott fel bennünket. Heteken át nem volt időnk magunkkal törődni, mert úgy éltünk, mint a barmok, a mai napig majdnem víz nélkül. Egyszer ettünk napjában, akkor

is száraz élelmet, igen kiadós menetek mellett. De most pár napot pihenni fogunk, és mindenki örül, hogy egyszer félre teheti a puskáját."

Küchnel altiszt naplójából:

„1941. IX. 18. Csütörtök. Éjszaka szakadt az eső. Hosszú időn át az ellenség könnyű- és nehéztüzérsége erősen lőtt. Hajnalban az ellenséges oldalról váratlan és erős puskatüzet kaptunk. Négy halott, több sebesült. Schless, Kluge, Oschtz és Müller altisztek elestek.

1941. IX. 21. Vasárnap. Úgy gondolom, IX. 13-tól több mint 50 embert vesztettünk. Az ellenség tüzérsége mostanában sok bajt okoz. Délben, a megszokott időben tüzérségi és aknavetőtűz.

1941. IX. 27. Szombat. A Ladoga-tóig és a Néváig egyenes vonalban 11–15 kilométer lesz a távolság. Úgy szeretnék erre a napra tekinteni, mint a legrosszabbra, amelyet átéltem. Már öt perc menet után tüzérségi tűzbe kerültünk.

1941. IX. 30. Kedd. Tegnap az oroszok nem dobáltak kézigránátot. 12.00 órakor iszonyú aknavető-sortüzet zúdítottak állásainkra... meghalt egy őrvezető, közvetlen találattól elpusztult 9 srác. Néhányan éppen az én fedezékem előtt voltak. Ma délben különösen erősen aprították az első vonalakat... egy akna beröpült, 5–6 embert agyonütött. Úgy látszik egyik az enyémek közül való. Két embert küldtek ide figyelés végett, egyikük ugyanitt megsebesült. Ma este elesett 1 tiszt és 10 közkatona."

Günther közkatona 1941. szeptember 21-én nővérének írt, el nem küldött leveléből:

„Ülök a lövészárokban és szeretnék néhány sort írni neked. Az orosz tüzérség nem hagy bennünket békében. Abba kell hagyni az írást, mihelyt lőni kezd valamilyen bolond harckocsi. Már torkig vagyok vele. Az időjárás nagyon rossz. Három napon át szüntelenül esett. Minden nedves, éjjel pedig deres és fagy. A Ladoga-tótól délre vagyunk."

Kolodsit Viktor altiszt naplójából:

„1941. X. 1. Szerda. Most már valóban itt az október. A mai napig nem hittem, hogy itt maradunk. 11 órakor rázendített az ellenséges tüzérség. Leírhatatlan nehéztüzérségi tűz minden oldalról. Sok a halott és sebesült."

Se szeri, se száma az ilyen leveleknek, amelyek a védők tüzének

hatásosságáról és a német „góliátok" lelkierejének hanyatlásáról vallanak.

Az ellenség minden erejével azon volt, hogy megsemmisítse az ostromlottak tüzérségét, és ezzel meggyöngítse a védelmet. A fasiszta hadvezetés nem törődve a veszteségekkel, a repülőgépek százait vetette be Kronstadt, az erődök, a dokkok ellen, de eredménytelenül. A légvédelmi tüzérség olyan sűrű tűzfüggönyt vont, hogy az ellenséges repülők kénytelenek voltak nagy magasságban tartózkodni, találomra szórták le bombáikat, és sietve távoztak az elhárítótűz övezetéből.

1941 júliusától novemberéig a város helyi légvédelme és a vadászrepülőerők 555 ellenséges repülőgépet semmisítettek meg; ez szörnyű nagy csapás volt a németek légierejére. November végére az ellenség repülőinek Leningrád elleni rohamai gyöngültek.

*

Nagy felelősség nyugodott a leningrádi védelem irányítóinak vállán. Az ő bátorságuktól, hozzáértésüktől és előrelátásuktól függött sok minden, elsősorban a csapatok és a lakosság erkölcsi állapota. Vorosilov és Zsdanov állandóan érintkezett az ostromlott város lakosaival. A nép szerette őket, és éppen úgy hitt bennük, mint ahogy ők maguk az ütközetek legnehezebb, sőt kétségbeejtő napjaiban is szentül hittek a győzelemben. Zsdanov csaknem a háború végéig Leningrádban maradt. Jól ismerte a harci terepet, gyakran kiment a védelem peremvonalába, hogy személyesen győződjék meg a valóságos helyzetről és erkölcsi támogatást adjon az embereknek. November elején, a csapatoknál jártában, észrevette, hogy az első vonalbeli német egységek fehér hólepelben sílécen közlekednek. Visszatérve Leningrádba magához hívatta a hadtápfőnököt, F. N. Lagunov vezérőrnagyot, és magyarázatot kért, hogy elöl levő egységeink miért nincsenek ellátva sítalpakkal és álcázóöltözettel. Lagunov jelentette, hogy a hóleplek hat-hét nap múlva elkészülnek, és a késedelem abból eredt, hogy a gyáraknak késve adtak megrendelést, a sítalpakkal pedig baj van – nagyon kevés található belőlük a központi katonai raktárakban. Lagunov elgondolkozva hozzátette:

– Vannak sítalpak polgári személyek és szervezetek birtokában, most nincs rá szükségük, de időbe telik, amíg begyűjtjük őket. A had-

biztosság nem számolt vele, hogy ilyen hamar leesik a hó és beáll a fagy.

Zsdanov bosszankodva fogadta Lagunov jelentését, felállt és néhányszor végiglépdelt a kis, hosszúkás szobán, aztán megállt a térkép előtt, amelyre határozott vonalakkal fel volt rajzolva az arcvonal. Ez a vonal hurok formában vészjóslóan fogta körül Leningrádot. A térképre mutatva Zsdanov így szólt:

– A németek egységeiket Slisszelburg körzetében sítalpra állították, pedig azok jószerével járni sem tudnak úgy rajta, ahogy kell. És mi nem vagyunk felkészülve. Gondatlanság, bűnös gondatlanság decemberre várni a telet, pedig az, lássa, november elején megérkezett. A háború, Lagunov elvtárs, váratlan feladatokat állít elénk, és tudni kell azokat gyorsan megoldani. Ön azonban a hadbiztossággal együtt letargiába süllyedt – folytatta haragosan Zsdanov. – Csak sajnálni lehet az önhöz hasonló honfitársakat. Ön orosz ember, megelőzheti és meg is kell előznie a betolakodókat. – És nyugodtan hozzátette: – Nos, három nap áll rendelkezésére. Ha addig nem állnak készen a sítalpak és a hóleplek, gondoljon arra – mi ostromlott erődben vagyunk, és a védelem törvényei könyörtelenek minden megszegőjükkel szemben.

Zsdanov becsülte Lagunovot szaktudásáért, egyenes jelleméért, becsületességéért. De amikor a védelem ügyéről volt szó, a legkisebb mulasztást sem tűrte el. A tábornok derekasan munkához látott: a konfekció-gyárak és a szövetkezeti szabóműhelyek szoros együttműködésben varrták az álcázóköpenyeket. Mindenünnét szállították a sítalpakat, és a csapatokhoz irányították. A parancsot idejében teljesítették.

A hidegek beálltával az ipari vállalatok kezdtek leállni. A városi közúti forgalom csaknem megszűnt, a fürdőket becsukták – 1941–42 telén ritkán fűtöttek be hét-nyolc fürdőt. Élelmiszerből nem volt elég. Az ablakok zömét betörte a légnyomás. Az ablakszárnyakat furnírlemezzel vagy deszkával szegezték be, a lakásokban sötét és hideg volt. A Narvai kapun túl, az arcvonalhoz legközelebb fekvő moszkvai és a volodarszki kerületek különösen sokat szenvedtek a gyakori és erős tüzérségi tűztől. Az emberi életek óvása érdekében a városi szovjet és a kerületi végrehajtó bizottságok ezekből a lakásokból 54 ezer embert telepítettek át biztonságosabb kerületekbe. Az áttelepítés azon-

ban nagyon körülményes volt. A túlzsúfolt lakásokban a lakók legelemibb kényelme is hiányzott. Az ellenséges gépek minden berepülése után az emberek egy része fedél nélkül maradt, és be kellett költöztetni őket a már amúgy is túlzsúfolt lakterületre. Az élet megnehezült. A váratlan események fejetetejére állították az emberek életrendjét.

A leningrádi városi végrehajtó bizottság elé naponta tömérdek bonyolult probléma került. A végrehajtó bizottság elnöke P. Sz. Popkov igen jártas volt a város gazdasági dolgaiban, s ez hozzásegítette, hogy a folyó ügyeket gyorsan és bátran intézze el. A városi pártbizottság és a front haditanácsa mindenben támogatta őt. Az ostrom első napjaiban keveset tartózkodott a Szmolnijban. Gyakran kiszállt az üzemekbe, az elektromos művekhez, azokba a lakónegyedekbe, amelyeket légitámadás ért, és minden rendelkezésére álló eszközzel segített a bajba jutottakon. Vállalkozó szellemével sokat tett az üzemek kooperációja és a fegyvergyártás növelése terén. Különösen sok időt és energiát fordított a fa- és tőzegbeszerzésre, hogy meg lehessen hosszabbítani az áramfejlesztő művek, a védelmi célokra termelő üzemek és élelmezési vállalatok működését. Állandó munkalázban égett, lelkesen és sokat dolgozott a reá jellemző buzgalommal, de nemritkán kitört magából, nem mindig sikerült uralkodni megrendült idegein.

A leningrádiak napról napra erősebben érezték a háború csapásait, a város szemük láttára dőlt romba, az üzemek leálltak, az élelmezés egyre romlott. A jövőért való aggódás nőttön-nőtt. Számot vetve ezzel a hangulattal a városi pártbizottság novemberben a Szmolnij tanácstermébe összehívta a városi aktíva ülését. Zsdanov mondott rövid beszédet. Beszámolt a helyzetről, beszélt az ellenséges csapatok csöppet sem irigylésre méltó helyzetéről, bár beásták magukat Leningrád falai előtt. Elmondta, hogy a várost tűz alatt tartó fasiszta ágyúk fala mögött látni lehet a német hadsereg erejének megtörését. Egyben figyelmeztetett, hogy a város lakosságának tisztában kell lennie azokkal a nyilvánvaló szenvedésekkel, amelyek Leningrádra várnak, és amelyeket ideig-óráig nem lehet elkerülni. „Az orosz emberek – mondotta Zsdanov – sokszor szembe néztek már a halállal, bizonyságát adva lelkierejüknek. És most sem rettennek meg. De az embereknek meg kell mondani az igazságot, hadd lássák szemtől-szemben, és ők megértenek bennünket." Az élelmezés és a fűtés terén várható nélkülözésekről szólva, a legszigorúbb takarékosságra szólította fel a lako-

sokat. „A kommunisták, a komszomolisták, az egész lakosság fő feladata – óvni a meglevő erőforrásokat, hogy azok minél tovább tartsanak. Időt kell nyernünk. Minden erőnket latba kell vetni, hogy még több lőszert, harceszközt, fegyvert állítsunk elő. A nőknek és a fiataloknak fel kell váltaniuk a férfiakat a termelésben." Zsdanov beszélt azokról a rendszabályokról, amelyeket a parancsnokság és a városi pártbizottság foganatosított annak érdekében, hogy a Ladoga-tavon keresztül élelmiszert és egyéb készleteket szállítsanak Leningrádba. Majd beszédét a következő szavakkal fejezte be: „A kommunista párt központi bizottsága és a kormány figyelemmel kíséri a mi frontunkat, és megteszi a szükséges intézkedéseket. Elvtársak, nincs messze az az idő, amikor az ellenséges hadsereget feltétlenül szétzúzzuk."[12]

A pártszervezet megacélozta az embereket a nehézségek leküzdésében, megmagyarázta a helyzetet, és segített a gyöngéknek, hogy leküzdjék veszély szülte félelmüket.

Dzsavaharlal Nehru „India felfedezése" című könyvében azt írja, hogy „a félelem kísérteteket szül, amelyek rémesebbek a valóságnál. A valóság viszont, ha higgadtan mérlegeljük és felkészülünk bármilyen megpróbáltatásra, sokkal kevésbé tűnik ijesztőnek."[13] És az ostromnak ezekben a kezdeti napjaiban, amikor az ellenséges veszély egész erejével ránehezedett a lakosság lelkére, a valóságnál szörnyűbb kísérteteket idézve fel, a kommunisták erélyes tevékenységükkel meghiúsították az ellenség fondorlatát és táplálták a győzelmi hitet, felhívták a népet, hogy ne tétlenül, kívülről várja a segítséget, hanem mozgósítsa minden erejét és összes eszközeit az ostromlott városban. A lakosság bátran nézett szembe a közeledő ínséges téllel, alkalmazkodva a veszélyekkel és váratlansággal teli új életmódhoz.

A leningrádiak erkölcsi ereje megmutatkozott az élet legkülönbözőbb mozzanataiban, és döntő jelentősége volt az ostrom kimenetelében. A lakosság az anyagi készletek erős kimerülésének idején lelki szilárdságból fényesen vizsgázott. Senki sem zúgolódott, noha az élelem egyre inkább vágyálomnak tűnt. Az emberek utolsó leheletükig dolgoztak a posztjukon. Éppen ez az erő vezette a nép cselekedeteit és vitte őt győzelemre.

AZ ÉLELMISZERKÉSZLETEK

(1941. SZEPTEMBER–DECEMBER)

Az ellenséges csapatok betörése a Szovjetunió területére és gyors előnyomulásuk az ország belseje felé nagyon nehéz helyzet elé állította a népgazdaságot. A Szovjetuniónak a németek által 1941 novemberéig elfoglalt területére esett az egész háború előtti bruttó gabonatermés 38%-a, a cukortermelés 84%-a, a kibányászott szén 63%-a, a nyersvas 68%-a, az alumínium 60%-a. Ezen a területen volt a szarvasmarhaállomány 38%-a és a sertésállomány 60%-a.[14] Ily nagy termelési bázis elvesztése erősen kihatott a nyersanyagkészletekre és az ország gazdasági potenciáljára. Ugyanakkor a hadra kelt hadsereg élelemmel, üzemanyaggal, lőszerrel és különféle más anyagokkal való ellátása fokozott figyelmet és gyorsaságot követelt. Sok üzem, amely a nyugati körzetekben működött, és amelynek a békeidőszak tervei szerint kellett termelnie és szállítania a népgazdaság számára, kénytelen volt keletre áttelepülni. Végtelen áradatban vonultak az emberek cókmókjaikkal, települtek át a vállalatok gépeikkel és felszerelésükkel, és hajtották a jószágot. Úgy tűnt, mintha a sarkából fordult volna ki a világ: minden élő és élettelen nyugatról keletre hömpölyög. És mégis, a gazdasági irányítás fonala ebben a rohanó káoszban és érthetetlen zűrzavarban sem szakadt meg.

Az állami élet folyamatossága sok tekintetben attól függ, hogy az emberek idejében és pontosan teljesítik-e a rájuk háruló feladatokat. Rendkívüli viszonyok között pedig ez elengedhetetlen követelmény.

A szovjet emberek az iszonyú nehézségek ellenére sem vesztették el fejüket, és mindenütt, szerte a nagy országban, továbbra is teljesítették kötelességüket. Ebben volt és van ma is államunk ereje.

A gazdaság szigorúan központosított irányítása lehetővé tette, hogy az anyagi erőforrásokat gyorsan odairányítsuk, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk. A fegyveres erőket és polgári lakosságot különféle anyagi javakkal mozgókészletekből látták el.

Az országnak ez a legnehezebb időszaka egybeesik az ostromgyűrűbe zártak Leningrádért vívott harcának kibontakozásával.

Az ellenséges csapatok miután megszállták a Baltikumot, július elején betörtek a pszkovi és novgorodi kerületbe. A hatósági szervek és gazdasági szervezetek megkezdték a fontosabb felszerelés, nyersanyagkészletek és anyagi javak sürgős elszállítását a veszélyeztetett körzetekből, amit pedig nem sikerült elszállítani, megsemmisítették. Különösen sürgős feladatként jelentkezett a speciális bázisokon tárolt gabona megmentése. Hála a bázisokon és a vasúti szállításban dolgozó munkások önuralmának és határozott cselekvésének, az ellenség előretolt csapatainak orra elől mintegy 3 millió pud gabonát sikerült biztonságosabb körzetbe szállítani.

Igaz, ezeknek a példátlan napoknak a zűrzavarában az evakuált javakkal megrakott szerelvények irányításában hibák is adódtak. Ahelyett, hogy a termékekkel és nyersanyaggal megrakott vasúti szerelvényeket Leningrádba irányították volna – ahol gyorsan kirakodva, szabaddá tehetik a vasúti kocsikat más szállítmányok számára, s ezeket az anyagokat a város szükségleteire használják fel –, sok vonatot az ország keleti része felé irányítottak. Ugyanakkor meggyorsított ütemben irányvonatok haladtak ugyanolyan nyersanyag- és egyéb anyagi szállítmánnyal a központi területekből Leningrádba. Bármily furcsának tűnik is, a vasutak roppant túlterhelése idején nagy ellenszállítások történtek azoknak a nagyon fontos felszerelési cikkeknek és egyéb szállítmányoknak a rovására, amelyeket evakuálni kellett. Ez és sok más példa is azt mutatja, hogy a háború kezdetén a végrehajtás során jelentkező nehézségek nemritkán a hatósági szervezetek sokaságából és terveik összehangolatlanságából fakadtak. Az említett hibák azonban nem csorbíthatják a munkásoknak, a vasutasoknak és az állami apparátus alkalmazottainak érdemeit, akiknek sikerült az ellenség tüzében elszállítaniuk mindazt, ami a német fasiszták erejét növelhette volna.

Amint a haditevékenység egyre közelebb ért Leningrád falaihoz, különösen a lakosság és a csapatok élelemmel való ellátásában támad-

tak nagy nehézségek. A városi készletekből történő élelmiszerfogyasztás nagymértékben fokozódott. Azok az élelmiszert szállító irányvonatok, amelyek a fronthadtáp és a Balti Flotta parancsnoksága rendelkezésére naponta az ország központi körzeteiből érkeztek, szeptember első napjaitól már nem futottak be. Ettől kezdve a csapatok és a Balti Flotta tengerészei a városban található készletekre voltak utalva. A katonai állományon kívül Leningrád lakosainak száma több mint 100 ezer fővel nőtt, akik a balti köztársaságok, Pszkov, Luga, Petrozavodszk, a Karél-földszoros és a környező települések menekültjeiből kerültek ki. A lakosság elhagyva otthonát az ország belseje felé menekült, de Leningrádnál nem jutott tovább, mert a vasútvonalakat és a földutakat elvágta az ellenség. A menekültek hosszabb időn át a vasúti csomópont holtvágányaira tolt vagonokban éltek, kényelmetlenségnek és nélkülözéseknek kitéve. Türelmesen várták, hogy az átvágott utakat előbb-utóbb megtisztítják az ellenségtől, és az emberekkel zsúfolt vagonokat tovább küldik. Várakozásuk hiábavalónak bizonyult. A hideg beálltával a menekülteket a vagonokból közös szállásokba telepítették át. Minden felnőtt emberre, akár dolgozott, akár harcolt, szükség volt Leningrád védelméhez. Ugyanakkor a korlátozott élelmiszerkészletek parancsolóan megkövetelték, hogy ne növeljék a fogyasztók számát a városban, és minél többet szállítsanak el közülük. De már késő volt. A szükséglet nőtt, a készletek csökkentek. A leningrádiak július–augusztusi vontatottan haladó evakuálását nagyrészt azzal lehet magyarázni, hogy a város lakói nem érezvén magukat közvetlen veszélyben, nem akarták elhagyni Leningrádot. De a város polgári hatóságai sem tételezték fel, hogy a németek megjelenhetnek a leningrádi területen. Erről meggyőzően beszél az alábbi jellemző epizód.

Június végén, július elején megkezdték a gyermekek elszállítását Leningrádból. De hová? Néhány gyermekkel telt szerelvényt a jaroszlavi területre irányítottak; a gyermekek többségét pedig a leningrádi területre, a Luga, Tolmacsevo, Gatcsina környékén és más helyeken a még békeidőben létesített gyermeküdülőkben helyezték el, vagyis az előnyomuló ellenség irányában. És csupán akkor ismerték fel teljes valóságban a veszélyt, amikor a német páncélosok maguk mögött hagyták Pszkovot és Luga felé száguldottak. Az összes gyermeket, akiket így sebtében nem a hátországba, hanem az arcvonal közelébe

szállítottak, sikerült ismét visszavinni Leningrádba. Innét bizonyos idő alatt több tízezer gyermeket újból elszállítottak, ez alkalommal azonban a messzi hátországba. Körülbelül három évre elszakadtak szüleiktől, akiknek ezalatt hallatlan nehézségeket és nélkülözést kellett átélniük.

Mily nehéz volt az anyáknak búcsút venniük gyermekeiktől, akiket távoli vidékekre (a kirovi, szverdlovszki területre) szállítottak el. Mennyi könny hullott a nehéz búcsú közben, és mennyi el nem sírt keserűség maradt meg a szülők szívében. Ám az anyák és apák gyermekeik sorsáért való aggódását mihamar a megnyugvás érzése váltotta fel. Gyermekeik teljes biztonságban érezhették magukat. Az állami hatósági szervek minden feltételt megteremtettek az evakuált gyermekek tanítására és nevelésére. Meleg, lakályos helyiségekben kaptak elhelyezést, jól táplálták, gondossággal és figyelemmel vették körül őket. Azoknak a gyermekeknek viszont, akik különböző okoknál fogva Leningrádban maradtak – noha a szüleik, a városi és kerületi hatóságok, a társadalom gondoskodott róluk –, mégis súlyos nélkülözés jutott osztályrészül. Tiszta fényű szemük nagyonis sok keserűséget és szenvedést látott. A bombázások rettenetes éjszakái, a lakóházak rombadőlésének borzalma, hozzátartozóik pusztulása mély nyomot hagyott érzékeny lelkükben. Őszintén sajnálnunk kell, hogy ez így történt.

A lakosság, úgyszintén a városi párt- és szovjetszervezetek mély meggyőződése, hogy az ellenségnek nem sikerül Leningrádot megközelítenie, lassította az emberek elszállításának ütemét. Főleg azoknak a munkásoknak a családjai utaztak el, akiknek gyáripari vállalatait már korábban az ország keleti területeire szállították. Július, augusztus folyamán nagy nehézségek árán alig 400 ezer embert telepítettek át az ország belsejébe,[15] holott kétszer-háromszor ennyit kellett volna elszállítani. A városi hatóságok egyes funkcionáriusai a polgároknak az evakuálásról való lemondását a hazafias érzelem megnyilvánulásának tekintette. Büszkélkedtek vele, s ezzel akarva-akaratlan maradásra ösztönözték az embereket.

Nemritkán hallani lehetett: „A mi lakosságunk kész az első állásokban dolgozni, de nem hagyja el Leningrádot". Az ilyen érvelés jól jellemezte a leningrádiak hangulatát. Ezzel azonban korántsem lehetett egyetérteni, minthogy az öregek, betegek és gyermekek nem dol-

goztak, viszont a városban tartózkodásuk növelte az amúgy is szűkös élelmiszerkészletek fogyasztását, és fokozta a szülők aggódását gyermekeik életéért. Emellett nem szabad figyelmen kívül hagyni a következő sajátos körülményt sem. A leningrádiak többsége júliusban és augusztus első felében nem tudta, hogy hol is tartózkodnak pontosan az ellenséges csapatok, és milyen megerődített terepszakaszokat kell leküzdeniük. A várost ezekben a hónapokban nem érték bombatámadások, és ez megnyugvást keltett. Erélyes adminisztratív intézkedésekre volt szükség, hogy az emberek elhagyják a várost, amint azt az események alakulása parancsolta. Ám ilyen rendszabályokhoz nagyon óvatosan folyamodtak. Emiatt aztán a körülzárt városban 2 millió 544 ezer lakos maradt, köztük mintegy 400 ezer gyermek. Ezenkívül a peremvárosok körzetében (a blokád gyűrűjében) 343 ezer ember rekedt.[16] Szeptemberben, amikor megkezdődtek a rendszeres bombázások, belövések és tüzek, sok ezer család el akart távozni, de az utakat a németek már elvágták. A város polgárainak tömeges evakuálása csupán 1942 januárjában indult meg a Ladoga-tavon keresztül.

Kétségtelen, hogy a lakosság kiürítésében a háború kezdeti időszakában (júniusban–augusztusban) késedelmesség történt. A gyermekek, nők, öregek és betegek nagy tömegének visszamaradása az ostromlott városban csak tetézte a nehézségeket.

*

Szeptember 6-án este a leningrádi városi végrehajtó bizottság elnökétől, Popkovtól nyugtalanító rejtjelezett távirat érkezett az Állami Honvédelmi Bizottsághoz. Popkov közölte, hogy a városban nagyon kevés élelmiszer maradt és kérte, hogy gyorsítsák meg az élelemszállító vonatok érkezését.

De hát mit lehetett tenni? Az ellenség már bekerítette a várost. A vonatoknak a vasutasok példátlan bátorsága ellenére sem sikerült ezekben a napokban befutniuk. Szeptember 8-án Leningrád a fasiszták kegyetlen harapófogójának szorításába került.

A főhadiszállásnak és a Leningrádi Front parancsnokságának komoly gondot okozott az előállott helyzet, és ezért erélyes rendszabályokat léptettek életbe, hogy az arcvonalat Mga felől áttörjék. A leningrádiakat ez a remény éltette. A blokád áttöréséig egyetlen megoldás

maradt: a legmesszebbmenően takarékoskodni az élelmiszerrel, és a lehető leggyorsabban kiépíteni a vízi utat a Ladoga-tavon keresztül történő szállítás céljára.

Szeptember 8-án az Állami Honvédelmi Bizottság Leningrádba vezényli a front csapatai és a városi lakosság élelmezésének intézésével megbízott képviselőjét. Szeptember 10-én és 11-én a megbízott részletesen számba vette mind a polgári hatóságok, mind a katonai vezetés rendelkezésére álló élelmiszerkészleteket. Valamivel több élelem mutatkozott, mint amennyit Popkov az Állami Honvédelmi Bizottsággal közölt. A csapatok és a lakosság tényleges szükségleteiből kiindulva, szeptember 12-én a következő készletek álltak rendelkezésre:

Kenyérgabona, liszt és kétszersült	35 napra
Kása és csőtészta (beleszámolva a csőtészta gyártására fenntartott lisztet)	30 napra
Hús és hústermékek (beleértve az élőmarha-állományt, húsra átszámítva)	33 napra
Zsír	45 napra
Cukor és cukrászati készítmények	60 napra

Ezek a számok nem tartalmazzák azt a konzerv- és kétszersültmennyiséget, amelyet a csapatoknál és flottánál vastartalékként őriztek, úgyszintén azt a kis mennyiségű lisztet, amelyet mint baleseti készletet a Balti Flotta speciális hajóin tároltak. Mindamellett a készletek roppant kicsinységük miatt komoly aggodalomra adtak okot.[17] Abban reménykedni, hogy mihamar élelmiszer érkezik, nemigen lehetett, minthogy az országba vezető egyetlen közlekedési útnak – a Ladoga-tavon keresztül – nem voltak kiépített kikötői, bejáratai, ezenkívül nem volt elegendő uszályhajó és vontatógőzös sem. Idő kellett tehát ahhoz, hogy a vízi útvonal olyan állapotba kerüljön, amely alkalmas tömeges szállítások lebonyolítására. A tüzérségi tűz és az általuk okozott tüzek minden órában azzal fenyegettek, hogy csökkenni fognak az amúgy is szűkös élelmiszerkészletek. A fennmaradt termékek megóvása és gazdaságos felhasználása, valamint a pótlólagos élelmiszerforrások feltárása gyors és határozott cselekvést követelt. A németek betörésének fenyegető veszélye miatt azonban ezeknek a kérdéseknek a megoldása egy időre elhalasztódott.

A lakosság ellátása, az élelmicikkek tárolása, számbavétele és főképp fogyasztása nem felelt meg a kialakult helyzetnek. A gabonát, a lisztet, a cukrot elővigyázatlanul két-három helyen tárolták, és ezért a mulasztásért drágán kellett fizetni. Az élelmiszerek tucatnyi gazdasági szervezet hatáskörébe tartoztak. Mivel ezek nem kaptak utasítást moszkvai központjuktól, a termékek forgalmazását a rendes viszonyok között megszokott módon végezték, holott Leningrád rendkívüli és csöppet sem szokásos körülmények között élt. Az élelmet jegy nélkül árusító étkezdék és éttermek kereskedelmi hálózata folytatta működését. Emellett ez a hálózat viszonylag nagy készleteket árusított ki. Így például a zsír 12%-át, a hústermékek csaknem 10%-át, a cukor és a cukrászati készítmények 8%-át e hálózaton keresztül forgalmazták.

A vágómarhák súlyát, húsra számolva át, csak szemre taksálták meg. Az ilyen felületes számvetés tévedésekhez és a hús pazarlásához vezethetett az egyes gazdaságok dolgozói részéről.

A kereskedelmi bázisokon növényi zsírokat tároltak, a hadbiztosság raktáraiban pedig állati zsiradékokat, s mert egységes ellátási terv nem volt, fogyasztásuk sem történt egyenletesen és igazságosan.

A rákkonzervet jegy nélkül árusították, mivel a lakosság nem szívesen fogadta el a hal- vagy húsadag terhére. Az árusítás ilyen rendje indokolt lett volna, ha a vásárlóknak jogukban áll válogatni az élelmiszerekben. Ez a lehetőség azonban szeptember 8-tól megszűnt, s mi több, ettől az időponttól a lakosság élelmiszer-ellátása veszélyben forgott. Mégis a magas tápértékű konzerveket korlátlanul szolgáltatták ki, és nem számították bele a fejadagba.

A betegek és gyermekek élelmezését a kórházakban és gyermekotthonokban biztosították, emellett élelmiszerjegyeik megmaradtak, s azokra szintén vásárolhattak.

A háború Leningrádra nézve az ostromzár első napjától a legélesebb küzdelem formáját öltötte. Az utcák, a terek, az üzemek és a házak a katonai tevékenység színterévé váltak. A küzdelem az egész lakosságot érintette, és nem volt kivétel az aggok, a gyermekek és a betegek számára sem. És senki sem húzódott vissza ettől az élethalálra menő harctól. A győzelemhez azonban időre volt szükség, és hogy időt nyerjünk, ki kellett tartanunk. Ezért a város védelme érdekében minden tonna élelemmel takarékoskodni kellett.

A rendkívül megterhelt haditanács, amelynek minden gondolatát

a haditevékenység vezetése kötötte le, nem tudott sok időt fordítani az ellátás átszervezésére. Az ellenséges csapatok szívósan nyomultak előre, így mindent az ellenség megállítására irányuló feladatnak kellett alárendelni, megakadályozni, hogy betörjön a városba.

Szeptember 2-án a leningrádi városi végrehajtó bizottság a jegyrendszer bevezetése óta első ízben csökkenti a polgári lakosság kenyérellátását. Ettől a naptól a munkások egy napra 600 gramm, az alkalmazottak 400 gramm, a családtagok és gyermekek pedig 300 gramm kenyeret kaptak. A lisztfogyasztás azonban még a kenyéradag csökkentése után is magas volt – több mint napi 2 ezer tonna. Nem kevés élelmiszert még mindig észrevétlenül fogyasztottak. Az Állami Honvédelmi Bizottság határozott utasítást adott a haditanácsnak, hogy tegyen szigorú intézkedéseket az élelmiszerkészletek gazdaságos felhasználására.

Az Állami Honvédelmi Bizottság utasítása alapján a haditanács a városi pártbizottsággal és a leningrádi városi végrehajtó bizottsággal karöltve felmérte a helyzetet, és egy sor pótlólagos intézkedést foganatosított az adott helyzetnek legmegfelelőbb élelmiszer-gazdálkodásra. Döntéseik elsősorban arra irányultak, hogy gondosan tárolják és ésszerűen használják fel a nyersanyagot és élelmicikkeket, továbbá élelmiszerforrásokat tárjanak fel, vegyék számba és szigorúan ellenőrizzék ezeket a készleteket.

Az éttermek és étkezdék kereskedelmi hálózatát megszüntetik. Leállítják a sörgyártást, a fagylaltkészítést, a fánk- és pirog- (töltött lepény) sütést. Az étkezdékben bevezetik az ételeknek részben jegyre való elszámolását.

Az élelmiszereket valamennyi polgári szervezetnél, a csapatoknál és a hadiflottánál szigorúan nyilvántartják. A fennmaradó élelmiszerekről a vállalatok vezetőinek, illetve a front hadtápfőnökének felelőssége mellett tíz naponként elszámolást kellett benyújtani a leningrádi végrehajtó bizottsághoz, az elszámolás egy példányát pedig az Állami Honvédelmi Bizottság megbízottjához kellett eljuttatni. A központi igazgatóságoknak az élelmiszerek felhasználására vonatkozó rendeleteit (utasításait) hatálytalanítják, mert nem ismerve a Leningrádban kialakult tényleges helyzetet, késedelmes intézkedésekkel zavart keltettek a közellátásban. Erről tanúskodik ennek az időszaknak egy nem nagy jelentőségű, de jellemző ténye. A Moszkvában székelő cukoripari fő-

igazgatóság 1941. szeptember közepén táviratot küldött a „Szaharoszbit" leningrádi irodájának azzal az utasítással, hogy szállítson több vagon cukrot Leningrádból Vologdába, noha szeptember 8-án Leningrád körül már bezárult a gyűrű. Az ilyen esetek nem voltak ritkák és arra lehetett visszavezetni őket, hogy azok a személyek, akiknek tevékenysége bizonyos fokig összefüggött az arcvonalak helyzetével, nem kaptak kellő időben tájékoztatást. Szigorúan megtiltották, hogy élelmiszereket a haditanács különleges engedélye nélkül bizonyos határ fölött kiszolgáltassanak. Az állami vagy társadalmi szervek tulajdonában levő jószágot le kellett vágni, és a húst elosztás céljára be kellett szállítani a városi raktárakba. Az állatok etetésére szolgáló takarmánygabonát lisztadalékként használták fel.

A kórházakban ápolt személyek kötelesek voltak élelmiszerjegyüket a gyógyintézet adminisztrációjának átadni. A beteg kórházban való tartózkodása idejére a kórház vette fel a jegyre járó élelmet. Ugyanilyen eljárást alkalmaztak a gyermekotthonokban levő gyermekek esetében is. Ezek a szigorú rendszabályok megakadályozták, hogy havonta 80 ezer személy fogyasztását megkettőzzék. Az alkalmazott rendszabályok azonban elenyészőnek bizonyultak, és a fogyasztás nem állt arányban a készletekkel.

Szeptember 12-én másodízben csökkentik a kenyéradagot. A munkások 500 gramm, az alkalmazottak és a gyermekek 300 gramm, a családtagok (eltartottak) 250 gramm kenyeret kaptak. A közétkeztetésben részesülő személyeknek (főleg az ipari tanintézetek és az alsófokú ipari szakiskolák, az üzemi szakmunkásképző iskolák [FZO-iskolák] tanulói, a tűzoltóosztagok, a gyárak, üzemek, a vasúti szállítás katonásított őrszemélyzete, a város helyi légvédelmi alakulatai) 500 gramm kenyeret szolgáltattak ki. Naponta 500 gramm kenyér járt a megerődített körletek építésére mozgósított személyeknek is. Ugyanakkor a kerületi szovjetek végrehajtó bizottságai, valamint a vállalatok és intézmények vezetői a kettős fogyasztás elkerülése végett kötelesek voltak elvenni azok kenyérjegyét, akiket városi közmunkára hívtak be, arra az időre, amíg ezt a feladatot látták el.

A húsra és kására szintén új, csökkentett fejadagot állapítottak meg (havonta, grammokban)[18]:

	Hús	Kása
Munkásjegyre	1500	1500
Alkalmazotti jegyre	800	1000
Családtagjegyre	400	600
Gyermekjegyre (12 éves korig) .	400	1200

Cukorra, cukrászati készítményekre és zsírra a havi adagot magasabban állapították meg, mint a Szovjetunió egész sor más városában. Ezt az tette szükségessé, hogy a csökkentett húsadagot, a kása- és gyümölcsfejadagot részben így pótolják. Leningrád lakói (grammokban, havonta) kaptak:

	Cukor és cukrászati készítmények	Zsír
Munkásjegyre	2000	950
Alkalmazotti jegyre	1700	500
Családtagjegyre	1500	300
Gyermekjegyre (12 éves korig) .	1700	500

A cukor- és zsírkészletek azonban nem engedték meg, hogy ezeket a fejadagokat sokáig fenntartsák. Novemberben újabb fejadagokat kell megállapítani (grammokban, havonta):

	Cukor és cukrászati készítmények	Zsír
Munkásjegyre	1500	600
Alkalmazotti jegyre	1000	250
Családtagjegyre	800	200
Gyermekjegyre (12 éves korig) .	1200	500

Most, amikor könnyű mindent grammokban rögzíteni és elszámolni, ha visszatekintünk az elmúlt eseményekre, azt mondhatjuk, hogy szeptemberben nem lett volna szabad növelni a cukoradagot, különösen pedig a zsíradagot. A szeptemberben és októberben elfogyasztott 2500 tonna cukor és 600 tonna zsír pótadagképpen nagyon jó szolgálatot tett volna decemberben, minthogy ebben a leghidegebb hónapban csak egészen kevés kenyeret lehetett kiadni, a felnőtt lakosság alig jutott zsírhoz, s azt semmivel sem pótolták, emellett más élelmiszerekből is egészen kis adagokat adtak. De akkor, 1941 szeptemberében az ismeretlenség távoli ködén át sok mindent nem láthattunk, ami ma annyira világos. Az ostromlottak semmiképpen sem gondolták, hogy a város blokádja oly hosszú ideig fog tartani.

Sót és gyufát az ostrom első hónapjaiban korlátozás nélkül árusítottak. Decemberben elővigyázatosságból jegyre 400 gramm sót és négy doboz gyufát szolgáltattak ki. Ez elegendőnek bizonyult, és ezekben az árucikkekben a lakosság a blokád kezdeti időszakában nem szenvedett szükséget. Viszont nagy hiány mutatkozott petróleumban. A város lakóinak sok gondot okozott, és olykor egészségüket kockáztatva jártak utána ennek a ritkaságnak, hogy világíthassanak és megfőzhessék szűkös élelmüket. Szeptemberben 2,5 liter petróleumot adtak ki fejenként, és ezzel a petróleumkiszolgáltatás be is fejeződött. 1942 februárjáig a polgári lakosságnak nem mértek ki petróleumot, csak a középületeket, a kórházakat, a gyermekintézményeket világították. Szappant rendszeresen adtak ki, havi 200 grammot személyenként.

A békés emberekre ily váratlanul rászakadó nélkülözés nem bénította meg erélyes tevékenységüket. A veszély arra ösztönözte őket, hogy figyelmüket és gondolataikat még fokozottabban napi teendőikre összpontosítsák.

A Lenin, valamint a Kirov malomkombinátok tárolták a lakosság ellátására szolgáló egész lisztkészletet. A készletek ilyen összpontosítása indokolatlan és veszélyes volt. Nehogy a liszt esetleg tűzvész martalékává váljék, biztonságosabb helyeken levő tárolókba hordták szét. Ugyanilyen célból kiürítették az ellenség peremvonalaihoz közel eső kikötőbeli gabonasilókat és raktárakat is.

A fasisztáknak a blokád egész ideje alatt nem sikerült komolyabb kárt okozniuk az élelmiszerkészletekben, eltekintve attól a veszteség-

től, amely a Badajev-raktárban támadt tűz következtében nem nagy mennyiségű lisztet és cukrot ért. Ez a kár szeptember 8-án keletkezett, amikor a várost az ellenséges repülők tömegesen bombázták. A gyújtóbombáktól kigyúltak azok a fa raktárépületek, amelyeket még 1914-ben Rasztyerjajev pétervári kereskedő építtetett. Az épületek gyorsan tüzet fogtak, és mivel a raktárak közti tűzbiztonsági térköz kicsiny volt (10 méter), a láng egyik raktárépületről a másikra terjedt át, nagy tüzet okozva, ami rendkívül megnehezítette az oltást. A különleges osztagok és a munkások erejüket megfeszítve dolgoztak, hogy eloltsák a tüzet. A raktárakban a folyó napi szükségletek kielégítésére szolgáló néhányféle élelmicikket, pótalkatrészeket tároltak, valamint felszerelési tárgyakat és a kereskedelmi szervezetek egyéb ingóságait őrizték. Néhány nappal a tűz után kiderült, hogy 3 ezer tonna liszt a lángok martaléka lett, és mintegy 2500 tonna cukorfinomítvány fekete kéreggel borított sűrű sziruppá olvadt össze. Később ezt a masszát cukrászati készítménnyé dolgozták fel, s így a cukorveszteség, a kereskedelmi dolgozók becslése szerint, legfeljebb 700 tonnát tett ki.

A tűznek és az általa okozott károknak ezt a leírását azért tartottam szükségesnek, hogy megcáfoljam azoknak a szerzőknek az állításait, akik valótlan tényeket közölnek erről a tűzesetről.

Irodalmunkban a háború utáni első években a Badajev-raktárban kiütött tűznek jelentős figyelmet szenteltek. Ám a tűzvész leírásán olyan gondolat vonul végig, hogy az olvasó kénytelen arra a következtetésre jutni, miszerint nagy mennyiségű élelmiszer pusztult el, és ez okozta az elkövetkező nélkülözéseket és éhínséget. Ideig-óráig ez a feltevés jogosnak tűnhetett, minthogy az időben sehol sem esett szó a lángokban elpusztult élelmiszer mennyiségéről. Más a helyzet azonban ma, amikor a tűz következményei közismertek. Mindazonáltal még 1960-ban is, a közismert tények ellenére, koholmányokat publikáltak tetemes mennyiségű élelem pusztulásáról. T. A. Zsdanova az „Erőd a Néván" című brosúrájában ezt mondja: „Az ellenség robbanó- és gyújtóbombái a leningrádi élelmiszerraktárakban sorozatos károkat okoztak. A tüzek rőt fénye izzott a város fölött. Égtek a Badajev-raktárak, s bennük annyi élelmiszer, amennyi legalábbis jó három évre elégséges lett volna Leningrád egész lakosságának. A körülzárt városban csakhamar érezni lehetett az élelem- és tüzelőanyaghiányt."[19]

A szerző állításai nem a tényeken alapszanak, hanem szóbeszéden és feltevésen. A brosúra szerzőjének, aki arról merészel írni, hogy raktárak égtek annyi élelmiszerrel tele, amennyi „legalábbis jó három évre elégséges lett volna", kétségtelenül fogalma sincs Leningrád lakosságának szükségleteiről, és következésképpen a készletek nagyságáról sem. És még kevesebbet tud a tárgyról, amelyről ír, vagyis a Badajev-raktárakról, azok befogadóképességéről és az ott tárolt valóságos készletekről, nem beszélve magáról a tűzről és annak következményeiről. A tények ennyire semmibevevése, mely tényeknek pedig komoly jelentőségük van a körülzárt város helyzetének értékeléséhez, tűrhetetlen, annál is inkább, mert a brosúrát a szovjet emberek Leningrádért vívott történelmi jelentőségű csatájáról festett kép örve alatt adták ki.

A peremvárosi kerületek – a vszevolozsszki, pargolovói és részben a szlucki és oranienbaumi kerületek – lakói a haditanács határozata szerint kötelesek voltak beszolgáltatni az államnak a személyes fogyasztásra megállapított mennyiségen felüli minden burgonyát. Azoknak a kolhoztagoknak a fogyasztási fejadagját, akik háztáji parcellájukon burgonyát ültettek, személyenként havi 15 kilogrammban állapították meg. A vetőburgonyát teljesen be kellett szolgáltatni az államnak. Mindazokat a személyeket, akik zöldségféléiket elrejtették a számbavétel elől, a háború idején érvényes törvények szerint vonták felelősségre.

Szeptember 20-ig a kereskedelmi szervezetek raktáraiba 2352 tonna burgonya és zöldségféle érkezett be. A burgonya tekintélyes része erre az időre még a földben maradt, mert a burgonyaföldek az ellenséges tüzérség hatáskörletébe estek. A németek, mihelyt mozgást észleltek a földeken, azonnal tüzet nyitottak, így sok odamerészkedő elpusztult. És a burgonya betakarítására kevés idő maradt: az ajtón már kopogott a tél. A leningrádi vállalatok munkásai és alkalmazottai a kolhozok segítségére siettek. Többnyire az éjszaka leple alatt szedték a burgonyát, kúszva közlekedtek a földeken, meghúzódtak a gránáttölcsérekben, fekve ástak és gyűjtötték rakásba a burgonyát. A száraz időjárás kedvezett a burgonya betakarításának. A termést, egy kis földdarab kivételével, amely közvetlenül az ellenség peremvonala előtt terült el, mindenhol begyűjtötték és elszállították. A lakosság pótlólag 7300 tonna burgonyához és zöldséghez jutott. Összesen tehát 9652 tonnát osztottak szét, vagyis nem egészen négy kilogrammot személyen-

ként. Ilyen készletek mellett csínján kellett bánni a zöldségfélékkel. A legnagyobb takarékossággal használták fel: a kórházaknak, szanatóriumoknak, üzemi étkezdéknek, az első vonalbeli csapatoknak adták ki, és olykor egyszeri utalványra kis mennyiségben adtak a lakosságnak is.

A fő helyet valamennyi élelmiszer közül, tömegét tekintve, a kenyér foglalta el. Lisztet és gabonát szállítani a Nagy Földről – amint annak idején az országnak a védelmi gyűrűn kívül levő részét nevezték – a Ladoga-tavon keresztül az ostrom első hónapjaiban, mégpedig olyan mennyiségben, hogy akár a minimális szükségleteket fedezze, lehetetlen volt. A kenyérellátás az élet-halál kérdését jelentette. Olyan anyagok után kutattak, amelyek alkalmasak arra, hogy bizonyos fokig csökkentsék az élelmiszerek fogyását, s így tovább tartsanak a készletek. Minthogy a sörgyártást beszüntették, a sörfőzők raktáraiban tárolt maláta teljes mennyiségét: 8 ezer tonnát, a malmokba szállították, megőrölték és kenyérliszt-adalékanyagként használták fel. A hadtáp raktáraiban körülbelül 5 ezer tonna zabot halmoztak fel, melyet a lovak abrakoltatására szántak; bármily sajnálatos volt is az állatokat megfosztani ettől a jó takarmánytól, meg kellett tenni. A zabot megőrölték és kenyérsütéshez használták fel.

Miután a gabonakészleteket felmérték, szeptember 15-től a kenyeret a következő összetételű lisztből sütötték: 52% rozsliszt, 30% zabliszt, 8% árpaliszt, 5% szójaliszt és 5% maláta.

A zab elvonásával a hadtáp előtt az a kérdés merült fel, hogy mivel etesse a lovakat. Gazdasági szempontból a lovakra szükség volt, viszont honnan vegyenek részükre takarmányt. A Nagy Föld számba se jöhetett szénabeszerzés szempontjából. Hosszas keresés után megtalálták a dolog nyitját. Igaz, ez a lovakra nézve nem a legkedvezőbb megoldást jelentette, egy időre azonban enyhített az ellátás nehéz problémáján. A Leningrádi Erdőövezeti Igazgatóságot és az Október-Vasútvonal Igazgatóságát megbízták gallyak (zsenge hajtások) szedésével; ezeket letördelték, nyalábokba kötötték és elszállították az erdőből. Mielőtt a lovaknak adták, a gallyakat leforrázták, beszórták gyapotmagolaj-pogácsával és sót adtak hozzá. A gallyak beszerzésével együtt a Lahtyinszkij-tőzegüzemben megszervezték a kombinált tőzegtakarmány előállítását. A kombinált takarmány gyapotmagolaj-pogácsából, tőzegcsepűből, őrlési hulladékból, korpából, csontliszt-

ből és sóból állt. Ezt a takarmányt 80 kilogrammos bálákba sajtolták. A gallytakarmánytól eltérően a kombinált tőzegtakarmányt a lovak nem szívesen ették.

A város kenyérellátásának feszült helyzete nagy mozgékonyságot követelt a szűkös liszt-, gabona- és adalékanyag-készletek felhasználásában. A raktárakból és malomkombinátokból naponta szállították a lisztadalékanyagot a sütőüzemekbe, megakadályozandó, hogy az egyik sütödében a kenyeret kevesebb pótanyaggal süssék, mint a másikban. Ellenkező esetben a kenyér eltérő minősége, az alacsony fejadag mellett, az emberek jogos elégedetlenségét váltotta volna ki. Ahhoz, hogy a malmok kellő választékban készíthessék el a lisztadalékokat, a város tucatnyi pontjáról kellett hozzájuk beszállítani a nyersanyagot. A szállítások a nagyfokú benzinhiány, a gyakori légiriadók, belövések és a tehergépkocsik hiánya következtében rendkívüli nehézségekkel járt. Az éjjel-nappal folyó ki-berakodási és szállítási munkálatok irányítására a „Zagotzerno" városi irodájának felelős munkatársaiból diszpécsercsoportot szerveztek.

Október végétől a gyáripari vállalatoktól és a telepekről az áruszállítást maguk a kereskedelmi dolgozók végezték. A szállítást kézikocsikkal bonyolították le, és amikor leesett a hó, szánkókkal. Háromnégy eladónő órákon át vitte az értékes rakományt nemritkán a város egyik végéből a másikba. Sok nehézséggel kellett megküzdeniük a közétkeztetés munkásainak is. Ahhoz, hogy reggel 6 órára elkészítsék az ételt, éjszaka, talicskákon, gyakran a vállukon szállították a fát, a vizet, az élelmiszereket, és nem volt rá eset, hogy az ő hibájukból élelem nélkül maradtak volna a dolgozók. A raktárakban, étkezdékben főleg nők dolgoztak, sokan közülük a frontra távozott férfiakat pótolták. A kereskedelmi vállalatokban folyó munka nagy fizikai állóképességet, a lakosság kiszolgálása pedig rugalmasságot követelt. És meg kell mondani, hogy a nők becsülettel helytálltak ebben a munkában. A jegyrendszer növelte a kereskedelmi dolgozók fizikai megterheltségét. Az eladók a fárasztó munkanap után (miután bezárták a kereskedést) még jó sokáig dolgoztak: elszámolták a szelvényeket. Pihenésre úgyszólván nem maradt idejük, de ezzel nem sokat törődtek. Minden gondolatuk és tettük arra irányult, hogy másnapra idejében helyhez szállítsák az élelmiszereket vagy elkészítsék az ételt. Ez pedig korántsem volt könnyű feladat.

A kereskedelmi dolgozók hasznos munkájukkal derekasan kivették részüket a város védelmének közös ügyéből.

Szeptemberben az ellenség a Ladoga-tavon, az Oszinovec partjai közelében elsüllyesztett néhány gabonával megrakott uszályhajót. Októberben a Balti Flotta búvárcsoportjainak sikerült az uszályokat kiemelni. A hosszabb időn át víz alatt heverő gabona kicsírázott, rendes körülmények között csak takarmányként lehetett volna felhasználni, ezekben az időkben azonban még az ilyen gabona is nagy értéknek számított. A Ladoga-tó halaitól visszavett gabonaszállító uszályok 2800 tonnával növelték az emberi táplálkozásra szolgáló készleteket. A gabonát a sörgyárakban kiszárították, megőrölték és a jó liszthez keverték.

Október 20-ra az árpaliszt teljesen elfogyott, s így a rozsliszt kiegészítésére szolgáló keveréket meg kellett változtatni. A kenyeret ekkor a következő összetételű lisztből sütötték: 63% rozsliszt, 4% lenrost, 4% korpa, 8% zabliszt, 4% szójaliszt, 12% maláta, 5% liszt a dohos gabonából. A kenyér íze a dohosság és a maláta miatt minőségileg romlott.

Tizenöt nap múlt el azóta, hogy a kenyérliszt keverékarányát megváltoztatták, és újra felvetődött a kérdés: mi a teendő? A malátaliszt elfogyóban volt, a rozsliszt nagyobb százalékban való fogyasztását viszont a szűkös készletek nem engedték meg. Folytatták hát a pótanyagok felkutatását. A kereskedelmi kikötő munkásainak egy csoportja azt javasolta, hogy használják fel táplálkozáshoz azt a gyapotmagolaj-pogácsa szállítmányt, amelyet még béke idején hoztak a kikötőbe a leningrádi olajütőüzemből a gőzhajók kazánjainak fűtésére. Ez az olajpogácsa tartalmazott bizonyos mennyiségű gyapotpelyhet, és más célra nem lehetett felhasználni.[20] A gyapotmagolaj-pogácsát korábban sohasem használták taplálkozásra, mivel azt tartották, hogy a benne levő mérgező anyag (gossypol) az emberi egészségre ártalmas. Kísérleteket végeztek, és bebizonyosodott, hogy ez a félelem alaptalan. A mérgező anyag a kenyér sütése közben a magas hőmérsékleten elbomlik, és megszűnik a mérgezés veszélye. A munkások javaslatát elfogadták. A kenyérgabona-készlet az így talált pótanyag révén 4 ezer tonnával nőtt. Az olajpogácsát gyorsan elszállították a kikötő területéről, megőrölték és táplálkozásra használták fel. Kezdetben a rozsliszthez 3% gyapotmagolaj-pogácsát kevertek, öt-hat nap múlva azon-

ban a keverési arányt 10%-ra emelték. A szükség találékonnyá tesz, s lám a gőzhajókazán fűtésére szánt olajpogácsából emberi táplálék lett.

A különböző pótanyagok felhasználása és kiváltképp egyikfajta keverék másikkal való gyakori felcserélése a kenyérsütő üzemek munkásaitól bonyolult és igen megfeszített munkát követelt. És csupán jól megszervezett munkájuknak, a művezetők, laboránsok szakértelmének és nagyfokú igényességének köszönhető, hogy kielégítő minőségű kenyeret sütöttek. A kenyér íze olyan volt, amilyen az a liszt adott minősége és a hozzákevert pótanyagok adott összetétele mellett lehetett. A sütőüzemek pontos irányításában nem kis érdeme volt a sütőipari tröszt igazgatójának, N. A. Szmirnovnak. Nehéz és gyorsaságot igénylő feladatát odaadással, és ami a legfőbb, okosan látta el. A halaszthatatlan folyó ügyek sűrűjében élt, s így meg tudta látni a felmerült nehézségeket, és mindent és mindenkit idejében harcba állított azok legyőzésére. Ezzel az üzemeket minden oldalról fenyegető soksok bajt megelőzött.

Az intézkedések révén lehetővé vált a napi lisztfogyasztás 1200 tonnával való csökkentése. Ha szeptember elején naponta több mint 2000 tonna lisztet fogyasztottak, november 1-ig ez a fogyasztás 880 tonnára szállt alá. 45 nap alatt ilyen nagymértékű megtakarítás a haditanács, valamint a városi párt- és szovjetszervezetek erélyes és határozott tevékenységének gyümölcse volt.

Azzal, hogy hosszabb időre némi kenyérgabona-készletet sikerült tartalékolni, a védők időt nyertek. Ám az eddigi takarékosság csak a kezdeteit jelentette az élelmiszerkészletekért – az emberi életekért indított harcnak.

Az újabb élelmiszerforrások feltárására irányuló szervezett és operatív tevékenység a városi pártbizottságban összpontosult. Ide futottak be nap nap után a különféle szervezetek, vállalatok és egyes személyek szép számú javaslatai arra vonatkozóan, hogyan lehetne egyes élelmiszerfajtákat a hiánynyersanyagok minél gazdaságosabb felhasználásával előállítani. A polgári lakosság aktivitását hatékonyan támogatták a városi pártbizottság dolgozói, akik minden javaslatot gondosan tanulmányoztak. A pótanyagok előállításának megszervezésére és az ellátási rendszer kimunkálására nem csekély erőfeszítést tett a városi pártbizottság egykori titkára, P. G. Lazutyin. Higgadt megfontoltsá-

gával és a termelési technológia alapos ismeretével hozzásegítette az élelmezési ipar és az ellátás dolgozóit ahhoz, hogy megoldják az élet állította bonyolult feladatokat. Elsőként karolta fel egy sor tudományos intézet munkatársainak azt a kezdeményezését, hogy kísérleteket folytassanak a cellulóz étkezésre való felhasználása céljából.

A kikötőben nagy mennyiségű cellulóz hevert, mely a papírgyárak nyersanyagát képezte. A szakemberek egy csoportja V. I. Sarkov professzorral az élen javaslatot tett, dolgozzák ki a cellulóz hidrolízisének technológiáját, hogy ily módon étkezésre alkalmassá tegyék, és kenyér-adalékanyagként használhassák fel. Az intézetek hosszan és elmélyülten dolgoztak a bonyolult és az idő szerint ismeretlen kémiai folyamaton. Sok-sok álmatlan éjszakába került, de mégis elérték céljukat.

Feszült figyelemmel követte munkájukat a városi pártbizottság és különösen annak titkára, Lazutyin, minden támogatást megadva a tudományos dolgozók kollektívájának hasznos munkájához. Az áramellátás nehézségei ellenére, a farost étkezési cellulózzá való átalakításán dolgozó intézetek, és később az azt előállító üzemek korlátlanul kaptak villamos energiát.

Az étkezési cellulóz előállításával egy szeszgyárat és a „Sztyepan Razin" sörfőzdét bízták meg. November végére megérkezett a régen várt cellulóz a kenyérsütő üzemekbe. Ettől kezdve a kenyeret a következő keverési arányban sütötték: 10% étkezési cellulóz, 10% gyapotmagolaj-pogácsa, 2% őrlési por, 2% lisztmaradék és hulladék liszt, 3% kukoricaliszt, 73% rozsliszt. A kenyérsütő üzemeket a kenyér formákban való sütésére állították át, 68%-ra emelve a kisütési normát. A kenyér szemre tetszetős volt, fehér, pirospozsgás héjú, az íze kesernyés fűízű. A kenyér a cellulózlisztttől kapta fehér színét, s egyszersmind kesernyés ízét. Természetesen az étkezési cellulóz – nem korpa, sem olajpogácsa, sem malmi liszt, de más alkotó elemekkel együtt mégis hasznosnak bizonyult. Ugyanebből a cellulózból megfelelő technológiai eljárással élesztőt és élesztőtejet lehetett előállítani. A blokádot átélt leningrádiak jól emlékeznek az élesztőlevesre, amelyet a város csaknem valamennyi étkezdéjében készítettek. Egy tányér ilyen leves gyakran sok ezer ember számára a napi egyetlen fogást jelentette. A cellulózkészletek és a tudósok találékonysága segített az ostromlottakon, és bizonyos fokig enyhítette az éhséget.

A városi pártbizottság kijelölt néhány száz kommunistát, akik a haditanács megbízásából élelmiszer után kutattak a pincékben, a vasúti teherkocsikban, az uszályokon, a raktárakban, szóval a nagy város minden zugában, ahol egy sor, a blokád által kiváltott oknál fogva ilyen elheverhetett, és mindent, ami táplálkozásra alkalmasnak látszott, nyilvántartásba vettek és elraktároztak. A sörfőzdék malátaüzemeiben felszedték a padlókat, és 110 tonna malátát gyűjtöttek be. A malmokban a lisztpor évek során át vastag réteggel fedte be a falakat és padlót. Néhány nap alatt gondosan összegyűjtötték ezt a port, megmunkálták, és felhasználták a kenyérsütéshez. Kiráztak és kiporoltak minden zsákot, amelyben valamikor liszt volt. A zsákokból kirázott liszthulladékot átszitálták és a jó liszthez keverték. A kereskedelmi kikötőben 2 ezer tonna juhbelet tároltak, amelyet még békében szállítottak ide kivitel céljára. Ezt teljes egészében étkezésre használták fel. A kitérővágányokon veszteglő vasúti teherkocsikban ezer tonna lenolajpogácsát, 500 tonna lisztet, hordókban 100 tonna tőkehalat, és 30 tonna állati zsiradékot találtak. A peremvárosokban, szovhozokban, a vállalatoknál, a folyami uszályokban, a vasúti raktárakban hol kilogrammnyi, hol tonnányi élelmiszerre bukkantak. Szóval, mint a méhek gyűjtötték mindenütt, és behordták a kereskedelmi telepekre, feldolgozták és a tervnek megfelelően elosztották.

A kenyérpótanyagokat a blokád kezdetétől 1941 december végéig felkutatták, feldolgozták, és elfogyasztottak több mint 18 ezer tonnát, nem számítva a maláta-, árpa-, zab- és kukoricalisztet. A pótanyagok közé számított főleg a gyapotmag-, a kender-, a kókusz- és lenolajmagpogácsa, az árpa- és rozskorpa, a lisztpor, a cellulóz, a kicsírázott gabona, a rizshéjhulladék, a kukoricalevél, a cellulózhulladék, a korpa, a hulladék liszt. Ezekben a kritikus időkben a kenyérpótanyagok lehetővé tették a lakosságnak és a csapatoknak több mint 25 napon át való élelmezését. Pótanyagokat nemcsak kenyérsütéshez használtak. Olajpogácsalisztet kiadtak az étkezdéknek is, és ott vagdaltat és lángost készítettek, a cukrászipari üzemek pedig bonbonokat gyártottak belőle. Kása helyett gyakran szürkésfekete, érdes felületű rozslisztből készült csőtésztát adtak ki 5% lenmagpogácsa adalékanyaggal. Ízekről nemigen lehetett beszélni. Ezt az érzetet félre kellett tenni. Minden gondolatot egy dologra összpontosítottak: találni valamilyen élelmet és elnyomni az éhséget. Zabkorpából ciberét készítettek, az élesztőből

levest főztek a közös étkezdékben, és a jegyre járó élelmiszeradag (kása) terhére számolták el.

Gondoltak arra is, hogy a kenyérsütő formák kenésére naponta két tonna növényi olajat adjanak ki. A nagyfokú zsírhiány mellett azonban ilyen pazarlást nem lehetett megengedni. A kenyérüzemek laboratóriumainak azt javasolták, keressenek olajpótló anyagokat a sütőformák kenésére. S ez meg is történt. Legjobban az az emulzió vált be, amelyet 20% napraforgóolajból, 4% soapstockból[21], 1,5% kukoricalisztből, 3,5% másodrendű búzalisztből és 71% vízből készítettek. Az ilyen emulzióval bekent sütőformából a megsült kenyeret egészen jól ki lehetett ütni. A kenyérhéjnak némi mellékszaga érződött, íze pedig gyöngén kesernyés volt, amit az emulzióban levő soapstock okozott. Ezek a minőségi fogyatékosságok azonban egészen elviselhetőek voltak. A megtakarított olajat aztán az étkezdékbe irányították.

A városi végrehajtó bizottság október elején határozatot hozott, amely kötelezte a gazdasági szervezeteket és a katonai egységeket, hogy szolgáltassák be a munkára nem alkalmas, kiselejtezett lovakat a Lenmjaszomolszbit átvevőhelyeire. A gazdaságoknak megtiltották a lovak levágását. A lóhúsnak étkezési célra való alkalmasságát az átvevőhelyeken állatorvosi vizsgálat állapította meg. A lóhúst kolbásszá dolgozták fel, illetve kimérték. A lókolbászt a következő egyszerűsített receptúra szerint készítették: 75% lóhús, 12% burgonyaliszt, 11% sertéshús, ezen kívül salétrom, feketebors és fokhagyma. Ez a kolbász szemre és ízre is igen jó volt. A lóhúst és a lókolbászt teljesen jegyre adták. A lóhússal szembeni előítéletről szó sem lehetett. A városban nem sok ló akadt, és a lóhús ugyanolyan ritkaságszámba ment, akár a sertés- vagy egyéb hús. A kolbászt 40%-ig terjedő szójaliszt hozzáadásával is készítették. Minden módon takarékoskodtak a hússal, és amennyire csak lehetett, mással pótolták. De a készletek napról napra fogytak. Báránybélből kocsonyát főztek, amelynek erős és kellemetlen szagát bizony nehezen lehetett elviselni. Ezért szegfűszegolajat adtak hozzá, ami némileg elnyomta a bél szagát. A kocsonya hús helyett került forgalomba 1:3 arányban, vagyis 100 gramm húsnak 300 gramm kocsonya felelt meg. A bőripari vállalatok raktáraiban kisebb mennyiségű borjúbőrt találtak, s ennek húsoldalából kocsonyát főztek. Nem valami kellemes szagot árasztott, de ezzel nem

sokat törődtek. A moszatokból – a laminariákból és antheltiákból – ciberét készítettek.

Aligha lehet felsorolni a leningrádiak találékonyságának minden tényét, amellyel az élelmiszereket pótanyagokkal helyettesítették. A szükség jó tanítómesternek bizonyult.

*

Az élelmiszer-ellátásnak ebben az időben két alapvető problémája volt.

Az egyik: gyorsabban megszervezni a tömeges áruszállítást a tavon át, az élelem megérkezéséig pedig minél hosszabb ideig megóvni a készleteket, hogy a csapatok és a lakosság ne maradjon teljesen táplálék nélkül.

A másik: úgy elosztani az élelmicikkeket, hogy a munkanap során elhasznált energiát bizonyos fokig helyreállítsák, főleg azoknál a munkáskategóriáknál, melyeknek munkája sorsdöntő volt a védelem szempontjából.

„Amikor az élelmiszer-elosztásról van szó, ne gondoljuk, hogy csak igazságosan kell elosztani, hanem gondoljunk arra, hogy ez az elosztás a termelés növelésének módszere, fegyvere, eszköze. Állami élelmiszer-ellátásban csak azokat az alkalmazottakat részesítsük, akikre valóban szükség van a munka legnagyobb termelékenységének biztosítása végett, és ha az élelmiszer-elosztás a politika egyik eszköze, akkor csökkenteni kell azoknak a számát, akikre nincs feltétlenül szükség, és serkenteni kell azokat, akikre valóban szükség van."[22] Leninnek ezek a sok évvel korábban (az élelmezésben dolgozók harmadik összoroszországi értekezletén 1921-ben) más körülmények között és más helyzetben elmondott szavai tökéletesen érvényesek voltak 1941-ben az ellenséggel vívott élethalálharc feltételei között is.

Mihamar felül kellett vizsgálni az élelmiszer-fejadagokat a munkások zöménél is. Voltak napok, amikor minden egy hajszálon függött, akárcsak Damokles kardja, s ez a kard most az ostromlottak feje fölött lebegett. Minden emberileg lehetséges intézkedést megtettek az élelmiszer-juttatás érdekében, ám számot vetve a helyzettel, egyre inkább csökkenteni kellett a fejadagokat, noha ezzel sok ember egészsége is veszélybe került.[23]

AZ ÉLELMISZER-ELOSZTÁS

(1941. AUGUSZTUS-DECEMBER)

Amikor a fasiszta Németország fegyveres erői rátámadtak a Szovjetunióra, a kormány parancsára emberek milliói álltak a harci lobogó alá. A lakosság legmunkaképesebb része elszakadt a gyáripari és mezőgazdasági termelőmunkától. Ugyanakkor az élelmiszerekkel és ruházattal való központi ellátás szükségessége jelentős mértékben megnőtt. Hogy ilyen feltételek között biztosítani lehessen a csapatok számára a folyamatos utánpótlást és a városi lakosság árucikkekkel való ellátását, a kormány kénytelen volt az ellátásban jegyrendszerhez folyamodni, szabályozva az áruk kiszolgáltatását.

1941 júliusában Moszkva és Leningrád lakói és a peremvárosi kerületek részére államilag biztosított élelmiszer-fejadagokat állapítanak meg. Ugyanez év augusztusában és szeptemberében az ország valamennyi városában bevezetik a kenyér- és cukorjegyet. Októberben megállapítják a hústermékek, zsírok, haltermékek, kása, csőtészta fejadagját, a következő év elejétől pedig sok más iparcikket is jegyre osztanak el.

A fejadagokat az adott árucikkek mennyiségének (termelésének) figyelembevételével, a lakosság egyes csoportjaira, az általuk végzett munka jellegétől és fontosságától függően állapították meg. Az elosztás fő elve az volt, hogy biztosítsák a termelésben a rohammunka fokozott szükségletét.

Különleges jegyeket vezettek be a föld alatt dolgozó munkások, a melegműhelyekben dolgozók, a véradók, a betegek, a terhes anyák, a gyermekek kiegészítő élelmezésére.

A szovjet állam a nehéz körülmények között az egész háború folya-

mán biztosította a hadsereg és a városi lakosság élelmiszerrel és iparcikkekkel való ellátását.

Az élelmiszerekre megállapított adagokat teljes mértékben kiszolgáltatták, és azok ára, éppen úgy mint a jegyre kapható alapvető iparcikkeké, a háború egész ideje alatt nem változott, vagyis a háború előtti színvonalon maradt.

Amikor a német csapatok elfoglalták Ukrajnát, Belorussziját és az Orosz Szocialista Föderatív Szovjetköztársaság egyes területeit, a lakosság élelemmel való ellátásának nehézségei óriási mértékben fokozódtak. Mindazonáltal a városi lakosság táplálkozása az egy felnőtt emberre számított átlagos napi 2555 kalória alá nem süllyedt (1942-ben), a következő években pedig tetemesen nőtt.

Meg kell mondani, hogy a lakosság és a hadsereg ilyen zökkenőmentes ellátását a haditevékenység hosszabb időszakán át nem lehetett volna megvalósítani, ha a kis egyéni gazdaságokat a maguk elmaradott technikájával és alacsony terméshozamával idejében át nem alakítják kollektív gazdasággá, amely nagy tömegben alkalmazta az élenjáró technikát. A kolhozok szervezetten és pontosan teljesítették beadási és szállítási tervüket. A kolhozok és kolhoztagok a háború idején gyakran korlátozták saját szükségleteiket, arra törekedve, hogy elsősorban a hadsereg és a munkásközpontok igényét elégítsék ki, ami a kolhozparasztság hazája iránti kötelességtudatának magas színvonalát mutatja.

Az ország élelmiszerkészleteinek növelésében számottevő szerepet játszottak a gyáripari vállalatok kiegészítő gazdaságai. Ezeknek a gazdaságoknak a vetésterülete, az 1941. évi 1 millió 365 ezer hektárral szemben, 1943-ban 3 millió 104 ezer hektárra terjedt ki.[24] Többszörösére nőtt az állatállomány is. A kiegészítő gazdaságok terményeit rendszerint az iparvállalatok étkezdéibe irányították. A közétkeztetés a háború időszakában erősen megnőtt. Részaránya az egész kiskereskedelemben az 1940. évi 13% helyett 1943-ban már 25% volt.

Az élelmiszerekre bevezetett jegyrendszer a városi lakosság körében erősen fellendítette az egyéni konyhakertészetet. A konyhakertészkedők száma az 1942. évi 5 millió főről 1945-ben 18,6 millió főre emelkedett. A konyhakertészet vetésterülete több mint háromszorosára nőtt.

Ha ma visszatekintünk és emlékezetünkbe idézzük a háborús éveket, feltétlenül dicsérettel kell megemlékeznünk lakosságunk magas fokú fegyelmezettségéről. Munkások, kolhozparasztok, alkalmazottak, háziasszonyok harcoltak a spekulánsok ellen, segítettek az állami hatósági szerveknek az áruk zökkenőmentes elosztásában, a közétkeztetés széles hálózatának kiépítésében, és sok minden másban. Éppen ez tette lehetővé, hogy a szabad áruforgalomról országos méretekben gyorsan és szervezetten áttérhessünk a norma szerinti ellátásra.

A jegyrendszerre való áttérés után a Szovjetunió városi lakosai a kapott termékeken kívül a kolhozpiacokon és a boltokban is vásárolhattak élelmiszereket. Leningrádban azonban, kiváltképp a blokád időszakában, az ilyen lehetőségre gondolni sem lehetett. Az élelem beszerzésének egyetlen és kizárólagos eszköze az élelmiszerjegy volt. És hogyha valaki fölösleges jeggyel rendelkezett, mérhetetlen előnyhöz jutott másokkal szemben. Ezért az önző és jöttment elemek mindent elkövettek, hogy tisztességtelen úton két-három, sőt ha alkalom kínálkozott, több jegyhez jussanak. Minden követ megmozgattak, környezetük és a hozzájuk közelállók egészségének rovására is, csak saját gyomrukkal törődve, hogy vásárlási könyvecskét szerezzenek. Ezek a sáskához hasonló emberek veszélyesek, ha nem foganatosítanak velük szemben erélyes rendszabályokat, amelyek csírájában elfojtják ártalmas tevékenységüket.

A tévesen kiadott vagy csalással szerzett jegyek járulékos élelmiszerfogyasztáshoz vezettek, ez viszont a város ostromának viszonyai között úgy hatott, mint a hátulról mért csapás: aláásta a lakosság bizalmát az élelmiszerek elosztását végző hivatalos személyek és szervezetek iránt. Persze ezeknek, a szó legrosszabb értelmében vett egoistáknak, semmi közük sem volt a város és lakóinak sorsához. Saját személyükön kívül más nem érdekelte őket. Hamis igazolványokat fabrikáltak, s ahol csak tehették, igyekeztek csalárd módon pótjegyhez jutni. Ehhez megkeresték a legkülönbözőbb törvénytelen utakat. Egyes házkezelőségek a házfelügyelőkkel összejátszva nem létező személyekre állítottak ki jegyeket. A lakók által az ellátásból kiesett vagy elhalálozott személyek után visszaszolgáltatott jegyeket számos esetben a házkezelőségek és vállalatok becstelen dolgozói tulajdonították el. És ezek a haszonlesők a legkülönfélébb fogásokhoz folyamodtak.

Fáradhatatlanul és célratörően vetették magukat a törvényellenes élelemszerzésre, kihasználták a hatóságok minden kis mulasztását, amelyet élelmiszerjegyek kiadása és elszámolása során elkövettek.

A kolhozpiacok üresen szomorkodtak. A lakosság tudta, hogy nincs élelmiszer, és sehonnét sem lehet előkeríteni, csak a keserűség kínálta magát bőségesen, de ezt senki sem vásárolta, elég volt a magáé. És mégis reggelente az emberek tömege gyűlt itt össze, hogy hátha a véletlen szerencse folytán sikerül valamit szerezni a gyomruk számára. Néha egyes szerencsés flótásoknak sikerült csillagászati áron egy kis csomag préselt teához vagy kétes frissességű lócsonthoz jutniuk. Persze, az ilyen vásárlások is ritkaságszámba mentek. Nem volt élelem. A táplálkozás egyetlen forrását az élelmiszerjegy jelentette. A jegy értékesebb volt a pénznél. Nélküle nem lehetett élelmiszerhez jutni. Ebből következett, hogy a jegyek kiadására, őrzésére, elszámolására, a szelvények érvénytelenítésére olyan gondot kellett fordítani, mint a pénz kibocsátására, ha nem nagyobbat. Szeptember elején azonban még számos kerületi végrehajtó bizottság kevés figyelmet szentelt ennek a meglehetősen bonyolult és nehézkes elosztó gépezetnek. Az egyszeri élelmiszer-juttatásra jogosító szelvényeket az utasítások megszegésével adták ki. A jegyek visszaszolgáltatását, ha tulajdonosaik igénybevételi joga megszűnt (a hadseregbe való behívás, közétkezésbe való felvétel stb. folytán), nem ellenőrizték kellő mértékben, ez pedig további élelmiszer-fogyasztással járt. A kerületi szovjetek élelmiszerjegy-irodái szeptemberben 70 ezer darab egyszeri alkalomra szóló élelmiszerjegyet szolgáltattak ki. Közben ezeknek jelentős részét élelmiszerjeggyel rendelkező polgárok kapták. Több vállalatnál az alkalmazottaknak ugyanannyi élelmiszert adtak ki, mint a munkásoknak. Sok jegyet adtak ki olyan gyermekekre, akik Leningrádon kívül tartózkodtak. Egyéb szabálytalanságok is előfordultak. Az ilyen tények a szokásos elosztási rendszerben is megengedhetetlenek, az ostromzár körülményei között pedig egyenesen veszélyesek. Minden fölöslegesen elfogyasztott tonna élelem közvetlenül a lakosság és város védelmi képességének érdekét sértette. Hogy megakadályozzák a visszaéléseket, és szigorú rendet teremtsenek az élelmiszerek elosztásában, a haditanács október elején betiltotta az egyszeri alkalomra érvényes élelmiszerjegyek kiadását, és utasította a leningrádi városi végrehajtó bizottságot, hogy:

a) élelmiszerjegyeket a város lakóinak csakis eredeti személyi okmányaik gondos felülvizsgálása után adjon ki, s azokat a hivatali személyeket, akik a jegykiadás rendjére vonatkozó utasításokat megszegik, bírói úton vonják felelősségre;

b) a kerületi szovjetek aktíváinak soraiból a legjobb emberekkel erősítse meg a vállalatoknál és házgondnokságoknál az élelmiszerjegyek elszámolását végző dolgozók állományát;

c) tiltsa meg a vállalatok és intzmények adminisztratív személyzetének, hogy a kerületi szovjetek hozzájárulása nélkül élelmiszerjegy-kezelő dolgozókat leváltsanak vagy más munkára helyezzék át.

Az élelmiszer-fejadagok juttatására jogosító okmányok kiállítási rendjének ellenőrzésére októberben több mint 3 ezer párt- és szovjetmunkást vontak be.

A jegykiadás szabályainak szigorú ellenőrzésére foganatosított rendszabályoknak érezhető eredményük lett. Októberben 2 millió 421 ezer élelmiszerjegyet adtak ki (a peremvárosi kerületeken kívül), vagyis 97 ezerrel kevesebbet, mint szeptemberben. A jegyek megszerzésének törvénytelen útjait járó egoisták és csalók a társadalmi és állami ellenőrzés olyan gátjába ütköztek, hogy működésük nagyjában megbénult. Igaz, közülük egyesek, a legszemfülesebbek, megtalálták a módját, hogy fondorlattal élelmiszerhez jussanak: papírt, festéket szereztek, és hamis jegyeket nyomtattak. A boltokban a lámpa homályos fényénél vagy a pislákoló mécsesnél a hamisítványokat igazi jegynek nézték, és néhány bűnözőnek sikerült ily módon is élelmiszerhez jutnia. Novemberben a rendőrség letartóztatott egy nőt, akinél 100 élelmiszerjegyet találtak. Annak a gyárnak az alkalmazottja volt, amelyben a vásárlási könyveket kezelő városi iroda megrendelésére élelmiszerjegyeket készítettek. Csalárd úton ellopott belőlük és kicsempészte a gyárból. A visszaélések más tényeivel is találkoztunk, de leleplezték őket, és a bűnösöket szigorúan megbüntették.

A város vezetői, a közellátási szervek attól féltek, hogy a fasiszták hamisított jegyeket szórnak le, és ezzel, még ha rövid időre is, zavart keltenek. Márpedig olyan dolgokban, ahol emberek millióinak életéről van szó, a pánik súlyos következményekkel járhat, kiváltképp, amikor az ellenség a kapuk előtt áll. Nem volt nehéz repülőgépekről hamis jegyeket leszórni. Akkor intézkedni, amikor a tényt már meg-

állapították, késő. Ezt a veszélyt idejében kellett elhárítani a lakosság feje fölül.

Október 10-én Zsdanov javaslatára a városi végrehajtó bizottság határozatot hozott: „Az élelmiszerjegyekkel való visszaélés megakadályozása céljából, továbbá abból a célból, hogy esetleges hamis jegyekkel ne lehessen élelmiszerhez jutni, október 12. és 18. között az októberre kiadott élelmiszerjegyeket újralajstromozásnak vetik alá."

A jegyek újralajstromozása a hónap közepén és egy ilyen nagy városban technikailag igen nehéz feladatot jelentett. Elsősorban is sok ember kellett hozzá, márpedig ez időben minden munkáskézre szükség volt a maga helyén. Ennek ellenére a városi pártszervezet több mint 3 ezer kommunistát jelölt ki ennek a fontos munkának az elvégzésére.

Az újralajstromozás a házkezelőségeken és a munkahelyeken történt. Minden városi polgárnak okmányokkal kellett bizonyítani az élelmiszerjegyre való igényjogosultságát. A bemutatott okmányokat egybevetették a család tényleges állapotával, a munkahellyel és a végzett munka jellegével.

Az újralajstromozott jegyeket „Átregisztrált" feliratú pecséttel látták el. A boltokban október 18. után ilyen felülbélyegzés nélküli jegyre élelmiszert nem adtak ki, az újralajstromozás alól kimaradt jegyeket pedig bevonták. A jegyek szelvényeit a boltok eladói, illetve az étkezdék pincérei vágták le. Végeredményben a kenyérjegyek száma 88 ezerrel, a hústermékekre szólóké 97 ezerrel, a zsírjegyeké 92 ezerrel lett kevesebb, és körülbelül ilyen mértékben csökkent a más élelmiszerekre szóló jegyek mennyisége is. Ez a csökkenés főleg olyan személyek rovására történt, akik közétkeztetésben részesültek, s valamilyen okból nem adták vissza jegyeiket a kezelő irodának, valamint azoknak az elkobzott jegyeknek a rovására, amelyeket nem létező személyekre csalással vettek fel. Nem könnyű megmondani, hogy ily módon hány hamis jegynek fellegzett be, mivel senki se merte lajstromozásra bemutatni őket.

Az újralajstromozás teljes egészében bevált. Sőt még azok a kételkedők is, akik kezdetben ezt a regisztrálást fölösleges óvatossági rendszabálynak tartották, kénytelenek voltak beismerni nagy megelőző és gyakorlati jelentőségét.

December végén kellemetlen és váratlan eset történt. A kerületi vásárlásikönyv-kezelő irodák előtt hosszú sorok kezdtek állni, hogy elveszett jegyük helyett újat kapjanak. Egyszersmind a jegyek elvesztésének esetei napról napra sokasodtak. Októberben az elveszett jegyek helyébe 4800, novemberben 13 ezer, decemberben pedig 24 ezer jegyet adtak ki. Ezen el kellett gondolkodni. Az elveszett jegyeket, ha nem is mindet, de tekintélyes részüket megtalálták, és általuk egyesek élelmiszerhez jutottak. Tehát kettős fogyasztás történt. A jegyeket „elvesztő" polgárok száma nőtt, mint a lavina. Idejében be kellett avatkozni ebbe a feltétlenül egészségtelen és veszélyes folyamatba. De hogyan? Hivatali rendszabályt alkalmazni, törvényes intézkedést hozni, és nem kiadni új jegyet az elvesztett helyébe – kegyetlen dolog. Azok, akik elvesztették jegyüket és nem kaptak pótlást, gyötrő éhezésre voltak kárhoztatva. A szokásos fegyelmező rendszabály ez esetben nem látszott célravezetőnek, a kárvallottak semmi pénzért sem juthattak élelemhez. A városi pártbizottság titkára, Kapusztyin és a városi végrehajtó bizottság elnöke, Popkov amellett törtek lándzsát, hogy az elvesztettek helyébe továbbra is újabb jegyeket kell kiadni. A vásárlásikönyv-kezelő kerületi irodákat viszont utasították, hogy minden egyes esetben a leggondosabban vizsgálják ki az elvesztés körülményeit, és ott, ahol nincs kellő bizonyíték, ne adjanak ki új jegyet. A fő nehézséget azonban éppen az okozta, hogy többnyire nem lehetett megállapítani az elvesztés valóságos körülményeit. Az indítóokok valamennyi károsult esetében nagyjából megegyeztek: „A bombázás és a belövések elől menekülve vesztette el a jegyeket", és ha a ház rombadőlt, hozzátették: „A jegyek a lakásban maradtak, a ház rombadőlt." Való igaz, sok ember került bajba, és keserűségük oka reális volt, de az is igaz, hogy a haszonlesők itt is kinyújtották hosszú kezüket, igyekezve hasznot húzni polgártársaik szerencsétlenségéből és bajából. A belövések, a bombázások, a tüzek mindennapos jelenségnek számítottak a városban. A jegyek elvesztésének bőven akadt indoka. Különválasztani a valóságos elvesztést a színlelttől, gyakorlatilag lehetetlen volt. Minden körülményt egybevetve, a haditanács úgy döntött, hogy a kerületi végrehajtó bizottságok az elvesztett jegyek helyett újabb jegyeket nem adnak ki. Kivételes esetekben csupán a vásárlási könyveket kezelő városi iroda adhatott ki ilyen jegyeket. Ezt a döntést, melynek célja a visszaélések megakadályozása és a közellátási fegye-

lem megszilárdítása volt, a kényszerű szükség hozta magával. Az elvesztések csakhamar csökkentek, és bizonyos idő múlva megszűntek. A város minden polgára úgy vigyázott élelmiszerjegyére, mint a szeme fényére.

Szeptember közepéig a nyilvános étkezdékben az ebédelők jegyéből csupán a hús- és kenyérszelvényt vágták ki a megállapított adag 50%-áig. Vagyis, ha az első és második fogásra 100 gramm húst használtak fel, csak 50 grammot számoltak el. Szeptember második felében már 100%-ban vágták le a húsra és kenyérre szóló szelvényeket, eltekintve néhány zárt jellegű étkezdétől (a védelmi vállalatoknál). Az ebéd elkészítésére felhasznált egyéb élelmiszerekért nem kértek jegyet, és ez komoly segítséget jelentett az ebédet fogyasztóknak.

Azok száma, akik étkezdében kívántak ebédelni, napról napra nőtt. A kerületi végrehajtó bizottságok a lakosság jobb kiszolgálására további háromszáz étkezdét nyitottak meg. Az élelmiszerkészletek azonban nem tették lehetővé, hogy ezt a rendszert hosszabb időn át fenn lehessen tartani. Novemberben és decemberben kénytelenek voltak normában elszámolni a kását, a csőtésztát, a sajtot, a cukrot, a zsírt és más élelmet is.

Az októberre és a következő hónapokra szóló jegyeket már némileg más formában nyomtatták ki, kisebb változtatások történtek rajtuk: a húst 25 grammal, a zsiradékot 10 grammal, a kását és kenyeret 25 grammal, a cukrot és a cukrászati készítményeket 50 grammal csökkentették. Az 50 grammos húsos szendvicsért a jegyből két szelvényt vágtak le: egyet a kenyérre 25 gramm, és egyet a húsra 25 gramm értékben.

A jegyre történő kenyérárusítás naponta folyt, és a vásárlónak jogában állt a maga fejadagját egy nappal előre megvásárolni. Kifejezetten tilos volt azonban az elmúlt napra kenyeret kiszolgáltatni. Az élelmicikkeket, a havi adag rovására, esetről esetre a haditanács különleges határozata alapján árusították. A lakosság tájékoztatása végett a leningrádi végrehajtó bizottság kereskedelmi osztálya rendeletet tett közzé, amely feltüntette az elkövetkező dekádra kiadandó élelmiszerfajták mennyiségét. A havi fejadagot három, nem mindig egyenlő részre osztották. Például a munkásjegyre 1500 gramm hús járt: az első dekádra azonban 400, a másodikra 500, a harmadikra pedig 600 grammot adtak ki. A készletektől függően állapították meg minden

tíz napra az eladás méreteit, de egyes áruk kiadását egyik hónapról a másikra is át kellett vinni.

A szeptemberben és októberben jegyre árusított élelmiszereket idejében kiadták. Novemberben viszont csak késve és fennakadásokkal, különösen a kását, a zsírt és a húst. A következő adatok megmutatják, hogyan történt az élelmiszerek kiszolgáltatása decemberben:

Hús és hústermékek
(grammokban)

Kategória	Havi adag	Első dekád	Második dekád	Harmadik dekád
Munkások és műszaki értelmiségi dolgozók	1500	400	500	600
Alkalmazottak	800	200	300	300
Eltartott családtagok	400	100	150	150
Gyermekek, 12 éves korig	400	100	150	150

A tévedések elkerülése végett meg kell jegyezni, hogy a húst, a lóhúst kivéve, jelentékeny részben tojásporral, hús-növényi konzervekkel és más termékekkel helyettesítették, megfelelő szorzószám szerint:

Egy kilogramm hús = 1 kg hal vagy hús-növényi konzerv;
Egy kilogramm hús = 750 g húskonzerv;
Egy kilogramm hús = 2 kg másod- és harmadrendű melléktermék (fejhús, láb, tüdő, lép);
Egy kilogramm hús = 3 kg kocsonya vagy növényi-vér sajt;
Egy kilogramm hús = 170 g tojáspor;
Egy kilogramm hús = 300 g szalonna.

Nem állíthatjuk, hogy 170 gramm tojáspor egyenértékű egy kilogramm hússal. Ha lett volna elegendő hús, aligha akad vállalkozó az ilyen cserére, de mivel nem volt hús, a lakosságnak akarva, nem akarva el kellett fogadnia a tojásport, a báránybélből készült kocsonyát és a növényi-vér sajtot – szóval mindent, ami a boltokban található volt.

Zsír
(grammokban)

Kategória	Havi adag	Első dekád	Második dekád	Harmadik dekád
Munkások és műszaki értelmiségi dolgozók	600	—	350	—
Alkalmazottak	250	—	150	—
Eltartott családtagok	200	—	100	—
Gyermekek, 12 éves korig	500	150	150	200

Engedélyezték továbbá az állati zsiradékok növényi olajjal, sűrített tejjel, szalonnával, olvasztott disznózsírral egyenlő súlyban való helyettesítését, illetve 1 kg állati zsiradéknak 1,5 kg sajtra, 2 kg tejfölre való kicserélését. De novemberben, különösen pedig decemberben nem volt sem olaj, sem amivel helyettesíteni lehetett volna. Azzal számoltak, hogy januárban pótolhatják a dolgozók összes kategóriái számára a decemberben ki nem adott zsíradalékokat, de a rossz behozatali lehetőségek miatt ez csak részben sikerült.

Kása és csőtészta
(grammokban)

Kategória	Havi adag	Első dekád	Második dekád	Harmadik dekád
Munkások és műszaki értelmiségi dolgozók	1500	300	500	—
Alkalmazottak	1000	200	350	—
Eltartott családtagok	600	200	200	—
Gyermekek, 12 éves korig	1200	300	400	500

A kása helyett a második dekádban rozslisztet adtak ki 50% lenmagolaj-pogácsa keverékkel.

Cukor és cukrászati készítmények
(grammokban)

Kategória	Havi adag	Első dekád	Második dekád	Harmadik dekád
Munkások és műszaki értelmiségi dolgozók	1500	500	500	500
Alkalmazottak	1000	350	350	300
Eltartott családtagok	800	250	250	300
Gyermekek, 12 éves korig	1200	400	400	400

A gyermekek részére minden élelmiszert, a megállapított adagban, teljesen és idejében kiadtak.

A cukrot és a cukrászipari készítményeket a lakosság a megszabott mennyiségben késedelem nélkül megkapta. Érdemes felfigyelni arra a tényre, hogy a blokád kezdetétől 1942 januárjáig nem szállítottak Leningrádba cukrot. Szeptember 12-én 60 napra való cukorkészlet volt, s ezzel több mint 110 napot vészeltek át. Ez azzal magyarázható, hogy a cukornak minden más irányú felhasználását (fagylalthoz, üdítőitalok készítéséhez stb.) beszüntették, amellett csökkentették a cukor közétkezési célokra való kiadását. Ez lehetővé tette, hogy cukrot és cukrászati cikkeket jegyre hosszabb időn át ki lehessen szolgáltatni.

Hogy világosabb fogalmunk legyen az emberek táplálkozásáról, bemutatjuk, hogy 1941 novemberében és decemberében a város lakóinak egyes rétegei közt a fejadagok miképpen oszlottak meg:

Munkásjegyre kapott fejadagot
a város összlakosságának 34,4%-a.
Alkalmazotti jegyre kapott fejadagot
a város összlakosságának 17,5%-a.
Eltartottjegyre kapott fejadagot
a város összlakosságának 29,5%-a.
Gyermekjegyre kapott fejadagot
a város összlakosságának 18,6%-a.

Ezekből az adatokból látható, hogy a város lakóinak kétharmada a legszűkösebb norma szerint táplálkozott.

Ilyen normálisnak nem mondható arány a munkások csoportja és egyéb csoportok között azzal magyarázható, hogy számos gyáripari vállalat nyersanyaghiány és villamos energia hiánya miatt nem dolgozott, a munkások pedig az eltartott családtagok vagy alkalmazottak kategóriájába szorultak. 1943-ban, amikor több szenet szállítottak a városba, és a gyárkémények újra füstölni kezdtek, a munkásjegyek kiadása 70%-ra emelkedett. 1941 decemberében azonban a termelő élet ütőere alig lüktetett. Egymás után zárták be a gyárakat és üzemeket. A város védelmét és a benne élőket egyaránt sújtó bajhoz más keserűség is járult: a termelésből kiesett munkások élelmiszeradagja a felére csökkent. Igazságos lett volna megtartani az eredeti fejadagokat, de ugyanaz az ok, amely sok üzem bezárására vezetett, nem engedte meg, hogy az addigi élelmiszeradagok megmaradjanak. Az élelmiszerjegyek újraregisztrálása a hónap közepén, a lefejtett szelvények alapján való elszámolásuk haszonnal járt, mindamellett az ilyen ellenőrzés bonyolult, nehézkes és tökéletlen volt.

Decembertől megváltoztatták az élelmiszerek kiadási rendjét. A polgárokat arányosan, a kívánságuk szerinti kereskedésekhez osztották be, ahol csak azoknak a személyeknek adtak ki élelmiszert, akiknek jegyeit az adott kereskedés előzőleg lebélyegezte. Ez a rendszer lehetővé tette, hogy naponta számba vegyék a leadott jegyek mennyiségét, ami az adott körülmények között igen fontos volt. Ezenkívül az új rendszer arra is módot nyitott, hogy egy-egy kereskedésbe pontosan kiszámított mennyiségű árut hozzanak. Márpedig a korlátozott készletek esetén az ellátási szervek számára ez fölöttébb sokat jelentett. A lakosság az új vásárlási rendszerben fölösleges ácsorgás és vesződség nélkül megkapta élelmiszerét (természetesen, ha volt). Persze, ezt az ellátási formát sem lehetett tökéletesnek mondani, de mivel több előnye volt, ez a forma egészen a blokád végéig fennmaradt.

A jegyrendszer bevezetésének kezdetétől a kenyéradagok többször is csökkentek; 1941 decemberétől viszont a kenyérfejadag fokozatosan nőni kezdett. Az alábbi adatok megmutatják, hogyan változtak a kenyérfejadagok (napi adag grammokban):

Jegykategóriák	Júl.	IX. 2.	IX. 12.	X. 1.	XI. 13.	XI. 20.	XII. 25.	1942. I. 24.	1942. II. 11.
Munkásjegyre	800	600	500	400	300	250	350	400	500
Alkalmazotti jegyre	600	400	300	200	150	125	200	300	400
Hozzátartozói jegyre	400	300	250	200	150	125	200	250	300
Gyermekjegyre (12 éves korig) ...	400	300	300	200	150	125	200	250	300

Egyéb élelmiszerek fejadagjai ritkábban változtak, ami a következő adatokból is látható (hónaponként, grammokban)[25].

	Munkások, műszaki dolgozók	Alkalmazottak	Családtagok	Gyerekek, 12 évig
Hús[26]				
Júliustól szeptemberig	2200	1200	600	600
Szeptembertől 1942. januárig	1500	800	400	400
Kása és csőtészta				
Júliustól szeptemberig	2000	1500	1000	1200
Szeptembertől 1942. februárig ..	1500	1000	600	1200
Zsiradékok				
Júliustól szeptemberig	800	400	200	400
Szeptembertől novemberig	950	500	300	500
Novembertől 1942. januárig	600	250	200	500
Cukor és cukrászati készítmények				
Júliustól szeptemberig	1500	1200	1000	1200
Szeptembertől novemberig	2000	1700	1500	1700
Novembertől 1942. januárig	1500	1000	800	1200

Ezekből az adatokból azonban korántsem szabad azt a következtetést levonni, hogy a lakosság egész idő alatt teljesen megkapta volna az itt feltüntetett mennyiségű húst, kását, zsírt. Ezt állítani hiba volna. A táblázat ugyanis az érvényes adagokat tünteti fel, a kiszolgáltatás viszont, amint már említettük, a gyakorlatban novembertől kezdődően attól függött, hogy a szállítás mértékében mennyi élelmiszer állt rendelkezésre. Ám novemberben, decemberben, sőt januárban is igen keveset szállítottak, aminek következtében a lakosság gyakran nem kapta meg az előírt mennyiségű élelmiszert.

Befejezve az élelmiszer-elosztás problémáját, meg kell mondani, az élet nem igazolta azt az intézkedést, hogy valamennyi korú gyermek számára egységes jegyet bocsátottak ki. A 10. életévüket betöltött gyermekeknek más fejadagra volt szükségük, mint a 3–6 éveseknek, mind az élelmiszer-féleségeket, mind azok mennyiségét tekintve. A 12–14 éves serdülők, akik eltartott családtagjegyet kaptak, nehéz helyzetben voltak. Az ő szervezetük magasabb kalóriaértékű élelemadagot kívánt, s csupán a kialakult helyzet miatt nem lehetett jobb táplálkozást biztosítani számukra.

Az élelmiszer-elosztás imént vázolt rendszere nem volna teljes, ha nem beszélnénk azokról az emberekről, akik azt létrehozták, és biztosították megvalósítását. Az ellátás rendszerét, az élelmiszeradagokat a közigazgatás, a kereskedelmi szakemberek és a társadalom közös erőfeszítésével állapították meg. A közellátás dolgozói, bármilyen területen, nagyobb vagy kisebb munkakörben működtek is, legyűrve az éhséget, bámulatos fegyelmezettséget és igényességet tanúsítottak, elsősorban önmagukkal szemben. A feladatok megvalósításáért érzett teljes felelősségtudattal, lelkesen teljesítették kötelességüket, keresve a tömérdek nehézség leküzdésének legjobb módjait. Áldozatos munkával, kezdeményező tettekkel az ésszerű élelmiszer-elosztás újabb és újabb módozatait találták meg, és napról napra egyre nagyobb pontossággal végezték az ostromlott város lakóinak ellátását. Kik voltak ezek az emberek, akik becsülettel megfeleltek a beléjük vetett magas bizalomnak? Elsősorban a fiatalok, a komszomolisták – akiket az üzemi dolgozók, a párt-, a szovjetszervezetek, valamint a szakszervezetek olyan viszonyok között állítottak a közellátás nehéz munkafrontjára, amikor égető hiány mutatkozott mindenféle élelmiszerben. Az ellátás megszervezéséért nem csekély erőfeszítést tett a városi kereske-

delmi osztály vezetője, I. A. Andrejenko. Ez a kemény, állhatatos ember naponta sok-sok órát töltött az intézkedések, rendeletek és más egyhangú, de az áruk elosztása és számvitele szempontjából fontos okmányok fölött. Andrejenko igényes volt a beosztottaival szemben, és kérlelhetetlen azokkal, akik a kereskedelem szabályait megsértették. Városszerte ismerték rideg magatartását, és féltek is tőle, különösen azok, akik hajlamosak voltak rá, hogy meglovagolják a kétes alkalmat. De akik közelebbről ismerték Andrejenkót, megmondhatják, hogy ő mindenekelőtt önmagával szemben állított magas mércét. Felelősségteljes poszton állván, az anyagi javak elosztását végezve, a legkisebb lazaságot sem engedte meg a törvényesen megállapított normák terén, sem magának, sem másoknak.

A városi pártszervezet által foganatosított intézkedések lehetővé tették, hogy határt vonjanak a becsületes lakosság és a spekulánsok, szélhámosok, zabálók közé. Sikerült megnyerni az emberek bizalmát az élelmiszer-elosztási rendszer iránt. Kevés élelemmel rendelkeztek, de mindenki tudta, hogy az ő fejadagját nem eheti meg más, és ami megilleti, azt megkapja.

Az 1941. november közepétől 1942. január végéig terjedő idő volt a blokád legsúlyosabb időszaka. Ekkorra a belső készletek kimerültek, és a Ladoga-tavon keresztül egészen kis méretű élelmiszer-szállítás folyt. Az emberek minden reményüket és várakozásukat a téli útba vetették.

A CSAPATOK ELLÁTÁSA

(1941. JÚLIUS–DECEMBER)

A csapatok élelmezésének mindenkor elsőrendű jelentősége volt. Az a katona, akinek csak egy darabka kenyér jut, aki rendszeresen éhezik, fizikailag és erkölcsileg legyöngül, és ezzel elveszti harcképességét. Amikor a katonák minden szükségletét kielégítjük, szem előtt kell tartani, hogy a korszerű hadseregek létszáma háború idején sok millió emberre rúg. Hogy ilyen roppant tömegű embert élelmezni lehessen, nagyon sokféle élelmiszernek kell rendelkezésre állnia. Erre az ország csak akkor lesz képes, ha a legnagyobb gondossággal és ésszerűséggel jár el az élelmiszer-fejadagok megállapításában.

A régi orosz hadseregben az 1914–1918-as első világháború idején ez nem így történt. A fejadagokat a háború első hónapjaiban (1914. augusztus–november) a hadra kelt csapatok számára rendkívül magasan állapították meg: naponta 1230 gramm kenyeret, 615 gramm húst, 106 gramm zsírt, 68 gramm cukrot, 256 gramm zöldségfélét számoltak. Az alapvető élelmiszerek ilyen adagjai (a zöldségféléken kívül) nem voltak indokoltak és meghaladták a katonák normális szükségletét. Ez az állami javak és az élelmiszerkészletek pazarlásával járt. 1916 elején, a háború második évében az országban élelmiszerhiány kezdett mutatkozni. A katonai vezetés a csapatok húsellátását harmadára, zsírellátását pedig több mint a felére csökkentette. Az új húsadagot 205 grammban, a zsíradagot pedig 42 grammban állapították meg. 1916 végére az élelmezési nehézségek tovább fokozódtak, minek következtében a csapatok kenyér-, cukor- és kásaellátását újból lényegesen korlátozták, mind a hadra kelt hadseregeknél, mind a belső körzetek egységeinél.

Az arcvonal menti körzetek élelmezési szempontból kimerültek, ugyanakkor a kis teljesítményű vasúti szállítás még a csökkentett normák keretei között sem volt képes lebonyolítani az élelmiszer-szállítást Oroszország belsejéből. A csapatok éheztek és súlyos helyzetbe kerültek. A kis friss zöldség- (főzelék-) adagokat hosszabb időn át nem adták ki. Sok ezer katona skorbutban megbetegedett. A háború végére ez az utálatos betegség fenyegető méreteket öltött. Az 1914–1918-as háború egészségügyi kihatását vizsgáló bizottság adatai szerint csupán 1916-ban és 1917 első kilenc hónapjában a működő hadseregnek több mint fél millió katonája betegedett meg skorbutban.

Az elmondottakból látható, hogy a csapatok ellátási normáit az első világháború elején úgy szabták meg, hogy nem vetettek számot a mezőgazdaság, az ipar termelőkapacitásával, a vasúti szállítás állapotával és teljesítőképességével. A fejadag az élelmiszer-féleségek összetétele szempontjából is hibásnak bizonyult. A kis mennyiségű zöldség és burgonya (256 gramm) nem tette változatossá a táplálékot, és nem felelt meg az emberek tényleges vitaminszükségletének, ami a katonák egészségi állapotának komoly leromlásával járt.

*

A Nagy Honvédő Háború éveiben (1941–1945) a hadra kelt hadsereg, úgyszintén a belső körzetekben állomásozó egységek személyi állományának ellátása a kormány által 1941. szeptember 20-án megállapított normák szerint történt. Ezeket a Szovjetunió honvédelmi népbiztosának 1941. szeptember 22-i 3/2. sz. parancsa tartalmazta.

Az élelmiszerek mennyiségét és választékát tudományos számítások alapján úgy állapították meg, hogy biztosítsa a katonák és tisztek számára a teljes értékű táplálékot (pazarlás nélkül). Emellett figyelembe vették a várható élelmezési nehézségeket, minthogy az ellenség Ukrajna és Belorusszija gabonatermő vidékeire tört be, számoltak továbbá azzal is, hogy a munkaképes lakosság jelentékeny részét elszakítják a termelőmunkától, és a traktorokat, gépkocsikat és egyéb technikai eszközöket elvonják a mezőgazdasági munkától.

Az élelmiszer-ellátás új normáit erősen differenciálták, megjavították a harcoló egységek katonáinak élelemadagját, és a Vörös Hadsereg

háború előtti fejadagjaihoz képest csökkentették a hátországi egységek ellátási normáit.

A fejadagok tápértéke a Vörös Hadsereg Élelmezéstudományi Intézetének 1941. szeptember 20-i adatai szerint a következő volt:

Az alakulat megnevezése	Összetétel grammokban			Kalória-érték
	fehérje	zsír	szén-hidrát	
Harcoló egységek	103	67	587	3450
A működő hadsereg hadtápja	84	56	508	2954
A működő hadsereg állományába nem tartozó szolgálati ágak és tartalék egységek	87	48	489	2822
Őregységek és hátországi intézmények	80	48	458	2659

A háború kezdetén az élet megkövetelte, hogy megváltoztassuk a harcoló egységek katonáinak étkezési normáját: 150 gramm hús és 100 gramm hal helyett 180 gramm húst kezdtek kiadni. Egyebekben a fejadag a harccselekmények végéig nem változott.

Kalória- és tápértékét, vitamin- és ásványianyag-tartalmát tekintve a fejadag összhangban állt a nehéz háborús évek tartós megpróbáltatásaival. A csapatélelmezés terén szerzett tapasztalatok megmutatták, hogy a haladagnak mint kötelező ételnek nincs gyakorlati értelme. A valóságban lehetetlen volt nagy mennyiségű halszállítmányt beszerezni a hadra kelt hadsereg számára és biztosítani annak naponkénti kiadását. Ráadásul, húsételt és halételt egyidejűleg készíteni a harchelyzet körülményei között rendkívül bonyolult dolog. A halat húspótló ételnek kell tekinteni, amely a táplálkozás változatosságát szolgálja.

A működő hadseregnél kiterjedten alkalmazták az egyik élelmiszernek másik élelmiszerrel való helyettesítését, oly módon, hogy egy táblázat segítségével az egyiket átszámították a másikra. Ez lehetővé tette a szakácsok számára, hogy változatosabbá tegyék a táplálékot, a hadbiztosságok számára pedig megkönnyítette a szállítást. Az ilyen helyettesítés azonban nemritkán a napi fejadag értékének csökken-

tésére vezetett. Például, 100 gramm hús a táblázat szerint egyenértékű volt 17 gramm tojásporral. A valóságban a katona a tojásrántotta elfogyasztása után (hús helyett) éhes maradt. Ugyancsak nem lehetett egyenértékűnek tekinteni a húsnak bizonyos halkonzerv-félékkel való pótlását sem. Az ilyen és hasonló fogyatékosságokat a háború folyamán megszüntették. Főleg megtiltották, hogy húst tojásporral helyettesítsenek.

A napi étkezési adagban 820 gramm zöldség és burgonya szerepelt. Ez a mennyiség, a több milliós létszámmal szorozva, a napi szükséglet megdöbbentő méreteit mutatta. A friss zöldség és burgonya szállítása, tárolása, különösen télvíz idején bonyolult és nehéz feladatot jelentett. Hatalmas mennyiségű gördülőanyag-parkot kellett elvonni a népgazdaság egyéb szállításaitól. Mindamellett a katonák élelme változatos és ízletes volt.

Amikor a harchelyzet alakulása hosszabb időn nem tette lehetővé, hogy egy-egy magasabbegységnek zöldségfélét szállítsanak, a katonáknak és tiszteknek naponta megfelelő adagban C-vitaminkészítményeket adtak ki. Skorbutos megbetegedés a szovjet hadsereg katonái között az egész háború alatt nem fordult elő.

*

Leningrád védelmének viszonyai között a csapatok ellátása közvetlenül összefüggött a blokád gyűrűjében levő élelmiszerforrásokkal. A készletek azonban elenyészők voltak, és hogyha csupán a közgazdaság fogalmaira hagyatkozunk, az ostrom első napjától kezdve csökkenteni kellett volna a csapatok fejadagjait, figyelembe véve, hogy milyen jelentős a részarányuk az élelmiszer-fogyasztásban. Ehhez a rendszabályhoz mégsem folyamodtak. A katonák és tengerészek szeptemberben feltartóztatták a németeknek a várost védő erődök elleni heves nyomását. Az ellenség szakadatlan tüze, a mostoha őszi időjárás kimerítette a harcosokat, a kiadós fejadag azonban segített jó erőben tartani őket. A fejadagok csökkentése ilyen körülmények között nagy hiba lett volna.

A csapatok ellátása ugyanolyan méretekben folyt, mint az ostrom előtt, vagyis a Honvédelmi Népbiztosság 1941. szeptember 22-i parancsában megállapított normák szerint. Mihelyt azonban az arcvonal

megszilárdult, és a németek védelembe mentek át, a haditanács elhatározta, hogy csökkenti a hátországi csapatok fejadagját, és némileg kisebb mennyiségben ad ki zöldségfélét és halat az első vonalbeli csapatoknak.

1941. október 1-től a Leningrádi Front csapatai a következő normák szerinti élelmet kapták (grammokban, naponta egy főre)[27]:

	Első vonalbeli csapatok részére	Az arcvonal mögötti csapatok részére
Kenyér	800	600
Hús	150	75
Hal	80	50
Kása	140	70
Csőtészta	30	20
Vegyes zsír, szalonna	30	20
Növényi olaj	20	20
Cukor	35	20
Zöldségfélék és burgonya	500	400
Só	30	30
Tea	1	1
Fűszer (bors, ecet, babérlevél stb.)	3	3

Az ostromzár idején az első vonalbeli csapatok és a hadtápterületen levő egységek az arcvonal több szakaszán oly közel kerültek egymáshoz, hogy nehéz volt megállapítani, hol húzódik a harcvonal és hol van a hadtápterület, mégis az élelmezés ilyen különválasztása bevált, és a katonák és tisztek teljesen egyetértettek vele.

A polgári hatóságok különféle katonásított osztagai és alakulatai számára a korábban kapott katonai fejadag helyett kisebb fejadagot, úgynevezett katonásított őrszemélyzeti fejadagot állapítottak meg, a következő összeállításban (grammokban, naponta egy főre):

Kenyér	400
Hús	50
Hal	50
Zsír	40
Cukor	35
Kása	100
Zöldségfélék és burgonya	400

Ha nem volt zöldség és burgonya, megengedték, hogy a katonai egységeknél kásával helyettesítsék, 20 gramm kását számolva 100 gramm zöldségfélére. Novembertől 100 gramm főzelékféleséget 10 gramm kásával helyettesítettek.

Az élelmet a zászlóaljkonyhán főzték és forrón szállították előre a peremvonalba, rendszerint kétszer naponta: kenyeret, főtt húst vagy konzerveket, héjában főtt krumplit stb.

Az ételek kiosztása az első vonalakban úgy történt, hogy minden harcos tudta, megkapja az őt megillető teljes normát.

Mindegyik alegységtől meghatározott időpontban hőtároló fazekakkal két-három katona ment a zászlóaljkonyhára. Itt az ügyeletes tiszt felügyelete alatt a szakácsok a század szolgálatvezető őrmester jelenlétében kiadták az élelmet. Az étellel megtöltött hőtároló edényeket az alegységhez vitték, ahol az étkezésben részt vevők jelenlétében csajkákba kimérték. Ez az eljárás lehetővé tette, hogy az élelemadagok maradéktalanul eljussanak a katonákhoz, akik maguk is elejétől végig láthatták a megállapított élelmiszeradagok felhasználását és elosztását.

Ha az ember nem jut elegendő élelemhez, érzékenysége fokozódik, gyanakvóvá válik az élelem készítőivel és elosztóival szemben. Ilyen körülmények között fontos, hogy azok, akiket az élelem megillet, maguk is részt vegyenek annak elosztásában, s így sok bosszantó tényező elkerülhető.

Ha a harchelyzet körülményei úgy alakultak, hogy valamelyik alegységet nem sikerült a zászlóaljkonyháról meleg élelemmel ellátni, hideg kosztot adtak ki számára. Ez olyan ételekből állt, amelyhez nem volt szükség szakácsművészetre: kétszersültből, bádogdobozos konzervekből, cukorból, teából, sóból, sűrített tápszerből, borsóleves-püréből, köles- vagy hajdinakásából. A harcosok ilyen ételfélék birtokában

könnyen kétfogásos meleg élelmet készíthettek maguknak, és az egész munka nem tartott tovább öt-hét percnél.

A sűrített tápszerekért a katonák és tengerészek ismételten elismerésüket fejezték ki az ipar dolgozóinak. A sűrítmények, különösen a főzelékek, a fűszeresen elkészített borscs, a hússal főtt káposztaleves, a burgonyaleves révén a katonák többé-kevésbé változatos ételekhez jutottak a kisebb csoportok elhelyezési körletében is, ahová nem tudott eljutni a mindenütt jelen levő konyha. A sűrítmények kis súlyú formákba sajtolva jól szállíthatók és aránylag hosszú időn át eltarthatók.

A Vörös Hadsereg férfi szakácsait egy sor egységnél nőkkel cserélték fel, akik előzetesen rövid szakácsképző tanfolyamot végeztek, megismerve a mozgókonyhák sajátosságait, a napi ellátmány elosztását és normáit. A Nagy Honvédő Háború tapasztalata azt mutatta, hogy a tábori mozgókonyháknál a férfimunkaerőnek nőkkel való felcserélése valóban célszerű volt. Háború idején minden férfiharcosra rendkívül nagy szükség van a harc első vonalaiban, és ha a férfiakat szabaddá lehet tenni a hadtápterületen, főleg ha az közel esik a harcok színhelyéhez, határozottan élni kell ezzel a rendszabállyal, különösen ott, ahol az ügy nem veszít, hanem nyer vele. Az asszonyok jó katonaebédeket készítettek. Tisztán tartották a konyhafelszerelést, jobban elkészítették az ételeket, szóval gondosabban tettek eleget kötelességüknek.

A csapatok ellátására szolgáló kenyeret nem a tábori sütödékben, hanem rendszerint a városban sütötték, ami nagymértékben elősegítette az elosztás jobb ellenőrzését, a liszttel való jobb gazdálkodást, a nagyobb sütési súlytöbblet (készítési norma) elérését. A tábori sütödék a rozskenyér sütésénél 52–53% súlytöbbletet értek el, viszont a gépesített sütőüzemek ugyanebből a lisztből több mint 60% sütési súlytöbbletet produkáltak. A kisült kenyér elszállítása a csapatokhoz nem okozott nehézséget: a távolságok rövidek, az utak pedig aránylag jó állapotban voltak.

Amilyen mértékben fogytak a készletek, úgy csökkentették a polgári lakosság és a csapatok étkezési normáit. November közepétől 1942 februárjáig az első vonalbeli katona napi fejadagja 2593 kalóriát tett ki, a hadtápterületek egységeinél pedig 1605 kalóriát. A polgári lakosság jóval kevesebb élelmet kapott. A csaknem azonos körülmények között élő ostromlottak ellátásában mutatkozó lényeges különbség

igazságtalannak tűnhetett, ám a háborúnak megvannak a maga törvényei, és azokkal számolni kell. A minden percben ugrásra kész ellenséges hadsereg várta a vele szemben állók ellenállásának gyöngülését. Ha ilyen körülmények között a katonák fejadagját megközelítően a polgári lakosság ellátási normájának szintjére szállítják le, ez együttjár a katonák fizikai leromlásával. Ha a katonák lábai rogyadozni kezdenek az éhségtől, minden állhatatosságuk és kimagasló erkölcsi szellemük ellenére is a város védelme iszonyú veszélybe került volna.

A blokád idején a katonák kenyér-, hús- és haladagjait csökkentették legnagyobb mértékben, ami kitűnik a következő adatokból is (grammokban, naponta egy főre):

Csapatkategóriák	Október 1-ig			Október 1-től			November 8-tól			November 20-tól		
	kenyér	hús	hal	kenyér	hús	hal	kenyér	hús	hal	kenyér	hús	hal
Az első vonalbeli csapatok	800	150	100	800	150	80	600	125	—	500	125	—
Front mögötti csapatok ...	700	120	80	600	75	50	400	50	—	300	50	—
Kórházak	600	120	50	600	120	50	400	50	—	300	50	—

A fenti élelmiszerek fogyasztási normáinak csökkentése a Leningrádba való élelmiszerszállítás nehézségeivel magyarázható. Halat egyáltalán nem szállítottak, és hússal való helyettesítése lehetetlen volt. A katonák kenyéradagját 1942. január végén felemelték, később pedig – amikor a városban a jégúton történt szállítások eredményeképpen bizonyos készletek halmozódtak fel – más élelmiszerekét is.

Az élelmiszereken kívül a katonák és tengerészek fejenként és naponta 20 gramm mahorkát vagy 10 gramm dohányt kaptak. A szívnivaló a harcosok számára az arcvonalban nélkülözhetetlen, hogy agyonüssék az időt, és leküzdjék a földerődben töltött órák egyhan-

gúságát. Nemegyszer tapasztalhattuk, hogy a katonák milyen nyugtalanná és kedvetlenné váltak, mert nem volt mit szívniuk. Sőt az élelmezési nehézségeket is könnyebben viselték, mint a dohány hiányát, mégha rövid ideig tartott is. S lám, a védőknek osztályrészül jutó mindenféle bajhoz még egy balszerencse járult: a dohánykészletek a végüket járták. Megengedhetetlen volt, hogy a harcosok a legrövidebb időre is dohány nélkül maradjanak. A munkások, a hadtáp és az ipar minden gondolata arra irányult, hogy olyan pótanyagot találjon, amelyet a még meglevő kevés dohányhoz lehet keverni. A sörfőző üzemekben 27 tonna komlóra akadtak, amelyet (10–12%-os arányban) teljes egészében hozzákevertek a dohányhoz. Utána fokozatosan áttértek a száraz nyárfa, nyír-, tölgy-, juhar- és egyéb fák leveleire. A próbakeverékek megmutatták, hogy valamennyi közül a juharlevél-keverék a legmegfelelőbb. A faleveleket a gyár munkásnői és az iskolás gyerekek gyűjtötték össze. A leveleket megszárították, zsákokba csomagolták, és katonai gépkocsikon a gyárakba szállították, ahol kellő technológiai megmunkálás után a dohányhoz keverték (20%-ban). Összesen körülbelül 80 tonna falevelet használtak fel. A dohánygyári műhelyek padlózata alól összegyűjtötték a dohányport, és mint „nikotin-ízesítőt" a dohányhoz keverték. Papír hiányában a dohányt nem aprózták el kis csomagokba, hanem 20 kilogrammos zsákokba töltötték.

A dohánypótlékok előállításában oroszlánrésze volt az Urickij gyár dohánymesterének, V. I. Ionidnak. Az ő találékonyságának köszönhető, hogy a meghatározott arányban komlóval, dohányporral kevert falevelek a dohányosokat a természetes dohány ízére emlékeztették. A pótanyagok ügyes alkalmazásával sikerült a katonákat folyamatosan szívnivalóval ellátni.

A dohánnyal való takarékoskodás céljából megengedték a hadtápnak, hogy – a katonák kívánsága szerint – a következő cserét hajthassák végre:

300 gramm dohány helyett 200 gramm csokoládét
300 gramm dohány helyett 300 gramm cukrot
300 gramm dohány helyett 300 gramm bonbont

adhassanak ki.

Az ilyen cserélhetőségnek azonban nem nagy sikere volt. Noha a dohánypótlék úgy pattogott a pipában vagy a „kecskelábban",* mintha puskaport szórtak volna bele, és nem éppen kellemes ízt hagyott a szájban, mégis nagyon kevesen akadtak, akik dohányadagjukat csokoládéra vagy más cukrászkészítményre kívánták kicserélni.

A hadtápnak, figyelemmel a katonák erős dohányzási szenvedélyére, mindig kell rendelkeznie mahorka- és dohánykészlettel. Nem érthetünk egyet az ilyesféle vélekedéssel: „Legyen élelem, dohány nélkül lehet élni". Nem az életről van itt szó, hanem az erkölcsi tényezőről, a harcosok hangulatáról; akarjuk vagy nem akarjuk, a háborúk tapasztalata amellett szól, hogy ezzel mint reális tényezővel számolni kell.

Az előbbihez hasonló véleményeket lehetett hallani a fűszerekre vonatkozóan is. A katonakonyha – úgymond – meglehet nélkülük, ha szállítási nehézségek vannak. Természetesen, a fűszer nem kenyér és nem hús, nem hallottunk róla, hogy valaki bors, babér vagy más fűszer hiánya miatt meghalt volna. Ennek ellenére minden háziasszony fontosnak tartja, hogy különféle ízesítő legyen az asztalon. És ez nem szeszély, hanem szükséglet. Az ember ízérző idegei megkívánják az étvágyfokozó anyagokat, és ezzel számolni kell. A szovjet hadsereg élelmezési szolgálata a háború idején nehézségekkel küzdött a katonai alakulatok fűszerrel való ellátásában. Egyes magasabbegységek két-három hónapon át nem kaptak fűszert, s emiatt a katonák étvágya erősen romlott. Valóban, még az olyan egyszerű ételek, mint a káposzta vagy a leves, fűszer nélkül készítve ízetlenek, s gyakori fogyasztásuk esetén nagyon hamar meg lehet unni őket. S lám, csak egy csöppnyi fekete borsot kell a káposztába vagy a levesbe dobni, ugyanezek az ételek ízletessé, kívánatossá válnak. A szájban kellemes inger támad, az elveszett étvágy visszatér. A katonák jóízűen fogyasztják, jóllaknak, és a jóllakott ember hangulata rózsásabb. A katonakonyha fűszerellátása során erre mindig gondolni kell.

*

* Papírból (gyakran újságpapírból) tölcsérszerűre sodort és mahorkával (dohánnyal) töltött cigaretta.

A fasiszta Németország tanulva az 1914–1918-as háború leckéjéből minden erejét latba vetette, hogy kibővítse az országban az élelmiszertermelést, ésszerűsítse a mezőgazdasági termékek felhasználását, és készleteket halmozzon fel. Jousé de Castro, a neves brazil tudós ezt írja: „Az élelmiszerforrások totális mozgósítása érdekében a Harmadik Birodalom már 1933-ban egy sor különleges törvényt bocsátott ki. Az összes földműveseket, élelmezési ipari vállalkozókat, nagy- és kiskereskedőket egy speciális intézmény, a Birodalmi Élelmezési Hivatal szigorú ellenőrzésének vetették alá. Ennek feladata az volt, hogy irányítsa a nácik létfenntartási eszközökkel való ellátását. A gyakorlatban ezt úgy valósították meg, hogy »ersatz«-termékeket, pótélelmiszereket gyártó üzemeket létesítettek, valamint azzal, hogy a népet lélektanilag is felkészítették, a háborús fejadagot hat évvel korábban vezették be, mint ahogy az első lövés eldördült".[28]

A háború előestéjén, 1939. augusztus 27-én a német kormány törvényt hozott a parasztok kötelező mezőgazdasági terménybeszolgáltatásáról. E törvény értelmében a növényi élelmiszerek „a földtől való elválasztásuk", az állattenyésztési termékek pedig létrejöttük pillanatától kötelező beszolgáltatás alá esnek. A parasztok tulajdonában csak korlátolt mennyiségű vetőmag és takarmánygabona maradt. Saját fogyasztásukra élelmiszereket meghatározott norma szerint tarthattak meg.

A második világháború elején (1939) Németországnak az 1914. évtől eltérően a létfontosságú élelmiszerekből számottevő tartalékai voltak, körülbelül 6 millió tonna gabonája és 600 ezer tonna zsírkészlete. Ha figyelembe vesszük, hogy a németországi gabonabehozatal mintegy évi 2 millió tonnát, a zsírbehozatal pedig 400 ezer tonnát tett ki, a fenti készletek másfél-három évre elegendőnek mutatkoztak, még akkor is, ha más országokból megszűnik a behozatal és az országon belül normális termés van. A lakosság és a hadsereg cukorszükségletét a saját termelésük fedezte. A Szovjetunió elleni háború előtt a németek Lengyelország, Hollandia, Norvégia, Csehszlovákia és több más ország kirablásával feltöltötték készleteiket, és még így sem tudták a háború idején fenntartani azt a fejadagmennyiséget, amelyet a katonák béke idején kaptak. Csökkenteniük kellett ellátási normáikat mind az élelmiszerek mennyisége, mind tápértéke tekintetében. A hadra kelt sokmilliós hadsereg, akár a sáskahad, tengernyi élelmet pusztított el.[29]

Németország a csapatok ellátását illetően gondosan kidolgozott elvekkel lépett a háborúba: a békeidőben érvényes kétféle norma – tábori és hátországi – helyett, a haditevékenység időszakára háromféle normát állapítottak meg:

a) nagy normát – valamennyi különleges rendeltetésű egység részére;

b) kis normát, pótlékkal – a tartalék egységek, tancsapatok és katonai iskolák számára;

c) kis normát – az összes többi egységek, törzsek és szolgálati ágak részére.

A fejadag 1939. május 15-től a következő volt:

	Összetétel grammokban, kalóriaérték		
	nagy norma	kis norma pótlékkal	kis norma
Rozskenyér	750	750	650
Hús	250	180	150
Hústermékek	130	130	130
Zsír	50	30	30
Burgonya	1500	1500	1500
vagy			
Borsó, bab	180	180	180
Cukor	80	80	80
Kávé	10	10	10
Hagyma	10	10	10
A fejadag tápanyagok szerinti összetétele:			
a) fehérjék	139	127	118
b) zsírok	81	60	58
c) szénhidrátok	465	464	422
Kalóriaérték	3236	2997	2785

Békeidőben a katonai fejadag 3507 kalóriaértékű volt, a háború kezdetétől fogva azonban (a hadra kelt hadseregben) 3236 kalóriát tett ki. Függetlenül a meglevő készletektől, a németek nagyon óvatosan

gazdálkodtak az élelmiszerekkel, emlékezve az első világháborúra, amikor is 1916/17 telén a lakosság marharépalevesen élt, és az éhezés sokak egészségét aláásta. 1940. június 20-tól, amikor a fasiszta birodalom hatalmának tetőpontján állt, a fejadagot ismét 2750 kalóriára szállítják le, oly módon, hogy a kenyéradagot 100 grammal, a húsadagot 70 grammal, a cukrot 40 grammal, a borsót és a babot 30 grammal csökkentik. Az élelmiszerekkel való takarékosság okából a hitlerista kormányzat arra ösztökélte csapatait, hogy az élelmiszer-kiegészítést az idegen államok általuk elfoglalt területein „szerezzék be".

A Szovjetunió elleni háború első éve után a németek felülvizsgálják a csapatélelmezés rendjét. 1942. július 1-én újabb, differenciáltabb normákat vezetnek be, és a harcoló alakulatoknál a fejadagot 2543 kalóriára szállítják le. A fejadagok ilyen mérvű csökkentését az okozta, hogy a fasiszta Németország vezetői nyugtalankodtak az ország jövőjét illetően, minthogy a háború, terveik ellenére, nyilvánvalóan elhúzódó jelleget öltött. Ugyanakkor nagyon jól tudták, hogy ennyire megnyirbált fejadaggal a katonáknak nehéz élniük és harcolniuk, és a megszállt országok lakosságát fogják kirabolni. S ez valóban így történt.

Szervezett rablást folytattak. Az elfoglalt szovjet területek minden körzetében külön fasiszta mezőgazdasági megbízott, úgynevezett sonderführer működött. A hadseregek hadtápterületén ezeket az adott hadsereg törzsének rendelték alá.

A hadosztály-hadbiztosok bejelentették a sonderführernek igényüket az egységeik számára szükséges élelmiszerekre. Az igénylések alapján a sonderführer utalványt adott ki, amely valamelyik kolhozban vagy magtárban élelem felvételezésre jogosított. Az utalvány alapján a kolhoz elnöke kiadta a megjelölt élelmiszert a katonai alakulat képviselőjének. A valóságban a német katonák élelmiszerrel való ellátását nem norma szerint, hanem szükségleteiknek megfelelően a lakosság nyílt kirablásával hajtották végre. Mint a parlagon maradt kertet a bogáncskóró, úgy lepte el az elfoglalt földeket a csendőrök, a megbízottak és a sonderführerek siserahada, és erőszakkal elhurcolták a parasztok gabonáját, állatait, szárnyasait, veteményét, burgonyáját. A fasiszták azonban hadseregük ellátását nem korlátozták csupán az elfoglalt területekre. Elpusztították és kirabolták több ezer kolhozunkat és szovhozunkat. Leöltek vagy Németországba elhajtottak 7 mil-

lió lovat, 17 millió szarvasmarhát, 20 millió sertést, 27 millió juhot és kecskét.[30]

A német hadsereg, a megszálló hatóságok mindenünnét, ahová betették a lábukat a már előre kidolgozott tervek alapján az összerabolt holmikkal megrakott szerelvények ezreit irányították Németországba. A náci hatóságok csupán Lengyelország területéről a háború két első évében több mint 950 ezer tonna gabonát, 800 ezer sertést, 100 millió tojást és sokféle más élelmiszert rekviráltak el és szállítottak ki. Lengyelország lakossága, különösen a városi lakók, keservesen éheztek. A tartós éhezésbe sokan belepusztultak. De a náciknak éppen ez volt a céljuk. Az általuk megszállt országok „módszeres kiéheztetésének tervét" igyekeztek megvalósítani. Görögországban, miután elfoglalták, az éhínség katasztrofális méreteket öltött, számos munkás- és parasztcsalád elpusztult. Az előre megfontolt szándékkal végzett kiéheztetés a hitleri Németország fegyvertárának egyik sajátos hadviselési eszköze volt. És a fasiszták ezt a fegyvert széles körben alkalmazták, ezzel igyekezve megtörni minden ellenállási akaratot.

A megszállt országok lakosságát éhhalálra ítélve, a németeknek sikerült a háború évei folyamán országuk lakosságának élelmezését megközelítően a háború előtti színvonalon tartani. Amikor azonban a fasiszta hordákat kiűzték az idegen földekről, a németek táplálkozása hirtelen romlani kezdett (1600–1800 kalória). Németország azonban teljes élelmezési nehézségeket így sem élt át. Hadigépezete ugyanis a szovjet csapatok csapásai alatt korábban omlott össze, mintsem kitört volna az élelmezési válság.

SZÁLLÍTÁSOK VÍZEN ÉS LEVEGŐN ÁT

(1941. SZEPTEMBER–NOVEMBER)

A Slisszelburgot birtokukban tartó németeket a Karél-földszoroson levő finnektől a Ladoga-tó vizének 65 kilométeres szakasza választotta el. Ezt a hézagot az ostromlottak Leningrád ellátásának ütőerévé változtatták.

Az út a tavon át az Oszinovec-foktól a Volhov folyó torkolatáig szabad volt, ha eltekintünk az ellenség repülőinek ellentevékenységétől, amely szeptemberben és novemberben különösen megélénkült. A Ladoga-tó déli partjának egyik szakaszát megszállta az ellenség, és ez az arcvonal egyik részét képezte. Így a vízi út a német tüzérség lőtávolságán belül esett, és azt csaknem egész terjedelmében megfigyelhette. E rendkívül kedvezőtlen feltételek ellenére a forgalmat a slisszelburgi öblön keresztül kellett lebonyolítani – más út nem akadt. Az új vegyes szárazföldi-vízi útvonal a Leningrád–Oszinovec–Novaja Ladoga–Volhov–Tyihvin–Cserepovec–Vologda irányban haladt. A Leningrádba szállítandó áruk vasúton a volhovi vasútállomásra érkeztek be, ahonnét a gosztyinopoljei kikötőbe irányították őket, majd tovább mentek a Volhov folyón egészen a torkolatig, a Ladoga-tóig, Novaja Ladogában az árukat tavi uszályokra, majd Oszinovecbe való megérkezésük után keskeny vágányú vasútra rakták át; negyedszerre a vasúti fővonal kocsijaira rakodtak át (lásd a 107. oldalon levő vázlatot).

A Novaja Ladoga-i kikötő meglehetősen elhanyagolt állapotban volt. Csak rövid partvonalon lehetett kikötni, és hiányzott a megfelelő felszerelés is. Nem rendelkezett rakodódarukkal, és a bekötő utak is javításra szorultak. A tavi uszályokat a parttól jelentős távolságra kellett berakni, mert az üledék miatt nem tudtak a folyótorkolatba

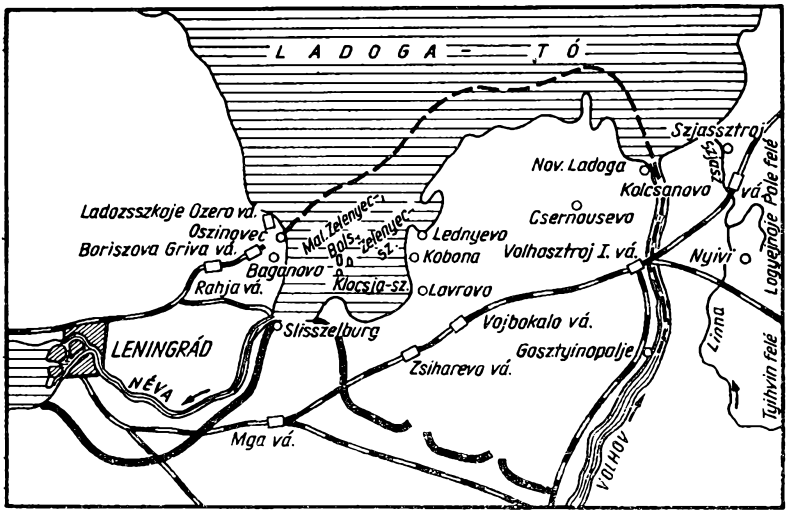

A Leningrádba menő szállítmányok útvonala (1941. szeptember–november)

behajózni. Ez időszakban a gyakori heves szélrohamok akadályozták, időnként pedig lehetetlenné tették a ki-berakodási munkálatokat. A révparton álló hajók jó célpontot nyújtottak az ellenség repülőinek, s a németek ezt ki is használták, bombázták és lőtték a hajókat. A rakparton dolgozó emberek a berepülésekkor nem tudtak hová rejtőzni. A rakományok szállítása gyötrően nehéz körülmények között folyt, de más lehetőség nem volt. A ladogai útvonalon dolgozó emberek ezrei jól tudták, mekkora életveszéllyel jár ez a munka, de ugyanakkor tudták azt is, hogy munkájuk mennyire fontos az ország számára, és büszkén teljesítették kötelességüket.

Kikötő építésére a tó nyugati partján, a Karél-földszoroson levő Oszinovecet választották ki, amely 55 kilométerre feküdt Leningrádtól. Itt sűrű, vegyes levelű erdőöv húzódott a tópart mentén, amely lehetővé tette, hogy a raktárakat, a szállítmányokat, a megközelítő utakat, a légvédelmi fegyvereket, a géppuskákat elrejtsék az ellenség szeme elől. Az ironovi vasútvonal közvetlen közelsége, valamint az a körülmény, hogy a Ladoga-tónál levő végállomása közel esett Oszinovechez, szintén közrejátszott a leendő kikötő kiválasztásában. A gép-

kocsikat, a motorvonatokat és a személyforgalmat a tó és az állomás között eltakarták a fenyőóriások örökzöld kupolái. Ám nyomós okok szóltak az ellen is, hogy ezen a helyen létesítsenek kikötőt. A homokos, alacsony, lankás part miatt a hajók nem tudták a partot megközelíteni; sziklazátonyok is akadályozták a kikötést; mindez igen megnehezítette a hajók körüli munkálatokat, és jól meg lehetett figyelni őket. Az ellenség repülői éltek is ezzel az alkalommal, és sok bajt okoztak. Jobb hely azonban nem akadt a körülzárt földdarabon, s így bele kellett nyugodni ezekbe a hátrányokba.

A katonai egységek és a munkások csakhamar négy hatalmas mólót építettek a hajók kikötésére, kimélyítették a tófeneket, elhordtak 70 ezer köbméter földet, keskeny vágányú vasutat építettek a kikötővonaltól a vasúti fővonalig, élelmiszer-, üzemanyag- és lőszerraktárakat építettek, földerődöket ástak a tengerészeti és őrszolgálat számára. A városi vállalatoktól és a kereskedelmi kikötőből rakodódarukat, keskeny vágányú vasúti Diesel-mozdonyokat és egyéb berendezést szállítottak ide. Az építési munkálatok szervezetten, gyorsított ütemben folytak, mégis több hónapos megfeszített munkába telt, amíg a parti pusztaságon kinőtt a kikötő, amelynek e fontos időszakban helyettesítenie kellett Leningrád összes pályaudvarait, tengeri és folyami kikötőit.

A folyami flottilla munkásai nagy találékonyságról tettek tanúságot a szállítóeszközök felkutatásában. Majdnem valamennyi tavi uszályhajó és vontatógőzös a Néván rekedt. Azokat a hajókat, amelyek kimerészkedtek a torkolatból, elsüllyesztette a folyó bal partját uraló németek közvetlen irányzású tüze. A Volhov folyón közlekedő folyami uszályok jó részét nem lehetett felhasználni tavi szállításra, mert nem bírták a Ladoga viharos hullámainak ostromát, és könnyen elsüllyedtek. Novaja Ladoga öbleiben akadt néhány tucat tavi uszály, amelyeket még béke idején kiselejteztek, mivel nem feleltek meg a hajólajstrom előírásainak. Nos, ezekbe a kivénhedtnek tartott hajókba vetettük most minden bizalmunkat. A haditengerészet matrózainak segítségével helyreállítottak 27 uszályhajót szárazáru szállítására. Úgyszintén bevonták a szállításba a Ladogai Flottilla hajóit is.

Szeptember 12-én futott be Oszinovecbe az első két uszály 800 tonna gabonarakománnyal. Ez a kiemelkedő esemény fellelkesítette az ostromlottakat. A lakosság látta, hogy a városnak kapcsolata van az

országgal, és az ország a segítségükre siet. Három nap múlva még öt hajó érkezett be 3 ezer tonna élelemmel. Sajnos, ez alkalommal a gabona nem zsákokban volt, hanem csak beömlesztették a hajófenékbe. Ezt a szállítási módot a leningrádi terület begyűjtőhelyein dolgozó munkások ama törekvésével lehetett magyarázni, hogy minél gyorsabban eljuttassák a gabonát Leningrádba; aztán zsák ez időben nem is igen akadt, és hogy ne veszítsenek időt, beszórták a gabonát az uszályba, nem számolva az oszinoveci kikötőben uralkodó rendkívüli körülményekkel. A kikötő forgalmi rendje megkövetelte, hogy az uszályokat 6 óra alatt kirakják, és ezzel elkerüljék a hajók torlódását az ellenség által belátható nyílt rakparton. A vízi szállítóeszközök hiányát gyors fordulójukkal kellett ellensúlyozni. Ezeket a követelményeket a zsákolatlan gabona szállításával súlyosan megsértették. Sok embert kellett a búza zsákolására és az uszályok kirakodására munkába állítani, visszafordulásuk mégis erősen elhúzódott, ami nagy baj volt. Az ellenség repülői három gabonával megrakott uszályt elsüllyesztettek. Igaz, két hét múlva ezeket a hajókat kiemelték, megjavították, és üzembe állították, a víztől megduzzadt, csírázó gabonát pedig kenyérsütéshez használták fel. A leningrádiak sajnálkoztak a történteken, de még jobban elkeserítette a szállítmány elküldőit, amikor értesültek sietségük következményeiről.

A tavi szállítás negyedik napján a kikötőben nagy tömeg ember kezdett gyülekezni, át akartak kelni a másik partra. Jobbára a németek által elfoglalt városokból: Pszkovból, Lugából, illetve a Litván és Észt szovjetköztársaságból valók voltak. A hozzátartozóiktól önhibájukon kívül elszakított, keserűségtől űzött emberek a túlsó parton keresték a szívükhöz közelállókat. Az emberek tömegének ilyen szervezetlen érkezése azonban megzavarta a kikötő személyzetének munkáját. Ez arra kényszerítette a haditanácsot, hogy megtiltsa magánszemélyeknek az oszinoveci kikötő övezetébe való belépését. A lakosság evakuálását csak különleges engedéllyel, szigorúan megállapított időpontban végezték.

Az ellenség éberen figyelte a Ladogán folyó forgalmat, és amennyire erejéből tellett, csapásokat mért a levegőből, igyekezve megbénítani a hajózást. Ezért a hajók Oszinovecből rendszerint a sötétség beállta után futottak ki. Novaja Ladogáig az út 16 órát vett igénybe. A lassú járású vontatógőzösök az éj folyamán aránylag nem messzire jutottak,

és jelentős távolságot nappal kellett megtenniük. A hajók kapitányai hajmeresztő manővereket végeztek, hogy kitérjenek az őket üldöző gépek bombái elől. Ez gyakran sikerült, de olykor a hajók elpusztultak.

1941. november 4-én egy ilyen tragikus esemény játszódott le. A Konsztruktor nevű őrnaszád éjszaka kifutott a kikötőből Novaja Ladoga irányába. A fedélzetén nők és gyermekek is tartózkodtak, akik új munkahelyükre utaztak a korábban áttelepített védelmi jellegű vállalatokhoz. Nappal néhány mérföldre Oszinovectől egy német repülő felfedezte a hajót. A pilóta feltétlenül tisztán látta a fedélzeten levő nőket és gyermekeket, mégis bombázni kezdte a naszádot. A légi kalóz első rácsapása elől a kapitánynak sikerült a hajót oldalra kormányozni – a bombák a vízbe hullottak. A második rárepülésnél azonban az egyik bomba a hajóra esett és a hajófenékben robbant. A légnyomás sok nőt és gyermeket a fedélzetről a jeges vízbe sodort. Nem lehetett megmenteni őket. 204 ember pusztult el, ebből 34 a naszád személyzetéhez tartozott.[31] A léket kapott hajó süllyedni kezdett. Nem sok olyan gyilkos van, aki szívesen szemléli áldozata haláltusáját. A repülőgép személyzete azonban, miután ledobta bombáit, kis magasságban körözött a színhely fölött, és meglátva a vízben vergődő embereket, géppuskából tüzelt a szerencsétlenekre. Szerencsés véletlen folytán a katasztrófa színhelyére érkezett egy járőröző ágyúnaszád. Legénységének hősi erőfeszítésével sikerült a Konsztruktort félig elmerült állapotban a Morje-öbölbe[32] vontatni. A gyermeküket a tó hullámaiban vesztett anyák szívettépő sírásának, a sebesültek nyögésének emléke e szörnyű tragédia szemtanúit még hosszú ideig kísérte. A halál minden órában ott lebegett a tó fölött, de a hajózás tovább folyt.

Az Állami Honvédelmi Bizottság döntése értelmében az ország belsejéből Leningrádba irányuló teherszállítást a szovjet hadsereg hadtápszolgálata végezte. Lehetőségeit tekintve ez volt a legnagyobb szervezet, képviselői a közigazgatási területek mindegyikében, a vasútállomásokon, a nagy ipari vállalatoknál jelen voltak. A tisztek ellenőrizték, hogy az üzemek, gyárak, malmok, bázisok idejekorán teljesítsék az élelmiszerek és egyéb javak szállítására vonatkozó központi utasításokat.

Gyorsan és helyesen ítélve meg az arcvonalon kialakult helyzetet,

A. V. Hruljev hadseregtábornok, a szovjet hadsereg hadtápfőnöke a rá jellemző energiával megkövetelte törzsétől, hogy Leningrádba soron kívül továbbítsák az élelmiszereket. A vagonok berakásának rendjét szigorúan ellenőrizték. Minden irányvonatnak meghatározott sorszámot adtak. A vasúti igazgatás és a haditanács szolgálati szervei az egész út folyamán fokozott figyelemmel kísérték az általuk ismert sorszámmal jelölt szerelvények útját, és a vonatok akadályoztatása esetén a haditanács szolgálattevő tisztjei és a vasutasok azonnal intézkedtek az akadályok megszüntetésére és az irányvonatoknak rendeltetési helyükre való gyors eljuttatására. Az ilyen forgalmi rend mellett az élelmiszert szállító irányvonatok a sokféle akadály ellenére is rendszeresen befutottak a volhovi vasútállomásra. Innét a rakományt a Volhovtól 9 kilométerre fekvő gosztyinopoljei folyami kikötőbe továbbították. A kikötőben október elején liszttel és kásával teli zsákhegyek kezdtek emelkedni, regeteg hordós és dobozos zsír, konzerv és hús halmozódott fel. Az áruk garmadában hevertek a szabad ég alatt, a földön, a part mentén. Ilyen nagy mennyiségű rakománynak az ellenség közvetlen közelében való összpontosítása komoly veszéllyel járt: könnyen tűzvész martaléka lehetett. Az elszállítás viszont jelentéktelen volt, nem lévén elegendő vízi jármű. Az ellenséges bombáktól és kemény viharoktól az uszályok és vontatógőzösök gyakran felmondták a szolgálatot.

Harminc nap alatt 9800 tonna mindenféle élelmiszert szállítottak Oszinovecbe, holott csupán lisztből az egy napi fogyasztás 1100 tonnát tett ki. Vagyis egy hónap alatt mindössze 8 napra való élelmet szállítottak. Így 22 napon át a maradékon kellett tengődni. A behozatal ilyen üteme nemcsak tarthatatlan, hanem veszélyes is volt, a naptár október 12-ét mutatott, és a meteorológiai jelentés korai fagyokat jelzett. Közelgett a „holt" időszak, amikor a tavon sem hajózni, sem más járművel vagy gyalogszerrel közlekedni nem lehet.

A katonai tanács utasítására október 13-án a felelős munkatársak egy csoportja Popkovval, a Leningrádi városi végrehajtó bizottság elnökével az élen Leningrádból Novaja Ladogába és Gosztyinopoljéba repült, azzal a feladattal, hogy meggyorsítsák a hajófordulókat és növeljék az élelmiszer-behozatalt. A helyszínre érkezve megállapították, hogy néhány uszály a folyón hiányos felszerelése, valamint technikai fogyatékosságai miatt használaton kívül áll. A Ladogai

Flottilla parancsnokságának és az átrakodó bázis főnöke, Silov vezérőrnagy szervezőképességének segítségével a hibás folyami uszályokat megjavították; személyzetét megerősítették a katonai szállítás tapasztalt matrózaival. A hajók útjára Gosztyinopoljétól a Ladogáig állandó diszpécseri felügyelet vigyázott. Az átrakodó bázisok, a kikötők és hajók munkásai és tengerészei nagy figyelemmel hallgatták a Leningrádból érkezettek beszámolóját a város helyzetéről. Sok mindenről kaptak hírt már korábban is, de azok személyes élményeken alapuló töredékes, gyakran ellentmondó adatok voltak, amelyek a nehézségeket a szemtanúk egyéni tapasztalatai szerint ecsetelték. Most hivatalos személyek szájából hallották a rideg igazságot és megtudták, mi vár a városra és annak lakosaira rövid időn belül, ha nem fokozzák az élelmiszer-szállítást Leningrádba.

Az elvégzett munkálatok lehetővé tették, hogy két és félszeresére növeljék az Oszinovecbe irányuló élelmiszer-szállítást. Hét nap alatt – október 14-től 20-ig – 5 ezer tonna lisztet továbbítottak, de lényegében ez a szállítási ütem is elenyészően kicsi volt. Ráadásul az idő hidegre fordult, s a folyótorkolat közelében, ahol lassú és csöndes a víz folyása, bármelyik napon beállhatott a jég, s ez a vízi szállítás megszűnését jelentette volna. A németek éppen ezekben a napokban fokozott aktivitást kezdtek itt kifejteni. Gosztyinopoljénak az arcvonalhoz való közelsége semmi jóval sem kecsegtetett. A kockázat túl nagy volt ahhoz, hogysem tétovázni lehetett volna. Az egész szállítást, a vízi és szárazföldi, valamint a katonai és polgári szállítást egyaránt mozgósították, hogy minden más szállítást és munkát megelőzve az élelmiszereket továbbítsák. Hatnapi szakadatlan munkával sikerült teljesen megtisztítani a kikötőt és Novaja Ladogába átszállítani 12 ezer tonna lisztet, 1500 tonna kását, valamint több ezer tonna húst és zsírt. Ezeket a felbecsülhetetlen értékű rakományokat részekre osztva rakták le a tópart mentén, közel a Volhov folyó torkolatához. Vízhatlan ponyvával takarták le őket, és a környező terep és tereptárgyak jellegének megfelelően álcázták. Az elkövetkező események megmutatták, hogy az élelmiszerek idejében való elszállítása Gosztyinopoljéból, milyen felmérhetetlen jó hatással volt az ostromlottak további sorsára.

Október 23-án beköszöntött a kegyetlen ladogai viharok időszaka. A háborgó sötét hullámok elsöpörtek az útjukból minden akadályt, és dühösen ostromolták a köves partot. Hat súlyos rakománnyal telt

uszályt, amelyet a vihar a nyílt vízen ért, dióhéjként dobáltak a hullámok, és messze kivetettek a partra. A hajózást be kellett szüntetni, meg kellett hajolni a tomboló Ladoga pusztító ereje előtt. Három nap múlva (október 27-én) újra megindult a szállítás, és megszakításokkal november 15-ig folyt. Ettől a naptól, bármennyire fájdalmas volt is, a rakományok továbbítását abba kellett hagyni.

A tavat beborította a jég. De a hónap végén, november 23-tól 30-ig a Ladogai Flottilla néhány hajója, vállalva a veszélyt, hogy bennreked a jégmezőben, még körülbelül 8000 tonna lisztet szállított Oszinovec kikötőjébe. Ez kellemes meglepetés volt: a város lakossága a legnehezebb időben másfél napi kenyérkészlethez jutott.

A Ladogai Flottilla, amelynek élén V. Sz. Cserokov I. osztályú kapitány, ez az energikus és tapasztalt tengerész állt, nehéz és felelősségteljes szolgálatot teljesített, őrizve az egyetlen utat, amely Leningrádot a Nagy Földdel összekötötte. A németek mindent elkövettek, hogy megakadályozzák a Ladoga-tavon a forgalmat. A flottilla hajói gyakran súlyos harcokat vívtak az ellenséggel, de a város védelmezői a németek minden fondorlatát és diverziós tevékenységét meghiúsították. Állandó harci készültségben lévén, a tengerészek és a tisztek a végletekig kimerültek, mégis amennyi élelmet csak lehetett, eljuttattak az ostromlott városba. A ladogai tengerészek kiemelkedő tulajdonságaikról tettek bizonyságot.

A vízi út 1941 őszén nagy segítséget nyújtott az ostromgyűrűbe zárt lakosságnak. Szeptember 12-től a hajózás szüneteléséig a tavon keresztül 24 097 tonna lisztet és kását, 1131 tonna húst és húsárut, ezenkívül nagy mennyiségű lőszert, üzemanyagot és a város védői számára nagyon szükséges egyéb rakományt szállítottak. Az így továbbított 25 228 tonna[33] élelmiszer a szükségletekhez képest nem nagy mennyiség, mégis ezek a tonnák további lehetőséget nyújtottak a leningrádiaknak, hogy 20 napot nyerjenek. Márpedig egy erőd ostromának viszonyai között egyetlen nap is sokat számít az ostromlottak számára. A folyami flottilla munkásai, matrózai, a katonák és tisztek vérüket áldozva, sokan életük árán védelmeztek minden tonna gabonát, húst és kását az ellenséges repülőktől, a vihartól, a tűztől és a lopástól. Munkájuk felejthetetlen marad.

Oszinovectől Novaja Ladogáig, ahol kisebb élelmiszerkészleteket tároltak, a vízi út mindössze 90 kilométert tett ki, de november 15-től

már lehetetlen volt a rakományok szállítása: a tavon sem szánkóval, sem gőzhajóval nem lehetett átjutni. Az egyetlen szállítóeszköz, amely a járhatatlan úttól függetlenül megmaradt, a repülőgép volt. A haditanács azzal a kéréssel fordult a kormányhoz, hogy különítsen ki szállító repülőgépeket az élelmiszerek átszállítására. Ez időben más arcvonalszakaszon több magasabbegység nagy hiányt szenvedett szállító repülőgépekben, ennek ellenére a leningrádiak kérését haladéktalanul teljesítették.

November 16-án megkezdődött az élelmiszereknek Novaja Ladogából repülőgépeken való elszállítása. A rövid távolság lehetővé tette, hogy a gépek naponta ötször-hatszor is forduljanak. A repülőmotorok zúgása egy órára sem ült el a Ladoga fölött. A repülések gyakorisága komolyan aggasztotta a németeket, és repülőik bombázni kezdték a ladogai repülőteret. Ilyen körülmények között veszélyessé vált nagyobb számú repülőgépet összpontosítani Novaja Ladogában. A repülőgépek kétharmadát távolabbi, biztonságosabb repülőterekre kellett áttelepíteni. Távoli bázisokról szállították a tömbökbe sajtolt húst, a szalonnát, a füstölt árut, a konzerveket, a tojásport, a sűrített tejet, a vajat és más leginkább tápláló, nem nagy terjedelmű élelmicikkeket.

A Szovjetunió húsipara nagy segítséget nyújtott az ostromlottaknak. Az ország különböző húskombinátjaiból tömbökbe sajtolva küldték a húst. A tömbhúsnak a tőkehússal szembeni előnye abban van, hogy mindenekelőtt jól szállítható. Minden tömb kocka alakú volt, és 20 kilogrammot nyomott, hullámosra préselt gönyölegbe csomagolták, ami lehetővé tette, hogy a repülőgépet teljes teherbíró képességéig megrakják. A tömbökbe préselt húst jól lehetett átrakni, és jelentős hőingadozás esetén is jól elállt. Az ellátásnak az ostromzár idején szerzett tapasztalata azt mutatja, hogy igen gazdaságos és célszerű a húsnak tömbökben való szállítása, amennyiben nagyobb távolságról, illetve olyan körzetekről van szó, ahol kevés a hűtőház vagy egyáltalán nincs. Egy tonna tömbhúsnak a tárolásához 0,65 négyzetméter terület szükséges. Egy vasúti teherkocsiba könnyen be lehet rakni 10 tonna tömbhúst, míg a tőkehúsból legfeljebb 8 tonna fér el. A tömbhús nem szennyeződik, nincsenek tisztítási veszteségei, és rakodásnál gépeket is igénybe lehet venni.

Feszített napirend mellett a távoli repülőterekről rendszerint két fordulót végeztek. A repülőgép megrakása nem tartott tovább 20 perc-

nél, kirakása pedig 10 percnél. A repülők személyzete nagyon kimerült, figyelembe véve, hogy útközben gyakran harcolniuk is kellett a német repülőkkel. A szállítógépek a repülőterekről hatosával vagy kilencesével szálltak fel. Géppuskával voltak felszerelve és tüzükkel fedezték egymást. Emellett gyakran vadászgépek kísérték őket. Mindez jelentős mértékben fokozta a repülés biztonságát, s a fasiszták féltek megtámadni a csoportosan repülő szállítógépeket.

Néha technikai okokból egy-egy repülőgép leszakadt a csoporttól. Ilyenkor az ellenség vadászrepülői hevesen lecsaptak a magános gépre. Így pusztult el az egyik Li–2 szállító repülőgép és bátor személyzete Zsantyijev parancsnoksága alatt. Ez a gép naponta három-négy fordulót tett, élelmiszert vitt a városba, visszafelé pedig embereket szállított. Zsantyijevnek november 29-én kötelékével együtt kellett útnak indulnia, de valamilyen oknál fogva a többi gépnél 4–5 perccel később szállt fel, és ez a pár perc neki és társainak életébe került. A Ladoga fölött gépe német vadászokkal találkozott. Zsantyijev igyekezett gépét levinni a víz fölé, lövésze pedig választüzet nyitott géppuskájából. A vadászgép azonban jóval gyorsabbnak bizonyult a szállítógépnél és fölébe kerekedett. Zsantyijev repülőgépe kigyulladt, és tizenhat evakuált utasával együtt eltűnt a jeges vízben.

A Messerschmittek mint a héják leselkedtek a tó fölötti magános repülőgépekre, de néha ráfizettek. Az egyik Li–2 gép, amelynek Pantyeli, egy tapasztalt pilóta volt a parancsnoka, Leningrádba tartott rakományával. A Messerschmitt kiszemelte a magányos szállítógépet, és támadásba indult ellene. Pantyeli felismerve a veszélyt, oldalirányba húzott el, majd géppuskasorozatot lőtt ellenfelére. A manőver sikeresnek bizonyult. A német gép pilótája meghalt vagy súlyosan megsebesült, a vezetés nélkül maradt gép zuhanni kezdett, majd átütve a vékony jeget, a Ladoga-tó fenekén kötött ki. Zsantyijev haláláért tehát Pantyeli bosszút állt. Ez időben az emberek tragikus pusztulásának esetei, sajnos, igen gyakoriak voltak. Mindenütt élethalálharc folyt.

Az ellenséges repülők aktivitása nem tudta meghiúsítani a légi szállításokat. A nagy veszély ellenére a szállító repülőgépek naponta húst, zsírt, ételsűrítményeket vittek az ostromlott városba. Ha nem történnek meg ezek a szállítások, a lakosság élelmezése még mostohább lett volna. A hús, mint ismeretes, fehérje, és nélkülözhetetlen a test szöveteinek újraképződéséhez, különösen a sebesülteknél, a betegeknél és

a gyermekeknél. Ezért minden nehézséggel szembenézve szállították a húst a városba.

Az élelmiszereknek légi úton való tömeges szállítása az akkori viszonyok között igen költséges intézkedés volt: a szállító repülőerőt a harcfeladatoktól vonta el, sok ezer tonna üzemanyagot emésztett fel, és a repülőgéppark veszteségeket szenvedett a harcokban. Ez mind igaz. De igaz az is, hogy a levegő hajói az emberek ezreinek életét mentették meg. Ennek a szent célnak az érdekében vonták el őket más arcvonalakról és adták Leningrádnak. A blokádot túlélt emberek életük végéig nem felejtik el a szállító repülőgépek pilótáinak és személyzetének hősi munkáját, bátorságát és helytállását.

*

November elején az ellenség, miután csapatait átcsoportosította, nagy erőkkel ismét támadást indított Csudovo felől Volhov irányába. A szovjet 4. hadsereg, amely ezt a fontos helyet fedezte, nem tudott ellenállni a ránehezedő nyomásnak, és kezdett visszavonulni. A németek kihasználták ezt, fokozták a nyomást, megpróbálták menetből elfoglalni Volhovot, kijutni a Ladoga-tóhoz, és bekeríteni a Leningrádot a Ladoga-tó délkeleti része felől védő 54. hadsereget. Ezzel el akarták vágni az utolsó közlekedési utat, amely a várost az országgal összekötötte. Az, ami csábító perspektívának tűnt a fasiszta hadvezetés számára, fenyegető veszélyt jelentett a leningrádiakra nézve. Az ellenséges hadosztályok erősen szorongatták a szovjet csapatokat. Előretolt egységeik benyomultak Gosztyinopoljéba és mind közelebb jutottak Volhovhoz. E fontos hadászati pont elvesztésének veszélye nagyon is reálissá vált. A Leningrádi Front haditanácsának sürgetésére Volhov védelmét a főhadiszállás az 54. hadsereg parancsnokára, I. I. Fegyunyinszkij vezérőrnagyra (ma hadseregtábornok) bízta. Ugyancsak neki rendelte alá a 4. hadsereg visszavonuló jobbszárny-csapatait is.

Leningrádból a Ladogai Flottilla szállítóhajói több mint 20 ezer katonát és tisztet szállítottak át, és mintegy háromezer harcost dobtak át repülőgépeken Fegyunyinszkij előretolt egységeinek megerősítésére. A megalakult partizánosztagokat szintén rendelkezésére bocsátották, hogy az ellenség hátába vesse be őket.

A kapott segítséget Fegyunyinszkij gyorsan és ügyesen használta fel. A 4. hadsereg jobbszárnyának visszavonuló egységeit megerősítette a Leningrádból átdobott katonákkal és tisztekkel, ellátta őket fegyverrel és lőszerrel. Rövid idő alatt helyreállította a csapatok harcképességét.

A védelem megerősítésére Fegyunyinszkij bátor és messzemenő rendszabályokat tett: a Volhovot fedező légvédelmi tüzérséget előrevonta a peremvonalba, és tábori tüzérségként alkalmazta; a katonai motornaszádokról bevonta a géppuskák kétharmad részét, és a csapatokhoz osztotta be. Az egységeket gyorsan és az ellenséges felderítés számára észrevétlenül csoportosította át. A szovjet csapatok ellenállása az egész arcvonalon nőtt. A német fasiszta csapatok támadása lelassult, és két nap múlva megállt. Az ellenség ismételt próbálkozásai, hogy áttörje a sebtében szervezett védelmet és továbbfejlessze a megkezdett támadást, nem járt eredménnyel.

Az elesett német katonák tömege borította a Volhovba vezető utakat, de a súlyos veszteségek – amelyeket Hitler főhadiszállása „igyekezett elkerülni", amikor lefújta a leningrádi védelmi vonalak elleni rohamot – nem állították meg a Volhov elleni támadást. Az „Észak" hadseregcsoport parancsnokságát utasították, hogy még a fagyok beállta előtt vonjon egy második gyűrűt az ostromlottak köré. Az ellenség erőit átcsoportosítva, támadást indított Vojbokalo ellen. Egyidejűleg erős nyomást gyakorolt Volhovra, azzal számolva, hogy valahol átszakad a védelem lánca és kijutnak a tóhoz. A németek tudták, hogy ezen az arcvonalszakaszon a szovjet csapatok védelme hevenyészve ásott árokrendszerre támaszkodik, és csak egy ponton kell áttörni a védelmet, az út máris nyitva áll a Ladogához. Az ellenséges csapatok azonban az elkeseredett és heves rohamukkal sem tudták megtörni az 54. hadsereg harcosainak ellenállását. A támadást visszaverték, s ez alkalommal hosszabb időre. Érdemes megjegyezni, hogy az ellenfél, miután támadása összeomlott, nem tudott bölcsebb dolgot kigondolni, mint azt, hogy rádiójában közölte: Fegyunyinszkij vezérőrnagy az 54. szovjet hadsereg parancsnoka, a Volhov alatti sikertelen hadműveletek miatt öngyilkosságot követett el. Később a német nép megismerhette ennek a közleménynek hazug voltát. Fegyunyinszkij hadseregparancsnok nevét a rábízott csapatok kimagasló harctevékenysé-

géért a szovjet fegyveres erők Legfelsőbb Főparancsnokságának parancsai a háború folyamán több ízben is említik.

Amikor a fasiszta csapatok Volhovhoz közeledtek, a Leningrádi Front haditanácsa parancsot adott ki, hogy a volhovi vízi erőmű legfontosabb berendezését szereljék le és szállítsák az ország belsejébe; elfoglalásának közvetlen veszélye esetén pedig a centrálét és a gátat – a hadseregparancsnok belátása szerint – robbantsák fel. A parancs értelmében az erőmű berendezését két kisebb segédturbina kivételével leszerelték és elszállították, a centrálét és a gátat pedig aláaknázták. Csak a zsinórt kellett meggyújtani, és minden a levegőbe repül.

Súlyos felelősség nehezedett Fegyunyinszkij vállára. Az erőművet előbb robbantani fel, mintsem az ellenség elérné a gátat – nem engedte meg a szolgálat ügye és a katonai becsület. Fegyunyinszkij kemény és önfeláldozó harcot vívott a Volhovba vezető közeli utakon, és becsülettel teljesítette a rábízott feladatot. Nem engedte be az ellenséget Volhovba és Vojbokalóba, s a ladogai közlekedési út a szovjet csapatok ellenőrzése alatt maradt. A vízi erőművet megmentették, ami lehetővé tette, hogy 1942 végén villamosenergiát adjanak a körülzárt Leningrádnak.

Leningrád kettős körülzárásának csábító gondolata a német hadvezetés számára tragikus eseménnyé változott. A jó meleg volhovi szállások helyett a német katonák télre a nyílt mocsaras terepen rekedtek, és köröskörül, merre szemük ellátott, a fagyott földön a fasiszta birodalom halott katonái hevertek. A bekerített és megbénított 54. szovjet hadsereg helyett, amint az ellenség elképzelte, az ostromgyűrűbe zárt város elővédjének ijesztő erejével kellett szembenézni.

A Novaja Ladogán levő élelmiszerkészletek, hála a szovjet katonák hősi erőfeszítésének, biztonságban voltak. A vízhatlan ponyvával letakart liszt, kása, hús, zsír ott pihent a tó partján, várva a téli utat, a vízi térség innenső oldalán pedig az emberek türelmetlenül és gyötrő kínnal várták a kenyeret.

AZ ÉHSÉG

(1941. NOVEMBER-DECEMBER)

Megjött a november. Október száraz derült napjait borús, hideg napok váltották fel, kiadós havazásokkal. A talajt vastag hótakaró borította, az utcákon és sugárutakon hótorlaszok keletkeztek. A fagyos szél becsapkodta a porhavat a földerődök és fedezékek lőréseibe, a lakások, kórházak, üzletek betört ablakain. A tél korán érkezett, erős havazással és fagyokkal. A városi közlekedés napról napra jobban megbénult, a tüzelőanyag a végét járta. A termelőüzemek élete is haldoklott. A város egyes kerületeiben élő munkások és alkalmazottak kilométereket gyalogoltak munkahelyükre, a város egyik végéről a másikra törve utat a magas hóban. A munkanap végezetével a fáradtságtól alig vánszorogtak haza. Itt rövid időre ledobhatták magukról öltözéküket, ágyba bújtak, kinyújtva fáradt, elnehezült tagjaikat. A hideg dacára tüstént elnyomta őket az álom, de a meggémberedett lábukba és fáradt kezükbe álló görcs azt is gyakran félbeszakította. Reggel nehezen kászálódtak fel: az éjszaka nem adott friss erőt, nem űzte el testük fáradtságát. Ha nagy, de rövid ideig tartó erőkifejtésben fáradunk el, az éjszakai alvással elmúlik a fáradtság, de most a fáradtság a fizikai energiák mindennapos kimerüléséből eredt. S lám, újabb munkanap kezdődik. A kéz, a láb, a nyak, a szív izmaira újabb megterhelés vár. Feszülten dolgozik az agy. Az erőfeszítés fokozódik, a táplálkozás pedig romlik. Az élelmiszerhiány, a hideg és az állandó idegfeszültség kimeríti a munkásokat. Hol van már a tréfálkozás, a nevetés?

Az arcok gondterheltek, vonásaik megkeményedtek. Az emberek elgyöngültek, lassan mozognak, gyakran megállnak. Piros arcú em-

bert csak nagyon ritkán lehet látni, s csodálkozva és kételkedve néznek rá. És ha még nem is olyan régen a gránátok fütyülése és robbanása megrázta az emberek idegrendszerét, és hallatára figyelve megálltak, novemberben már nagyon kevesen törődtek a gránátok robbanásával. Az ágyúlövések döreje távoli erőtlen rekedt ugatásnak tűnt csupán. Az emberek nagyon is elmerültek saját örömtelen gondolataikban.

A blokád kezdetétől 53 nap telt el. Az élelmiszerekkel való igen szigorú takarékosság és a tavon keresztül folyó kis méretű gabonaszállítás lehetővé tette, hogy november 1-én némi csekély élelmiszer maradjon: 15 napra való liszt, 16 napi kása, 30 napra való cukor, zsiradék 22 napra és egészen kevés hús. A hústermékekkel való ellátás főleg a repülőgéppel szállított készletből történt. Abból, hogy az adagokat leszállították mindenki megértette, hogy vajmi kevés az élelmiszer, de a valóságos helyzetet az egész városban mindössze hét ember ismerte. A vízi és légi úton, majd később a jégúton érkezett élelmiszerek számvitelét két különmegbízott végezte. A szállítással és a meglevő élelmiszerekkel kapcsolatos adatokat a személyek szigorúan meghatározott köre ismerte csupán, és ily módon az ostromlott erőd titkát meg tudták őrizni.

Elérkezett az októberi forradalom 24. évfordulójának előestéje. Milyen mozgalmasak is voltak ezelőtt ezek az esték! Az utcák, a házak fényárban úsztak. Az üzletek kirakataiban az áruk szemet gyönyörködtető választéka és gazdagsága. Almák, aszaltszilva, kövér pulykák, vékonyra szeletelt sonka, sütemények és az ínycsiklandó falatok tömege csábította a vásárlókat. Mindenütt élénk vásárlás folyt. Minden család meghitt baráti körben készült eltölteni az ünnepeket. Az általános élénkség átragadt a gyermekekre is, akik hangos örömmel és izgalommal tekintettek a várt ajándékok és a színházi előadások elé. Ebben az emlékezetes 1941-es esztendőben a leningrádiak arcát nem sugározta be az öröm: a hideg, a sötétség, az éhség egy percre sem szegődött el mellőlük. Az üzletek üres polcai fájdalmas érzéssel töltötték el az embereket. Azzal ünnepeltek, hogy a gyermekeknek 200 gramm tejfölt és 100 gramm burgonyalisztet, a felnőtteknek pedig fejenként öt darab sózott paradicsomot adtak ki. Más egyéb nem volt.

November 6-án este meghallgatták a moszkvai rádió adását. Az ünnepi gyűlést közvetítették. Az emberek feszült érdeklődéssel kísérték

Sztálin szavait, amelyek legbensőbb gondolataikat és érzéseiket fejezték ki. Lelkük átmelegedett, erősödött a győzelembe vetett hitük.

November 7-én újabb szívbe markoló hír kelt szárnyra – Moszkvában a Vörös téren megtartották csapataink díszszemléjét.

Ez bátor és bölcs cselekedet volt. Hazánk lakossága, a körülzárt Leningrád lakói, a harcosok, a partizánok, s azok a szovjet emberek, akik a németek által megszállt területen maradtak, a díszszemle megtartásában a Legfelsőbb Főparancsnokság harckészségét és a tetteit irányító szilárd meggyőződést érezték. Ez új erőt adott az embereknek a területrablókkal szembeni harcban.

Az ellenség elhatározta, hogy november 7-én éjjel „ajándékkal kedveskedik" a forradalmi városnak: nehezbombázóik nagy magasságból vaktában több tonna bombát szórtak le. Egy részük iszonytató süvöltéssel a házakra hullott, és romba döntötte őket. Néhány bomba a Néva fenekén robbant, megrázva a partmenti hatalmas épületeket. Még több bomba mélyen a földbe fúródott, és nem robbant fel.

Ugyanezen az éjszakán a németek hatalmas ejtőernyőkön (melyek felülete csaknem 80 négyzetméter volt) több elektromágneses tengeri aknát dobtak le. Ehhez hasonló súlyú és robbanóerejű bomba még nem hullott a városra. Az egyik ilyen akna a Jegorov-üzemre esett. Az ostromlottak szempontjából e nagy jelentőségű üzemet szörnyű veszély fenyegette. Ha az akna felrobban, súlyos károkat okoz. Haladéktalanul ártalmatlanná kellett tenni. De hogyan? A helyi légoltalom harcosainak, akik már kellő tapasztalattal rendelkeztek az időzített repülőbombák hatástalanításában, fogalmuk sem volt róla, mit kezdjenek a három méteres tengeri aknával. Az akna mágneses jelfogója abban a pillanatban működésbe léphetett, amint acél szerszámmal vagy csőkulccsal közeledtek feléje. Szétszerelés közben nagyon vigyázni kellett, hogy az aknatest meg ne rázkódjék, minthogy az időzített robbanószerkezet (amint később kiderült) rövid időre volt beállítva, és bármelyik percben elkezdhette működését.

A helyszínre érkezett A. F. Litvinov mérnökszázados szintén nem rendelkezett semmilyen gyakorlati tapasztalattal e titokzatos szörnyeteg hatástalanítása terén. De nem volt vesztegetni való idő. Főleg belső sugalmazására bízva magát hozzálátott a tengeri mágneses akna szétszedéséhez. Litvinov mindenekelőtt a kis óraszerkezetet, a késleltető gyújtót szedte ki, aztán a nagy óraszerkezetet és végül a csapó-

gyújtót. A bonyolult, hallatlan idegfeszültséget igénylő művelet szerencsésen ért véget. Az üzem megmenekült. Korántsem ment azonban mindenütt ilyen sikeresen az aknák ártalmatlanná tétele. Nem egy harcos vesztette életét az ellenségnek ezzel az újabb alattomos fegyverével folytatott küzdelemben. Egész sor nagy erejű robbanás történt.

Az ellenségnek mégsem sikerült nagyobb rombolásokat okoznia, és ez olyan nagyszerű fiaink önfeláldozó tevékenységének köszönhető, mint A. F. Litvinov, A. N. Hanukajev, N. M. Lopatyin, P. V. Maszlov, A. V. Orlovszkij, Ja. P. Ubranovics és sokan mások. Nehéz volna e könyv lapjain felsorolni mindazoknak a bátor férfiaknak a nevét, akik a szent cél érdekében félelmüket leküzdve, szemrebbenés nélkül néztek szembe a halállal. Hőstettüket sohasem felejtjük el. Az emberek ezrei köszönhetik nekik életüket és megmaradt családi fészküket.

A tapasztalatok alapján részletesen kidolgozták a mágneses aknák hatástalanításának technikáját, és az a helyi légoltalmi alakulatok munkatársai széles körének közkincsévé vált. A mágneses aknákkal folytatott sikeres küzdelemnek nagy erkölcsi hatása volt a lakosságra.

Kimenetelüket tekintve, sokkal súlyosabb események történtek az októberi forradalom 24. évfordulójának második napján. November 8-án az ellenség gépesített egységei elfoglalták Tyihvin városát, amely Volhovtól keletre 80 kilométerre feküdt. A 39. gépesített hadtest parancsnoka, Schmidt, kihasználva csapatainak mozgékonyságát, megkerülő mozdulattal nagy mélységben beékelődött védelmünkbe, fedezetlenül hagyva szárnyait és csapásoknak téve ki azokat a közlekedési vonalakat, amelyek a hadtest messzire elszakadt csapatait a főerőkkel összekötötték. Feltehető, hogy Tyihvin elfoglalását inkább politikai meggondolások diktálták, mintsem az, hogy a németek katonailag jól felkészültek volna erre a hadműveletre és eredményeinek megszilárdítására.

Mint ismeretes, a német fasiszta hadsereg szeptemberben képtelen volt a fegyverek erejével birtokba venni Leningrádot. Ekkor Hitler új tervet jelentett be – éheztetéssel veszi be a várost. Az éhségre, mint a lakosság kiirtásában leghűbb szövetségesére számított. Propagandaapparátusa a hadsereg tekintélyét megmentendő nagy zajjal kapaszkodott ebbe az utolsó szalmaszálba, konokul verve a német nép és a Németország határain kívül élő „igazhitűek" fejébe ezt az eszmét.

Napok, hetek múltak, de a város csak nem adta meg magát. És ekkor Hitler főhadiszállása határozottan utasította az „Észak" hadseregcsoport parancsnokát, hogy nyomuljon kelet felé, és vágja el az utolsó utat is, amely a bekerítetteket az országgal összeköti. Schmidtnek sikerült visszavetnie a védő csapatokat és birtokba venni Tyihvint, ezt a fontos vasúti csomópontot. A német újságok, a rádió, a hivatalos közlemények hatalmas zajt csaptak a győzelem körül. „Leningrád immár kénytelen lesz megadni magát, anélkül, hogy német katona vére hullna miatta" – hangoztatta a német sajtó. A berlini rádió november 9-én minden félórában megismételte a fővezérség rendkívüli közleményét: Tyihvint a német csapatok elfoglalták. A rádióközlemény előtt a fúvószenekar ünnepi indulót játszott. A szokatlan, erősen dramatizált közlemény felajzotta a lakosság érdeklődését. A felcsigázott közvélemény Németországban és a világ sok más országában nagy eseményt várt: a bolsevikok erődjének napokon belüli elestét.

Akár politikai elképzelésből, akár katonai számításból kiindulva cselekedtek is a hitleristák, sikerült igen érzékeny ponton csapást mérniük. Tyihvin elvesztése súlyos helyzet elé állította a védőket, mindenekelőtt pedig a csapatoknak és a lakosságnak élelmiszerrel, üzemanyaggal, lőszerrel való ellátását nehezítette meg. Még nem hangzott el a hivatalos közlemény, hogy az ellenség elfoglalta ezt a leningrádi terület erdőségeiben meghúzódó kis várost, de a híre már szájról szájra járt, izgalmat, aggodalmat keltett. Az ostromlottak bizonytalanságban maradtak: milyen utakon jutnak majd el hozzájuk az élethez és a harchoz szükséges szállítmányok, és meddig tartanak a meglevő készletek. És erre a nyugtalanságra megvolt minden ok. Gabona alig maradt, az Oroszország belsejéből érkező vonatok Tyihvin elvesztése után a Volhovtól 160 kilométerre levő Zaborje kis vasútállomására futottak be, ahová csak mezei utakon és erdei ösvényeken, lóháton lehetett eljutni. Ahhoz, hogy a zaborjei vasútállomásról a szállítmányt gépkocsikkal vihessék el, Tyihvin megkerülésével, több mint 200 kilométer hosszú utat kellett létesíteni az erdő sűrűjén át. Az egész út Oszinovecbe tehát több mint 320 kilométert tett ki. Egy ilyen hosszú út megépítése nem kis erőt és időt vett igénybe, s ráadásul fennállt annak veszélye, hogy az új útvonal korlátolt áteresztőképessége miatt nem lesz képes biztosítani a lakosság és a csapatok élelmiszer-ellátását, még a legszűkösebb fejadag mellett sem. És mégis, bár

a józan számítások szerint, egy ilyen út megépítése édeskeveset enyhít az ostromlottak helyzetén, nem is szólva a keservesen nehéz szállításról, a körülzárt városnak úgy kellett ez az út, mint fuldoklónak a levegő. Nem sokkal Tyihvin elvesztése után a haditanács határozatot hozott egy, az Oszinovec–Lednyevo–Novaja Ladoga–Karpino–Jamszkoje–Novinka–Jeremina Gora–Sugezero–Nyikulszkoje–Lahta–Velikij Dvor–Szerebrjanszkaja–Zaborje vonalában haladó gépkocsiút megépítésére, melyben mindkét irányban napi 2 ezer tonna teherforgalom bonyolítható le. Elrendelték továbbá, hogy Zaborjéban front-átrakodóbázist kell létrehozni (lásd a 126. oldalon levő vázlatot). Az építést a hadtápterület katonai egységeire és a falvak kolhoztagjaira bízták.

Az út építése legalább egy halvány reménysugár volt, hogyha elkészül, élelmiszerek és más fontosabb szállítmányok jutnak tovább rajta. Megépítésére 15 napot irányoztak elő, viszont Leningrádban és Novaja Ladogában november 9-én már csak az alábbi élelmiszerkészletekkel lehet számolni:

Liszt	24 napra, ebből Novaja Ladogában	17 napra való
Kása	18 napra, ebből Novaja Ladogában	10 napra való
Zsír	17 napra, ebből Novaja Ladogában	3 napra való
Hústermékek	9 napra, ebből Novaja Ladogában	9 napra való
Cukor	22 napra	

E készleteken kívül kis mennyiségű húst, zsiradékot és más nagy tápértékű élelmiszereket repülőgépeken szállítottak.

Eltekintve attól, hogy a készletekből nagyon kevés maradt, el lehetett volna tengődni rajta az épülő út tervezett megnyitásáig, anélkül, hogy csökkentik a lakosság és a csapatok élelemadagját. De szerencsétlenségre, a lisztkészletek kétharmada, a kásának pedig több mint a fele a tó másik oldalán volt, amelyet ebben az időben a sekély helyeken vékony jég kezdett beborítani. A tavon nagy nehezen csak a hadiflottilla lőszert, valamint kevés élelmiszert szállító hajói tudtak átvergődni, mert lőszerben égető hiány mutatkozott. A meteorológia öthat nap múlva a hőmérséklet csökkenését jelezte, lehetetlen volt azonban megmondani, melyik napon kezdődhetik meg a forgalom a jégen. A körülmények megkövetelték, hogy késedelem nélkül csökkentsék

az élelmiszerfogyasztást. A haditanács megtárgyalva az előállt helyzetet, úgy határozott, hogy a csapatoknál és az egész Balti Flotta személyi állományánál kisebbíti a kenyér- és a húsadagot, a polgári lakosság fejadagját viszont nem szállította le.

Ebben az elhatározásában a haditanács a következőből indult ki:

a) a város lakói egyébként is szűkös adagokon éltek, azok további csökkentése csaknem lehetetlen;

b) az első vonalbeli katonák és tengerészek 800 gramm kenyeret, az arcvonal mögötti csapatok pedig 600 gramm kenyeret és jó ételt kaptak, következésképpen a fejadag csökkentése nem érinti túlságosan fizikai álapotukat;

c) a katonai fejadag csökkentése révén nyert megtakarítás lehetővé teszi, hogy a maradékkal ki lehessen tartani addig, amíg a téli út megnyílik a tavon át.

Így gondolkoztak, így számoltak, ilyen reményeket tápláltak a haditanács tagjai.

November 8-án a csapatok számára kiadott parancs értelmében a kenyér- és húsnorma (naponta, grammokban) a következő:

	Kenyér	Hús
Az első vonalbeli csapatok számára	600	150
A hadtápterületi egységek számára	400	50

A hal kimaradt az élelemnormából, ugyanis nem volt, más élelmiszerfélével helyettesíteni pedig nem lehetett. A hal- és rákkonzerveket hús helyett azonos súlyban számolták el. A burgonyát és a zöldségféléket kásával helyettesítették, 10 gramm kását számolva 100 gramm zöldségre.

Eltelt öt nap, a levegő hőmérséklete –6–7 fokig süllyedt, de a Ladoga vize erre még nem adta meg magát, a téli út nem jött létre a tavon, és senki nem tudott segíteni a leningrádiak ama hő óhaján, hogy bárcsak szilárd jég borítaná már a tavat. A haditanács reményei és

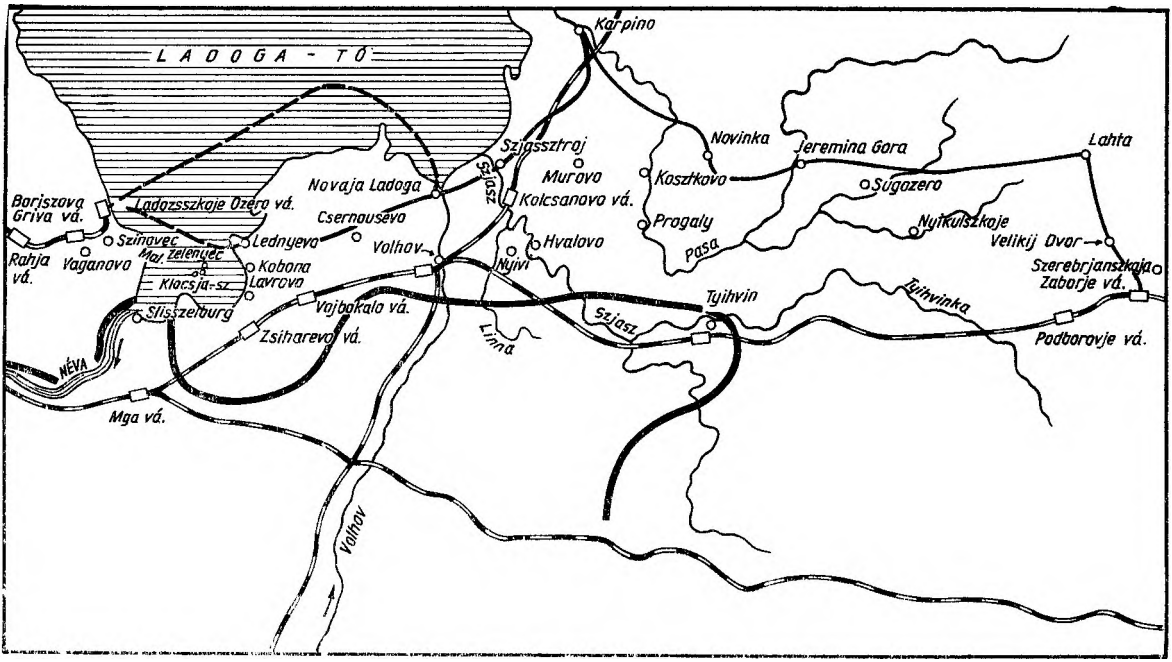

A Leningrádba irányuló teherszállítás útvonala Tyihvin elvesztése után

számításai meghiúsultak. A gabona a vége felé járt. Az idő az ostromlottak ellen kezdett dolgozni. Bármily keserves és nehéz volt is, a polgári lakosság kenyéradagját is csökkenteni kellett. November 13-tól a munkásoknak napi 300 gramm kenyeret, az alkalmazottak, az eltartott családtagok és a gyermekek számára (12 éves korukig) 150 gramm kenyeret állapítottak meg, a katonásított őrszemélyzet, a tűzoltóosztagok beosztottai, az ipari tanintézetek és az üzemi szakmunkásképző iskolák közétkeztetésben részesülő tanulói 300 grammot kaptak.

Ez az intézkedés lehetővé tette, hogy a napi lisztfogyasztást 622 tonnára csökkentsék. De ezt az alacsony fogyasztási szintet is csak néhány napig sikerült tartani. A tavon dühöngött a vihar, az erős szél a part felé hajtotta a vizet, a gyönge jég összetört. Ilyen időjárás mellett tehát nem lehetett számolni azzal, hogy egyhamar élelmiszer érkezik Novaja Ladogából, a készletek pedig kimerülőben voltak.

Hogy a kenyérszolgáltatás ne szűnjön meg egészen, és hogy megakadályozzák a város megbénulását, hét nappal az utolsó élelmiszeradag-csökkentést követően a haditanács novemberben immár harmadszor, leszállította az adagot. November 20-tól a munkások naponta 250 gramm kenyeret kaptak, az alkalmazottak, a családtagok és a gyermekek pedig 125 grammot. Az első vonalbeli csapatoknak, a hadihajók személyi állományának, a légierő hajózó és műszaki állományának 500 gramm, a többi katonai egységnek pedig fejenként napi 300 gramm kenyeret juttattak.[34] Most a napi lisztfogyasztás (a keverékkel együtt) 510 tonnára rúgott, vagyis a blokád kezdete óta a legalacsonyabb volt. A két és fél millió lakos számára összesen 30 vagon lisztet használtak fel, de ezért is keservesen meg kellett küzdeni az ellenséggel és az elemekkel.

A kenyérfejadagnak rövid idő alatt több mint egyharmadára való csökkentése károsan hatott az emberek egészségére. A munkások, az alkalmazottak és különösen az eltartott családtagok egyre gyötrőbben éheztek. A férfiak és nők arca szemlátomást megsápadt, megfakult, lassan vonszolták magukat, halkan beszéltek, szervezetük rohamosan leromlott. Az élet csak hálni járt az elkínzott testbe. A halál teljes félelmetességében magasodott az emberek fölé, fürkészve, hogy tömegesen kaszálja le azokat, akik az ösvénye közelébe lépnek, akár férfiak, akár nők, akár ifjak, akár aggok.

Ilyen hihetetlen nélkülözések közepette, amelyek messze-messze fe-

lülmúlták mindazt, amit az emberek első világháborúban vagy a pusztulásnak a követő polgárháborút éveiben átéltek, a lakosság erkölcsi ereje töretlen maradt. Sőt ma is, közel negyed évszázad múltán nehéz felfogni, hogyan voltak képesek ezek az emberek ilyen tartós és kínzó éhséget elviselni. Az igazság azonban elvitathatatlan: a leningrádiak tudtak annyi erőt meríteni önmagukból, hogy helytálljanak és megvédjék a várost.

*

A blokád 107 napja alatt (december 25-ig) a napi lisztfogyasztást a lakosság majdnem változatlan száma mellett több mint negyedére csökkentették.

A napi lisztfogyasztás időszakonként a következő volt (tonnákban)[35]:

A blokád kezdetétől szeptember 11-ig	2100
Szeptember 11-től 16-ig	1300
Szeptember 16-tól október 1-ig	1100
Október 1-től október 26-ig	1000
Október 26-tól november 1-ig	880
November 1-tól 13-ig	735
November 13-tól 20-ig	622
November 20-tól december 25-ig	510

A számok, mint ahogy a festmények is, különféleképpen értelmezhetők. Olykor elég egy futó pillantás, hogy felfogjuk, de gyakran időre van szükség, amíg egészen megértjük. Az adott esetben a számok a kenyérfogyasztás rendkívül nagy aránytalanságát mutatják az egyes időszakokban, és arról tanúskodnak, hogy november 20-tól el lehetett volna kerülni a kenyérfejadag csökkentését.

Tekintettel a rendkívül korlátozott lisztkészletekre, lehetetlen volt novemberben a 622 tonnás napi fogyasztást fenntartani, és november 20-án csökkenteni kellett mind a polgári lakosság, mind a csapatok kenyérjárandóságát, a polgári lakosság túlnyomó többségének fejadagját 125 grammra szállítva le. Ezután, amint már mondottuk, a lisztfogyasztás 510 tonnát tett ki, vagyis napi 112 tonnával keve-

sebbet. A fogyasztást a következő 34 nap alatt (november 20-tól december 25-ig) 3808 tonnával csökkentették. Szeptemberben viszont, amint a fenti adatokból látható, ugyanilyen mennyiségű lisztet 5 nap alatt lehetett volna megtakarítani, és az élelmiszerek gazdaságosabb felhasználását szeptember 11-e helyett már 5-én el lehetett volna rendelni. Ezt azonban a fentebb ismertetett okokból szeptember elején nem tették meg. Természetesen figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy abban az időben, amikor az ellenség a kapukon dörömbölt, nehéz volt kiszámítani és előre látni, hogy mit jelenthetett volna a város lakói számára novemberben öt szeptemberi nap megtakarított élelme.

A szeptemberben csökkentett hús- és kásadaranormák, novemberben pedig a cukor és cukrászkészítmények normái az 1942. évig nem változtak, viszont napi fogyasztásuk egész idő alatt csökkent, ami az alábbi adatokból is látható:

A napi fogyasztási szint
(tonnákban, a Leningrádi Front és a Balti Flotta hajói nélkül)

	Szeptember	Október	November	December
Hús és hústermékek	146	119	92	80
Kása, csőtészta	220	220	140	115
Cukor, cukrászati készítmények .	202	142	140	104

Ezt a csökkentést azzal érték el, hogy korlátozták az élelmiszereknek a közétkeztetésben a jegyre járó adag feletti kiszolgáltatását. Szeptemberben például 146 tonna összfogyasztásból 50 tonnát az étkezdék számára tartottak fenn, vagyis a munkások a fejadagjukhoz pótélelmet kaptak, decemberben viszont erre a célra 10 tonnát szolgáltattak ki a fontosabb védelmi jellegű üzemek étkezdéi számára. Ilyen volt a helyzet más élelmiszereket illetően is. Lényegében, kis kivétellel, az étkezdékben első vagy második fogásként kapható minden élelmiszerre teljes elszámolást vezettek be. Ez megfosztotta a lakosságot kiegészítő táplálkozási forrásától. Az emberek tápláléka az

étkezdékben vagy odahaza decemberben kizárólagosan abból állt, amit jegyre kaptak. Ténylegesen, a város lakói naponta csupán kenyeret kaptak, a többi élelmiszert dekádonként kapták, de akkor sem mindig. Ha azonban úgy vesszük, hogy a munkások és alkalmazottak élelmiszerüket a megállapított normák keretei között teljes egészében megkapták, és arányosan elosztották 30 napra, akkor a napi élelemfejadag a következőképpen alakult:

A munkásoknál és mérnöki-műszaki dolgozóknál

Kenyér	250 gramm
Zsír	20 gramm
Hús	50 gramm
Kása	50 gramm
Cukor, cukrászati készítmények	50 gramm
Összesen:	420 gramm, azaz 1087 kalória

Az alkalmazottaknál

Kenyér	125 gramm
Zsír	8,3 gramm
Hús	26,6 gramm
Cukor, cukrászati készítmények	33,3 gramm
Kása	33,3 gramm
Összesen:	226,5 gramm, azaz 581 kalória

Az eltartott családtagoknál

Kenyér	125 gramm
Zsír	6,6 gramm
Hús	13,2 gramm
Cukor, cukrászati készítmények	26,6 gramm
Kása	20 gramm
Összesen:	191,4 gramm, azaz 466 kalória

A gyermekeknél (12 éves korig)

Kenyér	125 gramm
Zsír	16,6 gramm
Hús	13,2 gramm
Cukor, cukrászati készítmények	40 gramm
Kása	40 gramm
Összesen:	234,8 gramm, azaz 684 kalória

A kalóriára vonatkozóan felsorolt adatok némileg feltételesek. Decemberben, amint már említettük, húst ritkán szolgáltattak ki, többnyire más élelmicikkekkel: tojásporral, konzervekkel, báránybélkocsonyával, növényi-vér sajttal helyettesítették. Voltak olyan napok is, amikor a lakosság egyáltalán nem kapott se húst, se zsírt. Kásaként leggyakrabban gyöngykását, zabkását vagy borsót adtak. A csőtésztát sokszor rozsliszttel helyettesítették. Ámde az itt közölt számvetésből is látható, amelyet inkább némileg megemeltnek kell tekinteni, hogy a felnőtt ember napi 3000–3500 kalóriaszükségletéről „megfeledkeztek". Ebben az éhínséges fejadagban az élelem mennyiségének több mint 50%-át a kenyér alkotta. A fehérje, zsír, vitamin és ásványi sók fogyasztása döbbenetesen csekély volt. Súlyos gyötrelemteli idők kö-

vetkeztek, és aki nem élte át, annak nehéz pontos fogalmat alkotni róla.

Az emberek a legkülönbözőbb utakon és módokon próbáltak élelmet szerezni; hogy megtömjék üres gyomrukat, és elverjék az éhség semmihez sem fogható kínját, varjakra vadásztak, elkeseredett hajtóvadászatot rendeztek a még megmaradt macskákra és kutyákra, a házi patikából kiürítettek minden ehetőt: ricinusolajat, vazelint, glicerint; az enyvből levest, kocsonyát főztek. De a hatalmas városnak nem minden embere rendelkezett ezekkel a kiegészítő élelemforrásokkal.

Nagyon nehéz volt a soruk azoknak a gyermekeknek, akik átlépték tizenegyedik életévüket. Tizenkétéves korban a gyermekjegyet családtagjegyre cserélték át. A gyermek nőtt, részt vett a gyújtóbombák ártalmatlanná tételében. Gyönge vállára vette a munka és a gond egy részének súlyát, segített szüleinek, s lám, a fejadagját csökkentették. A szülők a saját szájuktól elvonva a falatot istápolták gyermekeik gyöngécske erejét, de ez saját egészségüket ásta alá.

A fűtetlen lakásokban állandó vendég volt a hideg, könyörtelenül megdermesztve az elgyöngült embereket. A disztrófia és a hideg novemberben 11 085 embert vitt a sírba. A halál kaszájának suhintása alatt elsőnek a hajlott korú férfiak dőltek ki a sorból. Szervezetük eleve nem bírta elviselni a gyötrő éhezést, eltérően az azonos korú nőktől vagy a fiataloktól.

A legyöngült emberek életképességének fokozására az egészségvédelmi szervek a kezelőállomások széles hálózatát hozták létre, melyeken kombinált gyógyítási módot alkalmaztak: szív-érrendszer erősítő injekciókat adtak, glukóze infúziót végeztek, kevéske forralt bort adtak. Sok embernek ez a gyógyeljárás az életét mentette meg, de a táplálék „elfelejtett" minimuma hírt adott magáról, és napról napra több ember: felnőtt és gyermek halt meg. Elerőtlenedett az emberek keze, lába, elnehezült a testük, a dermedtség egyre közelebb lopódzott a szívükhöz, majd fojtó szorítással megragadva azt bekövetkezett a vég.

A halál különböző helyzetekben tört rá az emberre: vánszorgott az utcán, elesett s többé nem kelt fel; a lakásban – lefeküdt aludni, s örökre elszenderült; gyakran a munkapad mellett szakadt meg élete fonala. Nagyon nehéz volt a halottakat eltemetni: nem folyt szállítás. A halottakat rendszerint koporsó nélkül, szánkón vitték el. Két-három

családtag vagy rokon húzta a szánkót a végtelen hosszúnak tűnő utcákon. Nemritkán őket is elhagyta az erejük, és a félúton otthagyták az elhunytat, a hatóságok belátására bízva, hogy mit csinálnak a tetemmel.

A közművek és az egészségvédelem dolgozói naponta végigjárták az utcákat és közöket, összeszedték a holttesteket, s tehergépkocsikra rakták őket.

A temető és a hozzá vezető utak fagyott, hóval befújt hullákkal voltak tele. A mélyen átfagyott talajt kinek volt ereje ásni? A helyi légvédelmi alakulatok osztagai robbantással sírpótló vermeket nyitottak, és tízesével, olykor százasával rakták beléjük a névtelen holttesteket.

Bizonyára megbocsátják az elhunytak az élőknek, hogy e kétségbeejtő körülmények között nem tudták megadni nekik a kijáró végtisztességet. Pedig ezek a halottak becsületes, dolgos életük jutalmaként szebb szertartást érdemeltek volna.

Decemberben 52 881 ember halálozott el disztrófiában, ami csaknem ötszörösen felülmúlta az előző havi elhalálozást, és még sok-sok különböző korú ember állt a sír szélén. Januárban és februárban az elhalálozás a tetőpontjára hágott: ez alatt a 60 nap alatt 199 187 ember halt meg. Aratott a halál: minden lépésnél elvtársak, harcostársak, barátok, hozzátartozók dőltek ki a sorból. A szeretteik elvesztésének szörnyű fájdalma tépdeste a szíveket. S bármint aratott is a halál, a kétségbeesés nem lett úrrá a népen. A leningrádiak meghaltak, de hogyan? Hősökként adták oda életüket, verve az ellenséget utolsó leheletükig. S az ő haláluk kitartó, rendületlen harcba hívta az élőket. A küzdelem példátlan elkeseredettséggel folyt.

*

Tudományos érdeklődésre tarthat számot az a tény, hogy Leningrádban nem pusztított járvány, sőt mi több, 1941 decemberében a súlyos és fertőző megbetegedések száma az előző év azonos hónapjához képest csökkent, ami az alábbi adatokból is látható:

A megbetegedések száma[36]

	1940. december	1941. december
Hastífusz	143	114
Vérhas	2086	1778
Kiütéses tífusz	118	42
Skarlát (vörheny)	1056	93
Diftéria	728	211
Szamárköhögés	1844	818

Mivel magyarázható, hogy az erős éhezés közepette, forró víz hiányában, hidegben, a végletekig legyöngült szervezetű emberek között járvány nem ütötte fel a fejét? Leningrád példája azt mutatja, hogy az éhezés nem feltétlenül jár együtt fertőző betegségekkel és járványokkal. A jól megszervezett egészségvédelmi rendszer meg tudja akadályozni. Nemcsak télen, hanem 1942 tavaszán sem fordultak elő ilyenek Leningrádban, amikor pedig a legkedvezőbbek voltak a feltételek a fertőzéses megbetegedésekhez. A hatóságok sorompóba állították az embereket az utcák, az udvarok, a lépcsőházak, a padlások, pincék, kanálisok, szóval az összes fertőzési gócok tisztántartására. Március végétől április közepéig a város tisztántartásán naponta 300 ezer ember dolgozott. A lakások ellenőrzése és a tisztaság feltétlen megőrzése elejét vette a ragályos betegségek elterjedésének. A város lakói éheztek, de az utolsó napig teljesítették az együttélésből mindannyiukra háramló társadalmi kötelezettségeiket.

Az éhség mély nyomot hagyott az emberekben: testüket kiszárította, gúzsba kötötte mozgásukat, elbódította szervezetüket. A csontra száradt papírvékony bőr, úgy látszik, nem biztosított megfelelő táptalajt a fertőző mikrobák kifejlődéséhez. Persze, könnyen lehet, hogy nem így van, és létezik valamilyen más erő, hiszen a természetben még annyi titok van. Lehetséges az is, hogy egyes káros tényezők kiküszöbölték más káros tényezőket. Ám akár így, akár úgy történt, a járvány nem ütötte fel fejét. A fertőzéses megbetegedések a rosszul tápláltság, a disztrófia tetőfokán csökkentek, és ezt senki sem tagadhatja. 1942 tavaszán, a hosszan tartó elégtelen táplálkozás következményeként

megjelent a skorbut, de csakhamar kiűzték Leningrádból, és haláleset ebből a betegségből kifolyóan jószerével nem volt.

A decemberben, majd az 1942. év első hónapjaiban bekövetkezett nagyarányú elhalálozások a blokád következményeinek tudhatók be, és a tartós és nagyméretű élelmiszerhiánynak kellett tulajdonítani.

A blokád alatt 632 ezer ember halt meg, s ez a szovjet embereket mély bánattal tölti el. Ezeket az elszomorító adatokat azért említjük itt, hogy rámutassunk arra a mérhetetlen nélkülözésre, ami a leningrádiaknak osztályrészül jutott.

Kedves olvasóim, itt meg kell szakítanom mondanivalóm fonalát, és egy kisebb vargabetűt kell csinálnom. Néhány olyan szerző kényszerít rá, aki az éhségtől elhalálozottakra vonatkozó fentebbi adatokat kétségbevonja, és azt állítja, hogy sokkal többen haltak meg. Alexander Werth, az eléggé ismert angol újságíró „Oroszország az 1941–1946. évi háborúban" c. könyvében ezt írja: „A 632 ezer fő kétségtelenül alacsonyra értékelt szám", és bizonyítékul felhozza, hogy erről neki az egyik ismert leningrádi zeneszerző beszélt, akinek a szavai szerint az éhezéstől 900 ezer ember halt meg. Az egyik amerikai történész német forrásokra hivatkozva közli, hogy az éhségtől és a betegségektől 2 millió ember pusztult el, de ugyanakkor kétségbe vonva ezt az ostobaságot, hozzáfűzi, hogy valószínűleg összesen körülbelül egymillió ember halt meg.

Több más külföldi szerző is ír erről a kérdésről, rámutatva, hogy nem hivatalos adatok szerint Leningrádban éhségtől elpusztult személyek száma meghaladja az egymilliót. Különösen szabadjára engedik fantáziájukat és alaposan túloznak ebben a kérdésben a nyugatnémet szerzők.

Akár figyelmen kívül is hagyhatnánk ezeket a megállapításokat, minthogy szerzőik bizonyítékok helyett olyan megjegyzésekre szorítkoznak, miszerint ezt valakitől hallották, valahol olvasták... De lám, „A névai erőd védelmén" című könyvben, amelyet a Lenizdat 1965 végén jelentetett meg, a szovjet szerzők egy csoportja azt állítja, hogy az éhségtől nem kevesebb, mint egymillió ember halt meg. Ez már más dolog, és nem lehet megjegyzés nélkül elmenni mellette. Szavaikat egészében idézzük: „A könyv szerzői tanulmányozták és egybevetették a Leningrád és peremvárosai békebeli lakosságának számát, amely a blokád kezdetén és megszüntetésének időpontjában jegyes vagy köz-

étkezéses ellátásban részesült, valamint az ez idő alatt a Nagy Földre evakuált lakosság és a hadseregbe, a hadiflottához mozgósítottak számát, és úgy számíthatjuk, hogy a blokádnak ebben a kegyetlen időszakában az éhségtől nem kevesebb, mint egy millió ember halálozott el."[37]

Szenzációs megállapítás, de semmi olyan tényanyagra nem támaszkodik, ami ezt a komoly következtetést alátámasztaná, ha akarjuk hisszük, ha akarjuk nem. Ám nem lehet elhinni, mert nem tudjuk, honnét is veszik ezt a számot, és semmivel sem indokolják ezt a furcsa állítást.

Ugyanakkor jómagunk az éhezéstől elhalálozottak számát az egészségvédelmi osztály havi jelentéseiből merítettük. Ugyanezeket az adatokat annak idején alátámasztották az élelmiszerjegyek kiadásának alakulására vonatkozó számadatok is. S végül, később, 1943 májusában a német fasiszta területhódítók gaztetteit vizsgáló bizottság az éhségtől elhalálozottak számát 632 ezer főben állapította meg.[38] Ez a szám nem sokkal nagyobb annál, amelyet a városi egészségvédelmi osztály havi kimutatásaiban megad. Ezek az adatok kétségtelenül pontosabb számítás eredményei. A bizottság a fasiszta területhódítók gaztetteinek megállapításához több mint 31 ezer párt- és szovjetmunkást, a tudomány, a kultúra, a művészet legnevesebb képviselőit, gazdasági és társadalmi személyiségeket vont be. Kerületenként és körzetenként, házgondnokságonként állították össze az elpusztultak név szerinti jegyzékét. A nagy és fáradságos munka eredményeképpen az éhségtől elhalálozottak számát 632 253 főben állapították meg.

Figyelembe kell itt venni, hogy ez a szám nem foglalja magában a katonai szolgálatra bevonultakat, akik a harctéren estek el vagy a kórházban haltak meg, úgyszintén azokat a polgári személyeket, akik az ellenséges bombázástól és tüzérségi belövésektől pusztultak el, noha ezek tekintélyes részét szintén Leningrádban temették el. Íme, ezért nem lehet az eltemetettek számát azonosítani az éhség következtében elhalálozottak számával.

A fenti adatok ellenőrzése végett megvizsgáltam Leningrád és peremvárosai lakosságának számát úgy, ahogyan azt a „Névai erőd védelmén" című könyv szerzői teszik, vagyis a városi lakosság dinamikáját. Számításba vettem az evakuáltakat és a hadseregbe bevonultakat, a jegyes és közétkezéses ellátásban részesültek számát a blo-

kád kezdetén és végén, egybevetettem ezeket az adatokat a lakosság 1941 eleji létszámával, és újfent azt a számot kaptam, amelyet a fasiszta területhódítók gaztetteit vizsgáló bizottság okmányai tartalmaznak.

Felvetődik a kérdés: miért kellett egy ilyen alapvető mű szerzőinek merőben eltérő adatokat közölniük a korábban már közzétett adatoktól? Csupán homályos elképzelésekre nem lehet támaszkodni, kiváltképp olyan kérdésben, ahol tényekre, megcáfolhatatlan bizonyítékokra van szükség. Ha a szerzők rendelkeznek ilyen adatokkal, közölniük kell és meg kell indokolniuk azokat.

A „Voproszi Isztorii" (A történelem kérdései) című folyóirat 1965 decemberi száma „Leningrádi rekviem" címmel cikket közöl, amely azt írja, hogy „a számítások szerint nem kevesebb, mint 800 ezer leningrádi pusztult el". Igaz, a cikk szerzői azzal a fenntartással élnek, hogy ezek az adatok további pontosításra szorulnak.

Mivel indokolják a szerzők számításaikat? Ismét az ostromlott város népességi dinamikájával. Lássuk az adataikat. Számításuk szerint a blokád kezdetén Leningrádnak 2 és fél millió lakosa volt, 1943 végén pedig 600 ezer. Következésképpen, a város lakossága 1 millió 900 ezer fővel megfogyatkozott. Ebből körülbelül 1 millió evakuált, míg a hadseregbe a blokád kezdetétől 1943 végéig 100 ezer embert hívtak be. Ily módon az elpusztultak számát 800 ezerre teszik. Nos, ezzel a számvetéssel semmiképpen sem lehet egyetérteni. Először is, helytelen az a megállapítás, hogy 100 ezer ember ment ki a frontra. 1941 szeptemberében, amikor elkeseredett harcok folytak, a harcoló egységek személyi utánpótlásának és új egységek alakításának fő forrása Leningrád volt. A kiadott fejadagok számbeli alakulása ez idő alatt azt bizonyítja, hogy a hadseregbe nem kevesebb, mint 200 ezer embert hívtak be. Másodszor, a szerzők elfelejtették a lakosság általános számából levonni a bombáktól és tüzérségi lövedékektől elesett 17 ezer főt. Ha számításaikat ennek figyelembevételével helyesbítjük, az elpusztultak száma megközelítően ugyanaz lesz, mint amit a fasiszta területhódítók gaztetteit vizsgáló bizottság állapított meg.

Nincs tehát semmi alapunk, hogy kétségbe vonjuk: 632 ezer ember pusztult el éhhalállal. A leningrádiak élete oly kegyetlenül súlyos volt, hogy semmi szükség sincs rá, hogy a történészek és írók, amikor ezek-

nek az éveknek az eseményeit bemutatják „erősítsék a fényeket vagy mélyítsék a sötétséget".

Most pedig, kedves olvasóink, térjünk vissza eredeti gondolatmenetünkhöz. Az emberiség történelmében korábban is fordultak elő városostromok, az emberek harcoltak, nélközöltek, elpusztultak, de a háború megvívásának törvényeit általában szem előtt tartották. A második világháborúban Hitler szemétdombra vetette a nemzetközi megállapodásokat, lábbal taposta a fegyveres küzdelemben való magatartás eddigi erkölcsi normáit. Szabadjára engedte a német hadsereg katonáinak legalantasabb ösztöneit. A Szovjetunió megtámadása előtt 1941. június 14-én Hitler a magas rangú parancsnokok számára tartott egyik értekezleten kijelentette, hogy a Szovjetunió elleni háborúban más, sokkal kegyetlenebb módszereket kell alkalmazni, mint a nyugati országok ellen. A nürnbergi perben Keitel elmondta: „Hitler főleg azt hangsúlyozta, hogy ez döntő csata a két ideológia között, és ez a tény kizárja annak lehetőségét, hogy ebben a háborúban (Oroszország ellen) azokat az általunk, katonák által ismert módszereket alkalmazzuk, amelyeket a nemzetközi jog szerint egyedül helyesnek tartottunk."[39]

Hitler útmutatását, bármily szörnyű volt is az, a csapatok parancsnokai pedánsan betartották. Szívük szerint való volt a diktátornak népünk kiirtására irányuló politikája.

A fasiszta csapatok vad dühvel pusztították a Szovjetunió városait, nagy területeit, gyilkolták lakosságát, nem kímélve a nőket és gyermekeket sem. Őrjöngve és féktelen kárörömmel vetették magukat Leningrádra. Országunknak ez az egyik legfontosabb politikai és gazdasági központja különösen gyűlölt volt számukra. A fasiszták az egész világ szeme láttára megpróbálták fizikailag megsemmisíteni Leningrád lakosságát. „A mi részünkről ebben a háborúban, amely élethalálharc, semmi érdekünk nem fűződik ahhoz, hogy e nagy város lakosságának akár egy része is megmaradjon." – közölte az „Észak" hadseregcsoport keretében működő német hadiflotta törzsfőnökének direktívája.[40] És csupán a leningrádiak törhetetlen győzelmi akaratának, a területrablókkal szembeni olthatatlan gyűlöletének, a frontparancsnokság, a párt- és szovjetszervek határozott és biztos irányító tevékenységének köszönhető, hogy a lakosság szelleme töretlen maradt. A szovjet kormány erélyes intézkedései, amelyek biztosították az

élelmiszerek, a harceszközök s a védelemhez szükséges egyéb javak szállítását, majd pedig azok a katonai rendszabályok, amelyekkel elvontuk az ellenség erőit Leningrádtól, halomra döntötték a fasiszták aljas terveit.

1947-ben a német orvosok közölték az egész világgal, hogy Németország nyugati övezetének német lakossága elpusztul az éhezéstől, mivel olyan napi élelmiszer-fejadagot kap, amely csak 800 kalóriát tesz ki. A győző országokat azzal vádolták, hogy szándékosan éhhalálra ítélik a német népet. Memorandumukban a többi között ezt írják: „Mi, német orvosok, kötelességünknek tartjuk, hogy az egész világ színe előtt kijelentsük, mindaz, ami itt végbemegy, szöges ellentétben áll azzal, amit nekünk ígértek, »a demokrácia szellemében való neveléssel«; ellenkezőleg, ez a demokrácia biológiai alapjának megsemmisítését jelenti. Szemünk láttára folyik egy nagy nemzet szellemi és fizikai megsemmisítése, és senki nem mentesülhet a felelősség alól, ha erejéhez mérten mindent meg nem tesz a megmentés, a segítés érdekében".[41] Valóban, amint Jousé de Castro helyesen írja, a szövetségesektől távol állt az a szándék, hogy éhhalálra ítéljék Németország lakosságát; „A Németországban a háború utáni időszakban megállapított alacsony élelmiszernorma természetes következménye volt a pusztító háborúnak és a nyomában járó gazdasági züllésének."[42] Más szóval, maguknak a németeknek a bűnéből éhezett egész sor ország, s közöttük Németország is.

Amikor az éhség Németországot is elérte, és a német nép is megérezte a nélkülözést (bár az össze sem hasonlítható Leningrád lakosságának szenvedéseivel), a német orvosok éles szavakat használnak, hogy a világ népeinek lelkiismeretére apelláljanak „egy nagy nemzet pusztulása miatt". Ugyanezeknek az orvosoknak egyetlen tiltakozó szavuk sem volt honfitársaiknak, a fasiszta Németország hivatalos köreinek nyílt cselekedetei ellen, amelyekkel Leningrád lakosságát éhhalálra kárhoztatták.

*

Az üres gyomor szakadatlanul kínzó fájdalma közepette, amikor az éhség az embereket a bűn útjára taszítja, a városban nemcsak a hatósági szervek, hanem ami a legfigyelemreméltóbb, maga a polgári lakosság tartotta fenn a példás rendet.

Az egyik tehergépkocsi vezetője a hótorlaszokat kerülgetve száguldott, hogy a frissen sült kenyereket nyitás előtt az üzletekbe szállítsa. A Rasztannaja és a Ligovka sarkán a gépkocsi közelében gránát robbant. A kocsiszekrény elülső részét valósággal lemetszette, a cipók leszóródtak az úttestre, a vezetőt megölték a szilánkok. Körös körül feneketlen sötétség volt. Kiváló alkalom a kenyérlopásra. Az arra járók meglátva, hogy senkisem vigyáz a kenyerekre, egymást riasztva gyűrűbe fogták a színhelyet, és addig nem távoztak, amíg egy másik gépkocsi a sütőüzem kihordójával meg nem érkezett. A cipókat összeszedték és az üzletekbe szállították. Az éhes emberek, akik a szétlőtt gépkocsi értékes rakományát őrizték, a friss kenyér illatára bizonyára elemi erejű étvágyat és mérhetetlen csábítást éreztek, de a kötelességtudat legyűrte bennük a kísértést.

...A volodarszki kerület egyik csöndes utcájában egy zömök férfi lépett be a péküzletbe. Szúrós, gyanakvó tekintettel mérte végig az üzletben levő vásárlókat és a két elárusítónőt, majd hirtelen a kiszolgálópult mögé ugrott, és a polcokról kezdte ledobálni a kenyereket, hangosan kiabálva: „Fogjátok, éhen akarnak halasztani bennünket, ne hagyjátok szédíteni magatokat, követeljetek kenyeret!" Látva, hogy senki sem nyúl a cipók után, és szavai nem találnak meghallgatásra, az ismeretlen félretaszítva az elárusítónőt az ajtó felé rohant, de nem sikerült elmenekülnie. A vásárlók rávetették magukat a provokátorra, lefogták és átadták a hatósági szerveknek.

A blokád idején munkásoktól, alkalmazottaktól, tudósoktól, háziasszonyoktól, vagyis a leningrádi dolgozók legkülönbözőbb rétegeitől több tízezer levél érkezett a városi pártbizottsághoz, és ebben a nagy halom levélben nem akadt egyetlen egy sem, amelyikből elkeseredettség, düh vagy olyan vélemény csendült volna ki, amelyik eltért a város védőinek általános hangulatától.

A levelekben Leningrád védelmének megerősítésére irányuló gondjuknak adtak hangot, a hadviselési eszközök gyártásához szükséges anyagok ésszerűbb felhasználására, az egyedi munkagépek, az épületek, az emlékművek megóvására tettek javaslatokat. Az egyszerű emberek megosztották gondolataikat, tanácsot adtak, hogyan lehetne jobban átvészelni a nehézségeket és megőrizni a várost.

Száz és száz más példát lehetne felsorolni annak bizonyítására, mennyire példamutatóan viselkedtek, az öntudatosság milyen magas

fokát tanúsították ennek a nagyvárosnak a polgárai. Nem volt tüzelőfa; az emberek kimondhatatlanul szenvedtek a hidegtől, de a parkok, a kertek fáit kímélték és odaadóan őrizték.

Az ostromlott és éhező Leningrád példája megcáfolja azoknak a külföldi szerzőknek az érveit, akik azt állítják, hogy a leküzdhetetlen éhségérzet hatására az emberek levetik erkölcsi arculatukat és vadállattá válnak. Ha ez igaz lenne, akkor Leningrádban, ahol hosszú időn át 2 és fél millió ember éhezett, teljes fejetlenség, nem pedig kifogástalan rend uralkodott volna.

Helyénvaló itt elmondani egy történetet, amelyik mindennél ékesebben beszél az ostromlottaknak a csillapíthatatlan éhség napjaiban tanúsított magatartásáról és gondolkodásmódjáról.

Leningrádban működik a Növénytermesztési Intézet, amelynek munkatársai Nyikolaj Ivanovics Vavilovnak, a neves tudósnak a vezetésével annak idején a világ 118 országából ritka gabonakollekciót gyűjtöttek össze. A háború kezdetén ez a gyűjtemény több mint 100 ezer különböző búza-, rozs-, kukorica-, rizs- és sok más szemestermény és hüvelyes mintakultúrából állt. A világ flórájának széles körű tanulmányozása segítette a mezőgazdasági dolgozókat országunk növénytermesztési problémáinak megoldásában. A háború megszakította az intézet kollektívájának elméleti tevékenységét, sok munkatárs kiment a frontra, voltak, akik az ellenséges bombák és gránátok áldozatai lettek. Az események váratlan forgatagában, amikor köröskörül tobzódott a halál, házak dőltek romba, anyagi értékek pusztultak el, a Növénytermesztési Intézet munkája (de nemcsak az övé egyedül) a háborús napok zűrzavarában lényegében megszűnt. Ez időben a hatóságoknak nem volt rá szükségük. Tudták ezt az intézet munkatársai is, s intézetük gabonagyűjteményével saját belátásuk szerint rendelkezhettek, és senki nem kérte volna számon tőlük, ha a gabonaminták elvesznek, minthogy a hatóságok ismerték a viszonyokat. Az intézet kollektívája azonban, ha a munkatársak egy maroknyi csoportjából állt is, folytatta munkáját, igyekezvén azt a konkrét körülményekkel összehangolni.

Amikor az ellenség Leningrádhoz közeledett, az intézet mintagyűjteményét előkészítette az evakuáláshoz. A magvakat, valamint a tudományos munkához szükséges anyagokat összecsomagolták és vasúti

kocsikra rakták, de nem sikerült elszállítani – az ellenség ostromgyűrűbe zárta a várost.

I. G. Ejhfeld, az intézet igazgatója, a tudósok és a társadalmi szervezetek intézkedtek a gabonamagvak megőrzésére. A gabonamintákat az intézet helyiségeiben az e célra készített különleges polcokon helyezték el, és éjjel-nappali ügyeletet rendeltek el a magvak őrzésére.

Az őrzésben az intézet valamennyi munkatársa kivétel nélkül részt vett. Az épületre eső gyújtóbombákat saját kezükkel tették ártalmatlanná. Sok keserűséget és vesződést okoztak a patkányok. Könnyen behatoltak a néptelen helyiségekbe, felmásztak a polcokra, átrágták a csomagolást, és ették a magvakat. De mihamar megtalálták a módját, hogyan mentsék meg a kollekciót a patkányok inváziójától. A rágcsálók számára hozzáférhetetlen fémdobozokba öntötték át a gabonát, a dobozokat egymásra rakták, a tudósok pedig állandóan felügyeltek rájuk. A blokád első két hónapjában főleg a bombák, a patkányok és a fosztogatók próbálkozásai ellen kellett küzdeni, de összehasonlíthatatlanul nehezebb megpróbáltatás jutott osztályrészül az intézet munkatársainak 1941 novemberében és decemberében, majd 1942 elején, amikor is beköszöntött az éhezés időszaka. Ez a kegyetlen ellenség súlyos csapásokat mért rájuk.

Sok munkatárs decemberben már annyira legyöngült, hogy nem tudott felkelni az ágyából. Munkájukat azok vállalták magukra, akik még mozogni tudtak. Ennek a borzalmas hónapoknak egyik fagyos napján az intézet munkatársai meghallották a lesújtó hírt: elvtársuk, A. Ja. Molibog agrometeorológus, egy tűz során bennégett a lakásában. Annyira legyöngült az éhségtől, hogy képtelen volt elhagyni a lángokban álló helyiséget. Molibog tragikus halála után általános testi legyöngülés folytán nemsokára C. A. Egisz, a biológiai tudományok doktora, és a rizskultúrákkal foglalkozó öreg munkatárs, D. Sz. Ivanov is meghalt. Utánuk ugyanilyen okból az intézetnek még 28 munkatársát ragadta el a halál.

Ezeknek az embereknek az utolsó leheletükig szívügyük volt a gabonaminta-gyűjtemény, s amikor elmondták nekik, hogy az épségben van és vigyáznak rá, elhomályosuló tekintetük egy pillanatra még felcsillant, és elgyötört arcukra mosoly suhant. Életüket a tudománynak szentelték, és annak a tudata, hogy becsülettel teljesítették kötelességüket, örömmel töltötte el szívüket, és ezzel az érzéssel hajtották örök

nyugalomra fejüket. A tudományos munkatársak életben maradt kis csoportja: K. A. Pantyelejeva, V. F. Antropova, A. I. Mordvinkina, O. A. Voszkreszenszkaja, R. Ja. Kordon, N. R. Ivanov, V. Sz. Lehnovics, M. M. Jakubciner, T. I. Mihejeva, P. N. Petrova, K. T. Csernyavszkaja – I. G. Ejhfelddel, az intézet igazgatójával az élen, a tömeges elhalálozások körülményei között is kitartottak eltökélt szándékuk mellett: megóvják a mintagyűjteményt. Alig vonszolták magukat, mégis minden nap bementek az intézetbe és ellátták a szolgálatot. A magkollekció sorsa most e kimerült emberek maroknyi csoportjának kitartásától függött. A jövő szent nevében őrt állni a gabona mellett és lassan haldokolni az éhségtől – emberfeletti megpróbáltatás volt. És a felmérhetetlen szenvedésekből győztesen kerültek ki.

A gabona-mintagyűjteményt, amelyet N. I. Vavilov és más tudósok sok éves munkával hoztak létre, együttes erővel, közös akarattal, a tudomány iránt önfeláldozásig menő odaadással, életük árán is megmentették a tudomány, a haladás számára.[43]

A leningrádiak magatartása, erkölcsi szelleme a blokád idején, a hihetetlen nélkülözések és a kínzó éhezés közepette is magas színvonalon állt. Az emberek sztoikusan, büszkén viselkedtek, életük utolsó pillanatáig megőrizték emberi személyiségük tisztaságát.

Sok nyugati történész, újságíró és katona keresi ennek az erőnek a forrását. Az érdekli őket – és talán ez kutatásuk fő célja – hogy az egyszerű szovjet emberek ilyen rendkívül nehéz viszonyok között milyen magatartást tanúsítottak. És ha többségükben kétségtelen tényként ismerik el, hogy Leningrád lakossága megőrizte magas erkölcsi színvonalát, akadnak olyan kutatók is, akik tagadják ezt. Leon Goure amerikai történész 1962-ben megjelent „Leningrád ostroma" című vaskos könyvében sok mindent leír a város életéről és embereinek viselkedéséről. Közben, hogy jobban higgyenek neki, sorra-rendre szovjet szerzőkre hivatkozik, gátlás nélkül vegyíti az igazságot a hazugsággal és a rágalommal. Azt állítja, hogy Leningrád lakossága a blokád idején csak azért dolgozott, hogy élelmiszerjegyet kapjon; a városban fennmaradt ugyan a fegyelem és a rend, de csak a hatóságoktól való félelem miatt; Leningrádban akadtak olyan emberek, akik hajlandók voltak megadni magukat a németeknek, mégha nem is voltak többségben; Leningrád kitartott, de nem védőinek szilárdsága folytán, hanem kizárólagosan Hitler végzetes hibái miatt. Ilyen

formában tálalja ez a „történész" olvasóinak a leningrádiak példa nélkül álló küzdelmét. Tudatosan elferdítve az igazságot mindent elkövet, hogy kisebbítse Leningrád halhatatlan hősiességét. Miért kellett Goure-nak ilyen hazugságokhoz folyamodnia? Mi volt a célja? Igyekezett a reakciós erők kedvében járni, elrejteni az emberek elől a szovjet társadalom nagy fölényét, tagjainak erkölcsi és politikai összeforrottságát; bebizonyítani, hogy a megpróbáltatásokat nyugodtan és keményen vállaló szovjet emberek küzdelme az álnok ellenséggel, a fasizmussal nem a szocialista rendszer iránti odaadásukból fakadt, hanem a hatóságok velük szemben alkalmazott erőszakának gyümölcse volt.

Leon Goure „remekműve" méltán váltott ki ellenhatást még Amerikában is. Karl Dreisen szemleíró megjegyzi, hogy Leningrád példája a szovjet társadalom kimeríthetetlen erkölcsi fölényéről tanúskodik, mert ezt a társadalmat a kollektivizmus és egymás kölcsönös segítésének szelleme hatja át, szemben az amerikai társadalom individualizmusával és nyereséghajhászásával. A súlyos megpróbáltatások viszonyai között ennek a fölénynek döntő módon meg kellett nyilvánulnia.[44]

Harrison Salisbury, a neves amerikai újságíró a Szovjetunió háborús viszonyait és a körülzárt Leningrád harcát vizsgálva ezt írja: „Ez a legnagyobb és leghosszabb ostrom volt, amelyet modern város valaha is átélt. A legsúlyosabb megpróbáltatások, szenvedések és a hősiesség időszaka volt ez a tragikum és bátor helytállás olyan magasságaiban, amit értelmünk szinte fel sem tud fogni."[45] Sok amerikai vagy más országból való hasonló véleményt idézhetnénk, de nem tartjuk szükségesnek.

Határainkon túl politikai meggyőződésüktől függetlenül sokan tudják, hogy a szovjet nép a szörnyű nehézségek ellenére, szemtől szemben a fenyegető halállal, megmutatta összeforrottságát. Az idegen hódítókkal vívott küzdelmében a szocialista rendszer iránti odaadás érzése vezérelte őt. Ugyanez az érzés adott erőt az embereknek az éhséggel és a nélkülözésekkel folytatott harcában is. A Goure-hoz hasonló uraknak pedig, bármennyire iparkodnak is, nem sikerül megtéveszteniük a haladó közvéleményt.

*

Az élet a körülzárt városban a maga medrében folyt.

A peremvonalban harcoló katonák aktív tevékenységükkel kimerítették az ellenséget, de közben maguk is nem kis veszteségeket szenvedtek. A kórházak megteltek sebesültekkel, gyógyulásuk feltételei viszont lényegesen romlottak a blokád kezdeti időszakához képest. A kórtermek félig sötétek voltak: a légnyomástól kitört ablaküveget furnérlemez és karton helyettesítette. A vízvezeték nem működött, áramot fűtőanyag hiányában csak megszakításokkal szolgáltattak. A belövések és a hideg hihetetlen nehézségeket okozott. De az egészségügyi dolgozók még ilyen mostoha körülmények között is gondos ápolással, gyors segítséggel, sebészi beavatkozással ragyogó eredményeket értek el, és gyakran megmentették a halál küszöbén álló emberek életét.

A sebesültek többsége, fölépülve visszatért alakulatához. A tűzkeresztségen átesett emberekre nagy szükség volt az arcvonalon. Tapasztalatuk megtanította a fiatal harcosokat, hogy erejüket nem tékozolva, hogyan kell pusztítani az ellenséget. A haditanács a sebesültek és betegek minél előbbi felgyógyulása érdekében úgy határozott, hogy az alapvető fejadaghoz személyenként napi 20 gramm tojásport, 5 gramm kakaóport és 2 gramm szárított gombát adat ki. Mindent, amivel a város védői rendelkeztek, elsősorban a sebesülteknek adtak.

A sebesültek felgyógyulását, sőt olykor életük megmentését is akadályozta a transzfúzióhoz szükséges vér hiánya. Sokan jelentkeztek véradásra, de az ínséges élelmiszernormára áttérve a véradók legyöngültek, és nem adhattak vért anélkül, hogy saját egészségük súlyosan meg ne sínylette volna. „Feltétlenül segíteni kell a véradókat élelemmel, hogy vér legyen a sebesültek számára" – mondotta Zsdanov. Ebből a célból december 9-től a véradóknak speciális élelemnormákat állapítottak meg. A szokásos fejadagon felül naponta 200 gramm kenyeret, 30 gramm zsírt, 40 gramm kását, 25 gramm konzervált halat és fél tojást kaptak. Ez a fejadag lehetővé tette a donoroknak, hogy negyedévenként kétszer, egészségük károsodása nélkül adjanak vért.

Azok a tudósok, akik annak idején lemondtak az evakuálásról, a blokád legnehezebb időszakában éppen úgy nélkülöztek, mint polgártársaik. Sokan közülük, főként az idősebbek nem bírták el az éhezést. Amikor erről Zsdanov tudomást szerzett, azonnal összeállíttatta

a tudósok névjegyzékét, átvizsgálta, és azzal az utasítással továbbította a város kereskedelmi osztályához, hogy a tudósok számára egészségük fennmaradását biztosító pót-élelmiszerfejadagot adjanak ki. Erre a célra nem kellett sok élelmiszer, és sok tudós életét így sikerült megmenteni.

A tőzeg- és fakitermelésen dolgozóknak napi 375 grammos kenyérfejadagot állapítottak meg, 125 grammal többet, mint a munkásjegyre. A favágók (többségükben komszomolisták) erejük végső megfeszítésével segítették a legfontosabb üzemek, kenyérsütödék, étkezdék működését, és hozzájárultak ahhoz, hogy a kórházakat legalább némileg fűtsék. Fagyban, derékig érő hóban dolgozván, más, összehasonlíthatatlanul nagyobb és jobb fejadagra lett volna szükségük, de sajnos erre nem volt lehetőség.

A tüzelő hiánya miatt nemcsak a vízvezeték fagyott be, hanem megfagytak az emberek is. A víz felmelegítéséhez fa kellett, de honnan vegyék. Eltüzelték a bútorokat, a könyveket, a kerítéseket, a faházakat. Különösen sok házat szedtek szét és tüzeltek el az Ohtán levő lakások, közös szállások fűtésére, ám mindez gyorsan ellobbant, akár a tűzijáték. Amikor a ház el van látva fűtőanyaggal, és az élet a megszokott ritmusában folyik, úgy tűnik, hogy nem sok, két-három darabka fa kell csupán ahhoz, hogy felforrjon a víz, elkészüljön az ebéd. A városi embernek fogalma sincs róla, mennyi fát tüzel el egy akkora város, mint Leningrád. A város telhetetlen bendőjének napi 120 vonat farakományra van szüksége ahhoz, hogy gazdasági vérkeringése többékevésbé normális mederben folyjon. De éhes szájába most naponta legfeljebb három-négy irányvonat fát dobtak, több tüzelőt sem a fa- és tőzegkészletek szűkös volta, sem a blokád által megnyirbált vasútvonalak kis áteresztőképessége miatt nem tudtak adni. Sem a palánkok, sem a faházak és csűrök, sem a bútorok nem tudták valamelyest is pótolni a meg nem érkező fát és megmenteni az embereket a fagyoskodástól. A házak világítás, víz, fűtés nélkül maradtak, s hideg szoborként nézték az emberi drámát, a mérhetetlen szenvedést és az elepedő életvágyat. A város lakói nagynehezen kerítettek vizet a lakásukba, nagy fáradsággal le- és felvánszorogtak a lépcsők eljegesedő meredek fokain, de a felforralás megoldhatatlan probléma maradt számukra. A forró víz hiánya sok keserűséget okozott. Decemberben a városi végrehajtó bizottság forróvíz-szolgáltató helyeket nyitott az étkezdék,

nagyobb lakóházak mellett és az utcákon, ami nagy megkönnyebbülést és örömöt jelentett a lakosságnak.

Az idő múlott. Kicsinyek és nagyok viaskodtak az éhséggel. Dolgoztak, és az igaz ügy erős reménye éltette őket. Nem zúgolódtak a sorsuk miatt, hanem szerényen, de büszke érzéssel gondoltak arra, hogy szeretett városukért, hazájuk becsületéért harcolnak. Dacára minden bajnak és keserűségnek, függetlenül attól, milyen hosszú még a küzdelem útja, az igaz ügy szent érzése, hősi tettekre sarkallta a kovácsot, a mérnököt, a favágót, s ugyanez az érzés vezérelte az előadóművészeket, amikor énekeltek, játszottak, hogy szórakoztassák a többi éhes és fáradt embert, holott maguknak is rogyadozott a lábuk, és hallani lehetett, mily nehezen, rekedtesen tör elő a hang mellükből. Csak igazi hazafiak és erős lelkű emberek bírtak ilyen nélkülözést elviselni.

Csaknem valamennyi színtársulatot annak idején evakuáltak az ország belsejébe, de az operettszínház társulata maradt. A lakosság nagyon kedvelte ezt a színházat. Hallgatva a vidám tréfákat, a csipkelődő élceket, a muzsikát, az emberek pár órára megfeledkeztek az őket foglalkoztató keserű gondolatokról.

Fantasztikus kép tárul az ember szeme elé. December van. Az utcán 25 fokos hideg. A fűtetlen színházban nem sokkal magasabb a hőmérséklet, és a nézőtér zsúfolásig tele, mindenki kabátban, sok idősebb ember lábán ott a válenki. Délután 3 órakor kezdődik az előadás. A Rose Mary című operettet adják. A színészek könnyű kosztümökben játszanak. Vonásaik kemények, arcuk sápadt, de mosolyognak, a táncosnők pedig oly soványak, törékenyek, félni kell minden mozdulatuknál, hogy összecsuklanak. Szünetben sok színész elájul, de az emberi akarat diadalmaskodik az elerőtlenedő testen. Felkelnek, összeroskadnak, újból nekirugaszkodnak és folytatják az előadást, mégha tekintetük elködösül is.

Ritka előadás zajlott le megszakítás nélkül. Gyakran a cselekmény forrpontján üvöltött fel a riasztó szirénák éles hangja. Ilyenkor szünetet tartottak, a nézőközönség kivonult a színházból az óvóhelyekre, a színészek pedig színpadi kosztümjükben, sminkelt arccal, a gyújtóbombák eltávolítására szolgáló fogóvasakkal felszerelve felmásztak a jeges tetőre és légoltalmi ügyeletet tartottak. A légiriadó megszűntével a nézők visszatértek a terembe, a tetőről lemászott színészek pedig folytatták a félbeszakított játékot Az előadás végén a közönség

felállt, tetszésének néhány perces áhítatos hallgatással adott kifejezést, és köszöntötte a színészeket (tapsolni nem volt fizikai erejük). A leningrádiak becsülték és szerették a színészeket, megértve, hogy milyen áldozattal, akaratuk mekkora megfeszítésével szereznek örömöt és varázsolnak önfeledt nevetést a nézők arcára.

A háborúval és különösen a blokáddal járó nélkülözést mindenki érezte, de a nőknek mérhetetlenül több nehézség jutott osztályrészül. Dolgoztak a termelésben, helyettesítve a katonai szolgálatra bevonult férfiakat, és vezették a háztartást is. A házról, a gyermekekről való gondoskodást senki sem tudta levenni a vállukról. A szűkös élelmiszeradagokat nekik kellett szigorúan beosztaniuk napról napra, sőt a nap minden órájára. Hogy gyermekeik meg ne fagyjanak, hallatlan nehézségek árán szereztek fát, gondosan takarékoskodva minden kis darabkával. A közeli folyókból vödrökkel hordták a vizet. Mosták a fehérneműt a pislákoló mécses fényénél, foltozták a ruhát maguknak és gyermekeiknek. A blokád okozta nehézségek és nélkülözések súlya, a vállukra nehezedő kettős teher – a termelés és a háztartás – sok nő egészségét erősen aláásta. De élni akarásuk, lelkierejük, eltökéltségük és fegyelmezettségük mindig lelkesítő példaként áll az emberek milliói előtt.

Az éhség lemezteleníti az emberek érzéseit és jellemvonásait. Ha az abszolút többség derekasan és kitartóan viselte a nélkülözéseket, a fizikai szenvedéseket és a lelki kínt, s becsülettel végezte munkáját, akadtak olyan emberek is, akiknek a normális idők jóléte mögé rejtett lelki gyarlóságaik most önmaguk és környezetük számára is váratlanul felszínre törtek. Az éhség csontos keze letörölte az emberekről a mázt, és napvilágra hozta minden ember igazi lényét. Mint olajfolt a tiszta vizen, úgy úsztak a felszínen az önzők, akik saját gyermekük szájától is elragadták a falatot, a martalócok, akik 100 gramm lóhúsért elvették a beteg nő kabátját, a tolvajok, akik ellopták szomszédjuk fejadagját, és egyéb élősdiek, akik másokon keresztül taposva törtettek önös céljuk felé. Ezek nem válogattak az eszközökben. A Szmolnij-kerületi kenyériroda üzletvezetője, Akkonen és női segítőtársa, Szrednyeva, megrövidítették a vásárlókat a kenyér kimérésénél. A szűkös adagból le-lecsíptek 4–5 grammot, és a visszatartott kenyeret szőrmeárukra, antik tárgyakra, aranyra cserélték el. A nyereséghajhászás közben megfeledkeztek arról, hogy nem csupán egy álnok ellen-

ség által körülzárt erődben, hanem egy szovjet városban élnek, ahol tisztelni kell a forradalom törvényeit. Bűnös tevékenységüket leleplezték, és a bírói ítélettel mindkettőjüket agyonlőtték. A légkört igyekeztek megtisztítani a szennytől.

Az éhség marcangolta az embereket, de valamennyiüket az a remény éltette, hogy csak-csak megnyílik a téli út, és még hoznak egy kis élelmet, és lesz kenyér. De a tó, sajnos, csak nem akart befagyni. Gyötrelmesen múltak a várakozás napjai.

A TÉLI ÚT

(1941. NOVEMBER–1942. FEBRUÁR)

Az évszak már november második felében fordult. A Ladoga-tó kissé lankás, alacsony partjáról, ahol a hóval borított kis halászfalu, Kokkorevo húzódott meg, messze lehetett látni a tó hóval borított fehér tükrét, amelyen északkelet felől a be nem fagyott víz sötét foltjai tarkállottak. Délkeleten viszont utat elzáró vízfelületek nem voltak. Ameddig a tekintet elhatolt, mindenütt jég csillogott. A gyalogjárőrök elővigyázatossági intézkedéseket tettek. Tapasztalt halászok segítségével igyekeztek átjutni a nyugati partról a keletire, közben mérve a jégvastagságot, jelzőcövekkel tűzdelve ki a jégen a főútvonalat. A szakemberek adatai szerint a Ladoga-tó jege a levegő középhőmérsékletének és a fagyási időnek a függvényében a következőképpen vastagodik:

A jég vastagsága mm-ben	–5 foknál	–10 foknál	–15 foknál
100	2,7 nap	1,4 nap	0,9 nap
150	6 nap	3 nap	2,1 nap
200	11 nap	5,5 nap	3,6 nap
300	24 nap	12,3 nap	8,2 nap

Teherszállítás céljára az alábbi jégvastagságra van szükség:

Lónak teher nélküli átkeléséhez ..... 100 mm
Lónak egy tonna súlyú szánkóval való átkeléséhez ..... 180 mm
Gépkocsiknak egy tonnás teherrakománnyal való átkeléséhez ..... 200 mm

Tömeges teherszállítás esetén a jégnek legalább 200 mm vastagságúnak kellett lennie az egész útvonalon. November 17-ig azonban csupán a 100 millimétert érte el, ami a forgalom megindulásához nem elegendő. A fogatok, a gépkocsik, a traktorok szállításra készen várták a fagyot. Az útszolgálat munkásai naponta több alkalommal is mérték a jeget a tó különböző részein, de hát a jégtakaró vastagodását nem tudták meggyorsítani.

November 18-án reggel feltámadt a várva várt északi szél, a nap végére a hőmérséklet –12 fokra süllyedt, és néhány napig tartott.

November 20-ra a jég vastagsága elérte a 180 millimétert. Nem tudtak már tovább várni. Elővigyázatosságból kezdetben lovas fogatokat indítottak útnak. A kimerült lovak csak vánszorogtak, sok közülük leroskadt, és nem volt ereje felkelni; az ilyen lovakat a fuvarosok leölték, ott a jégen feldarabolták, és a városba szállították a húst.

Eljött az a szép nap is, amikor a jégen megindult a gépkocsiforgalom. November 22-én kellő távközökkel, kis sebességgel, a lovak lábnyomán egymás után eldübörögtek a gépkocsik régen várt rakományukkal. November 23-án fordult a szállítóoszlop, 33 tonna élelmet hozva magával. A következő napon csak 19 tonnát szállítottak. Ezt a kis mennyiséget, a még gyönge jéggel lehetett magyarázni, amely az egész útvonalon korántsem egyforma vastagon képződött, sőt helyenként egészen vékony volt. A kéttonnás tehergépkocsikra 2–3 zsákot mertek csak felrakni, s még ilyen óvatosság mellett is néhány gépkocsi elmerült. De még ennyinek is örülni kellett. A teherszállítás fokozására, és hogy a gépkocsik a jég alá ne kerüljenek, szánokat kötöttek a gépjármű után. Három-négy zsákot a gépkocsira, két-három zsákot pedig a szánra raktak. Ez a szállítási mód csökkentette a jégre nehezedő nyomást, és lehetővé tette, hogy kétszer annyi terhet szállítsanak. Mindamellett a beérkező élelmiszer csekély volt, és a napi szállítás a következő képet mutatta:

November 25-én	70 tonnát
November 26-án	154 tonnát
November 27-én	126 tonnát
November 28-án	196 tonnát
November 29-én	128 tonnát

November 23-án beállt az olvadás. Nappal a hőmérséklet 0 és +1 fokra emelkedett, éjszaka –4 fokra süllyedt. Ezen a napon csak 62 tonnát sikerült szállítani.

November 23-tól december 1-ig fogatokkal és gépkocsikon körülbelül 800 tonna lisztet szállítottak, ami alig két napi szükséglet. Ez idő alatt 40 tehergépkocsi merült el és rekedt a vízben. A jég elégtelen szilárdsága korlátot szabott a forgalomnak, a városban pedig csak hat napra való gabona maradt, beleszámítva a helyszínen előállított étkezési cellulózt is.

A változékony időjárás miatt a jég csak nem akart növekedni. A haditanácsnak sürgősen döntenie kellett. Mit tegyen? Csökkentse a fejadagot? Ez megengedhetetlennek tűnt, a fejadag amúgy is parányi volt, az emberek rendre haltak. Elhatározták, hogy előveszik a Kronstadt körzetében elszórtan elhelyezett speciális hadihajókon tárolt biztonsági tartalékot, úgyszintén felhasználják a csapatok vastartalékában levő zárolt kétszersültkészletet is. Ez végső rendszabály volt, de az egyetlen, hogy el lehessen kerülni a kenyéradagok csökkentését. Bár igen szűkös norma szerint, de a lakosok mégis minden nap megkapták a kenyerüket. El lehet képzelni, mi történt volna, ha az emberek akár két-három napig nem kapnak kenyeret ebben a válságos időben. A leningrádiak testi ereje már amúgy is katasztrofálisan megcsappant.

*

December 6-án a kolhozok aktív közreműködésével egészen Zaborjéig elkészült a Tyihvint megkerülő út. A kolhoztagok és katonák akaraterejének nagy-nagy megfeszítésével nehéz viszonyok között rövid idő alatt (habár nem a kiszabott határidőre) megépült a 200 kilométer hosszú út. Az útvonal átszegdelt terepen haladt, amerre kevés volt a lakott hely. Egy nagy szakaszon úgy összeszűkült, hogy a szembejövő gépkocsik nem tudtak kitérni egymásnak, ráadásul mély hó borította, s a meredek emelkedők és ereszkedők, a vezetők számára ismeretlen úton, gyakori baleseteket okoztak, és erősen megnövelték a gépkocsik menetidejét.

Az történt azonban, hogy az út elkészülte után három nappal a tyihvini arcvonalszakaszon váratlanul kedvezőre fordult a harchely-

zet, miért is az új utat néhány napig kellett csak használni. És ez nagy megkönnyebbülést jelentett az ostromlottakra nézve, mert ez az útvonal hosszabb időn át nem lett volna képes a város és a front életét biztosítani. Az első napok szállításai azt mutatták, hogy a gépkocsiforduló az új úton roppant lassú. A Zaborjéból Novaja Ladogába útbaindult gépkocsioszlop 14 nap alatt fordult meg, vagyis naponta átlagosan 35 kilométert tett meg, és három napi menet alatt csupán a Novaja Ladoga–Jeremina Gora szakaszon több mint 350 tehergépkocsi akadt el.

A Vojbokalóból Oszinovecbe irányuló szállítás tapasztalata megmutatta, milyen hallatlan nehézségeket kell leküzdeni, hogy akár a legkisebb méretű szállítást is rendben bonyolítsák le, ha biztosítani akarják a lakosság és a csapatok számára a legszűkösebb norma szerinti élelmet. Vojbokalóból viszont az út hatszor közelebb van, és összehasonlíthatatlanul jobb.

Az események, amelyek a helyzet jobbrafordulását hozták, a következőképpen játszódtak le: A szovjet vezérkar tisztán látta, hogy Tyihvin elvesztésével Leningrád védőinek helyzete egyre nehezebbé válik, és ha elszalasztják az időt, a németek megerősítik állásaikat, amint az szeptember elején Mga–Szinyavino körzetében is történt, akkor pedig a harc elhúzódik. A főhadiszállás elrendelte, hogy a csapatok K. A. Mereckov hadseregtábornok (ma a Szovjetunió marsallja) parancsnoksága alatt az Északi út övezetében összpontosuljanak, és azt a feladatot kapták, hogy zúzzák szét a védelmükbe beékelődött ellenséges csapatokat, és szabadítsák fel Tyihvint.

Ismerve az ellenség számítását, Mereckov óvatosan és fokozatosan kezdte visszaszorítani a fasiszta csapatok szárnyait, november végére pedig egységei előnyomultak az ellenség összeköttetési vonalai irányában. Félve a bekerítéstől, a németek nagy tartalékokat vontak előre, de már elkéstek. Ugyanakkor a parancsnokságuk elővigyázatlansága folytán vékonyan öltözött és a téli hadjáratra felkészületlen ellenséges csapatok a beköszöntő erős fagyok miatt súlyos helyzetbe kerültek. December 9-én éjjel Mereckov összes erőivel rárontott Schmidt főerőire, és rohammal elfoglalta Tyihvint. A harcmezőn mintegy 7 ezer ellenséges katona és tiszt holtteste, és nagy mennyiségű löveg, harckocsi és gépkocsi maradt. Folytatva az ellenségre gyakorolt nyomást, a szovjet csapatok e terület egész sor helységét felszabadították, vissza-

vetve az ellenséget a Volhov folyón túlra. A fontos közlekedési csomópont, amelyet 30 napon át a hódítók birtokoltak, felszabadult.

Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy a német fasiszta csapatok Tyihvinnél elszenvedett veresége és az Északi vasútvonalnak Mga vasútállomásba való újbóli bekapcsolódása az emberek tízezreit mentette meg az éhhaláltól, és megerősítette Leningrád védelmi képességét. E győzelem erkölcsi hatása még ennél is nagyobb volt: eloszlatta az ostromlottakra nehezedő bizonytalanság érzését, és a német hadsereg Tyihvin elfoglalásakor dobra vert november eleji sikerei és ezzel kapcsolatban Leningrád küszöbön álló elestének beharangozása, a fasiszta hadsereg tekintélyének további hanyatlására vezetett. A gátlástalan goebbelsi propaganda súlyos zavarba jutott.

A német csapatok Tyihvin alatti csoportosításának szétzúzása Leningrád sorsa szempontjából nem kisebb jelentőségű volt, mint a blokád 1943. januári áttörése. December 9-én kilenc-tíz napra való gabonakészlet maradt, beleszámítva a Novaja Ladogán levő lisztet is. Az olajpogácsákat, a korpát, a malomport és egyéb „tartalékokat" teljesen felélték. Az emberek olyan rosszul táplálkoztak, hogy az elhalálozás napról napra nőtt. És még a decemberben érvényes fejadagok mellett is csupán élelmiszerből körülbelül ezer tonnát kellett naponta behozni a városba. Ezenkívül még benzinre, lőszerre és a harchoz nélkülözhetetlen egyéb szállítmányokra is szükség volt. Ilyen körülmények között viszont Zaborje állomásáról a gépkocsiszállítás legjobb megszervezése mellett sem lehetett 600–700 tonnánál több rakományt átszállítani. Nem nehéz elképzelnünk ilyen körülmények között az ostromlottak helyzetét. Tyihvin felszabadítását méltán lehetett a város védelmében bekövetkezett fordulópontnak tekinteni.

Egyes könyvekben és cikkekben, amelyek a leningrádiak blokád idején vívott küzdelméről írnak s amelyek a háború idején, sőt évekkel a háború után láttak napvilágot, a védelem szempontjából fontos események és tények megvilágítása során bosszantó hibákkal találkozunk. Bár nem kívánunk e cikkek részletesebb taglalásába bocsátkozni, lehetetlen szó nélkül hagyni J. Fjodorov „Jégút"[46] c. könyvében található, Tyihvin elvesztésének és felszabadításának jelentőségével kapcsolatos hibás értékelését. Az olvasó megtudja ebből a könyvből, hogy „novemberben, a legsúlyosabb napokban, a Vörös Hadsereg csapást mért a német gépesített hadtest csapataira és teljesen szét-

zúzta azokat". Az ilyen állítás megtéveszti az embereket, minthogy ezt a kérdést másképp ismerik: november legsúlyosabb napjaiban, amikor kimerültek a kenyértartalékok, beálltak a hidegek, és a tó járhatatlanná vált, az ellenség elfoglalta Tyihvint, és 30 napig a kezében tartotta, ennek pedig súlyos kihatása volt az ostromlottakra nézve. Fjodorov felfogása szerint, az ellenséget novemberben már szétzúzták, következésképp Tyihvin elvesztése majd felszabadítása a leningrádiak életében semmi lényeges változást nem hozott. Ez nem felel meg a valóságnak.

A legnagyobb zavart azok a szerzők keltik, akik a Leningrád védelmének szentelt szakirodalomban ejtenek hibákat, mert az ilyen könyvekből sokan tanulnak, ismerik meg a múltat, vonnak le következtetéseket, lelkesülnek, vitatkoznak. Az ilyen irodalomban található téves nézetek még azért is veszélyesek, mert a szerzők olykor, anélkül, hogy elmélyednének az eredeti okmányokban, csaknem minden sorukban különféle forrásokra hivatkoznak, mintegy ezt mondva: „Ne kételkedjetek, minden helyes, mindennek utánanéztem ebben a levéltárban, és ez meg ez a mű pontosan ezt mondja róla", az olvasó pedig hisz nekik.

F. I. Szirota „Leningrád – a hős város" c.[47] könyve éppen ebbe a hibába esik. A 88. oldalon a szerző ezt írja: „Az élelmiszerkészletek, habár nőttek is, rendkívül szűkösek voltak. Gyorsan fogytak. Az élelmiszerek gazdaságosabb fogyasztása céljából Leningrádban és peremvárosaiban már július 18-án bevezették a jegyrendszert."

Ez az állítás, bizony téves, olyan értelmezést sugall, mintha az élelmiszer-fejadagokat csupán Leningrádban vezették volna be, az ottani különleges körülmények miatt, holott a jegyrendszert július 18-ától nemcsak Leningrádban, hanem Moszkvában, majd más városokban is életbe léptették.[48]

Az idézett részt követően Szirota az egy-egy leningrádi lakosra jutó élelmiszeradagokat közli. Ezekből az adatokból az olvasó megtudja, hogy a város sok lakosa már július 18-tól kenyéren, kásán és cukron kívül jegyre semmilyen más élelmiszert nem kapott. A dolgozók mindegyik kategóriájának élelmiszer-fejadagját a valóságnál sokkal kisebbnek tünteti fel. Ezzel a szerző mintegy alátámasztja saját tételét, mely szerint Leningrád különleges elbírálásban részesült. Hogy pedig semmi kétség se legyen az általa közölt juttatási normák hitelességét illetően, a „Leningrádi Pravda" 1941. július 18-i számára hivatkozik.

Ne legyünk restek, kedves olvasóim, vegyük elő az archívumból az idő múlásától megsárgult újságot, verjük le róla a port, és megtaláljuk benne a keresett hivatkozást. Az újság valóban ismerteti az élelmiszer-fejadagokat, úgy ahogy azt Szirota idézi, csakhogy... nem Leningrádra, hanem a leningrádi terület néhány városára vonatkozóan. Lám, ezt a nem lényegtelen körülményt a szerző figyelmen kívül hagyta, és Volhovra, Mgára, Pargolovóra, Vszevolozsszkra megállapított élelmezési normákat gépiesen átvitte Leningrádra, és ezzel (szándékától függetlenül) durva hibát követett el, nem beszélve arról, hogy helytelenül magyarázza a jegyrendszernek Leningrádban való bevezetését.

Rá kell mutatni erre a tévedésre azért is, mert Szirota a város védelméről egy sereg munkát írt, és tudnia kell, hogy a leningrádi lakosok részére megállapított élelmiszeradagokat a könyvek sora közli, és ezek lényegesen eltérnek a „Leningrád – a hős város" című könyvében közölt adatoktól.

Ebben a műben ugyanis Szirota a 93. oldalon azt állítja, hogy „a háború első évének novemberi napjaiban a lakosok többsége napi 125 gramm kenyeret kapott. A jegyre kiszolgáltatott összes többi élelmiszer mennyiségét fejenként havi 920 grammra szállították le. De ezt a nyomorúságos fejadagot sem mindig sikerült kiadni a lakosságnak." Ebben a néhány sorban a szerző több logikai hibát követ el a lakosság élelmiszerrel való ellátásának jellegét illetően, és egy sor más hibát is találunk. Novemberben a kenyérfejadagok eltérők voltak. November 13-ig a munkások 400 gramm kenyeret kaptak, a dolgozók többi kategóriája 200 grammot. November 13-tól 20-ig a legkisebb fejadag 150 grammra, a munkások részére megállapított fejadag pedig 300 grammra rúgott, és csupán november 20-tól kaptak az alkalmazottak, az eltartott családtagok és a gyermekek 125 gramm, a munkások pedig 200 gramm kenyeret. Következésképpen, a szerző által alkalmazott általánosított formula, mely szerint a novemberi napokban a lakosság többsége napi 125 gramm kenyeret kapott, helytelen, és ellentmond az ugyanabban a könyvben (a 92. oldalon) közölt kenyérfejadagtáblázat adatainak. És hogyan kell érteni a szerzőnek azokat a szavait, melyek szerint az élelmiszerek mennyiségét fejenként havi 900 grammra szállították le? A dolgozók minden kategóriája, vagy csak egyes kategóriák számára? Vagy az valamilyen közepes norma? Persze

nem tudni, hogy ki és hogyan számította ki. Következő szavai: „de ezt a nyomorúságos fejadagot sem mindig sikerült kiadni a lakosságnak" – logikusan véve arról beszélnek, hogy Szirota szerint a 920 gramm olyan csökkentett fejadag, amelyet nem mindig adtak ki. A valóságban novemberben az eltartott családtagok jegyére (ez a legkisebb fejadag volt) mintegy két kilogramm élelmiszer jutott, a dolgozók egyéb kategóriáira pedig még több. Tény az, hogy a lakosság a megállapítottnál valamivel kevesebb élelmiszert kapott, de még a családtagok jegyére sem adtak ki 1500 grammnál kevesebbet (a kenyéren felül) ebben a hónapban.

Sajnos, még az olyan hasznos műben is, mint amilyen A. V. Karaszjov „Leningrád a blokád éveiben" című könyve[49], akadnak egyes nem helytálló megállapítások. A szerző az egyik levéltár adataira hivatkozva a 136. oldalon ezt írja: „Cellulózén kívül fakérget, bőrhulladékot és más pótanyagokat kevertek a kenyérbe." Az adott esetben Karaszjov a levéltári feljegyzéseket szintén mechnikusan átviszi komoly kutatómunkájába, anélkül, hogy alapos elemzésnek vetné alá. A valóságban az említett adalékanyagokat (fakérget, bőrhulladékot) a városi lakosság vagy a csapatok élelmezésére nem keverték hozzá a kenyérhez. Minden pótanyagot előzetesen a haditanács és a városi pártbizottság ellenőrzött, és csakis az ő jóváhagyásuk után lehetett felhasználni. Olyan rendelkezés viszont, amelyben az említett adalékanyagok használatát engedélyezték volna, nincs és nem is lehetett, mert ilyen pótanyagok nem voltak. Hozzá lehet még tennem, hogy tevékenységem jeliegénél fogva a blokád kezdetétől számon kellett tartanom és el kellett osztanom az összes élelmiszerkészleteket, de olyan „készleteket", mint a fakéreg vagy a bőrhulladék, nem tartottunk nyilván és nem osztottunk el, már csak azért sem, mert a front haditanácsa nem hozott határozatot felhasználásukra.

Ugyanezen az oldalon a szerző még nagyobb hibát követ el, amikor azt írja, hogy november 20-tól, a nyomorúságos darab kenyéren kívül a lakosság semmilyen más élelmiszert nem kapott, és hogy ettől a naptól Leningrádra az éhségblokád időszaka nehezedett. Nyomós állítás ez, de nem igaz. November végén és decemberben a kenyéren felül a lakosság más élelmicikkeket is kapott, igaz egészen kis mennyiségben, de mégis ez a szűkös fejadag úgy-ahogy fenntartotta sok ember életét. Emellett nem szabad elfelejteni, hogy a lakosok többsége tovább-

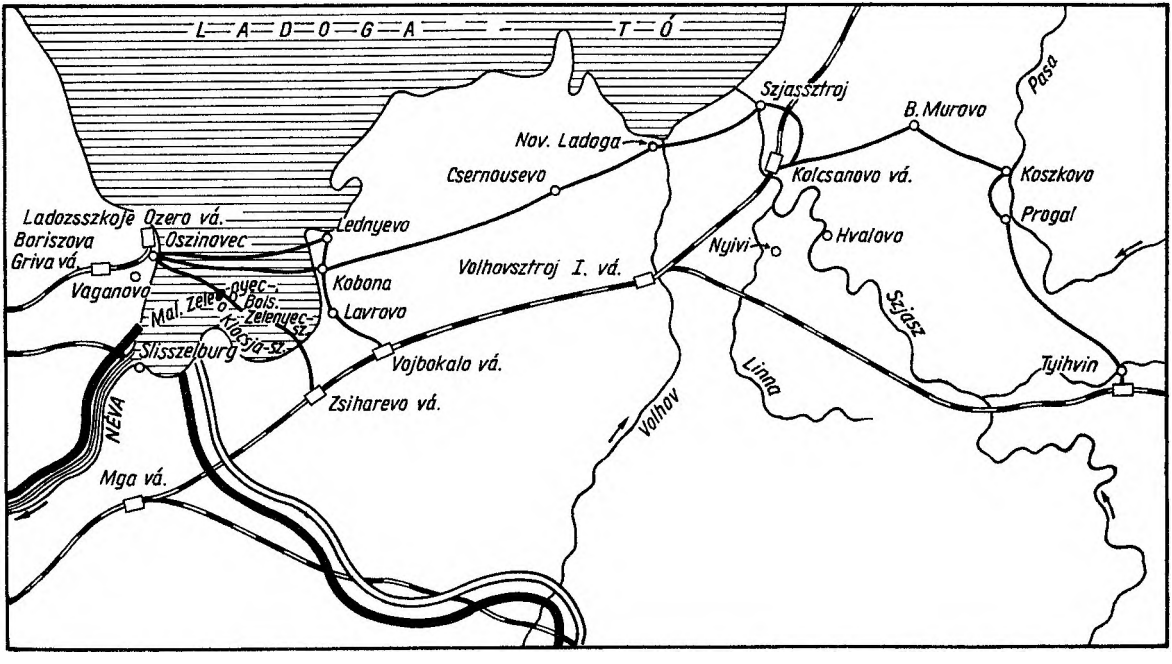

A Leningrádba irányuló teherszállítás útvonala Tyihvin felszabadítása után

ra is elvégezte munkáját. Hogyha november 20-tól a kenyérfejadagon kívül a lakosság semmiféle más élelmet nem kap, az emberek nemcsak hogy nem bírnak dolgozni, hanem valamennyien éhen halnak. De nem ez történt, és nem is történhetett meg, minthogy az élelmiszerhelyzet, bár nagyon-nagyon súlyos volt, mégsem olyan, amilyennek Karaszjov leírja.

A szerzőnek az az állítása, hogy november 20-tól Leningrádban az éhségblokád időszaka kezdődött, semmiképpen sem szerencsés. Egy ilyen megfogalmazás olyan logikai következtetésre késztet, hogy eddig az időpontig a város lakossága nem szenvedett élelmiszerhiányt. Márpedig ez nem felel meg az igazságnak. Az élelmiszerkészletek apadása a blokád első napjaival kezdődött. Az ostromlottak tudatosan csökkentették saját ellátási normáikat, hogy minél hosszabb ideig tartsanak a meglevő készletek. A lakosság olyan csoportjai körében, mint az eltartott családtagok, az alkalmazottak, már novemberben megjelent a disztrófia, és több mint 11 ezer ember halt éhen. Ezért a blokádnak éhségidőszakra (november 20-tól) és nem tudni még milyen időszakra (november 20-ig) való felosztása, amint azt Karaszjov teszi, mesterkélt, hamis.

*

Hogy közelebb hozzuk a győzelmet, és megkönnyítsük az ostromlottak helyzetét, helyre kellett állítani a Tyihvin és Volhov között elpusztított vasúti hidakat. A kormány a hidak helyreállítását a közlekedésügyi népbiztosság vasúti ügyosztályára bízta, amely haladéktalanul hozzálátott feladata teljesítéséhez.

Amíg a helyreállítás folyt, továbbra is napirenden volt az a feladat, hogyan lehet az élelmiszereket a Ladoga-tó keleti partjáról minél előbb a városba eljuttatni.

Az élelmiszer-szállítás még azokban a napokban is sok kívánnivalót hagyott, amikor a jég megszilárdult és a gépkocsik már nem merültek el. A dolog a szállítások rossz megszervezésén akadt el. A gépkocsiknak hiányzott az állandó vezetőjük, műszaki hibák miatt gyakran üzemképtelenné váltak, a javításuk pedig rosszul ment. A gépkocsizászlóaljak a dandárparancsnokságon keresztül voltak az útügyi igazgatóságnak alárendelve, ami akadályozta az operatív vezetést. Az út-

vonalat nem osztották fel szakaszokra, a telefonkapcsolat rendszerint megszakadt, a hófúvások, az olvadás folytán keletkezett nagy tócsák, a bombatölcsérek és tucatnyi más ok akadályozta a forgalmat. A front hadtápmegbízottja, Zsmakin ezredes, aki a gépkocsioszlopot irányította, lévén nem eléggé vállalkozó szellemű ember, minden baj okát a gépkocsivezetők gyönge szaktudásában látta, és legfontosabbnak a sofőrökkel való fokozottabb foglalkozást tekintette. De szeme nem látta meg a sokezer fős kollektíva munkájának rákfenéjét: a személyi felelősség hiányát, ami semmivé tette sok-sok ember munkájának gyümölcsét. Eljárása arra a buzgó fuvarosra emlékeztetett, aki készségesen lemászik a bakról, és a kapaszkodón minden erejével, verítékes arccal segít húzni a lovaknak. De az eszébe sem jut, hogy a lovak talán rosszul vannak befogva, és ezért hiábavaló az erőlködésük. Ilyen volt a becsületes és serény Zsmakin. A feladat nagysága nyilván meghaladta erejét.

A haditanács és a városi pártbizottság, amely kezét a város ütőerén tartotta, megértette, mily nagy veszély fenyegeti a védőket az útszolgálat rossz munkája miatt. Nemcsak a napok, az órák is igen drágák voltak. A város élelmezése haladéktalan intézkedéseket követelt. Minden egy hajszálon függött, a hajók biztonsági tartalékát és a csapatok zárolt kétszersültkészletét már fölélték.

A. A. Zsdanov és A. A. Kuznyecov kiszálltak a Ladoga-tóhoz, hogy tanulmányozzák az útvonalat, a gépkocsioszlopok munkáját, megismerjék hogyan bánnak a vezetők gépkocsijukkal, és feltárják a gyakori balesetek okait. Miután visszatértek a tótól, a haditanács határozatot hozott: Zsmakint, a front hadtápmegbízottját, a szállítások irányítóját leváltották, felszámolták a gépkocsidandárt, és a gépkocsiszázlóaljakat közvetlenül az útfőnöknek rendelték alá; jelzéssel látták el a gépkocsikat, és kijelölték állandó vezetőiket; egy GAZ-AA tehergépkocsi teljesítménynormáját két vezető esetében napi 2,25 tonnában rögzítették, a gépkocsivezetők számára külön prémiumrendszert vezettek be; az útvonalat útszakaszokra osztották, melyek állapotáért az útkomendánsszolgálat felelt.

Véget vetettek a személyi felelőtlenségnek. A polgári igazgatás jól hasznosítható tapasztalatait sok téren átadták a katonai forgalomirányító szerveknek. Az életbe léptetett rendszabályok megjavították a szállítást, a város lakóinak azonban még sok-sok nehéz napot kellett

megélniük, és sok hozzátartozójukat és barátjukat vesztették el, amíg az éhséget kiűzték töméntelen nélkülözést látott városuk falai közül.

December 22-én 700 tonna élelmiszert szállítottak át a tavon, a következő napon 100 tonnával többet. A napi átlagos felhozatal kezdte felülmúlni a napi fogyasztást. De a várost és a frontot továbbra is a mozgókészletekből élelmezték, és így a szállítás legkisebb fennakadása is múlhatatlan katasztrófával járt volna. Mindamellett december 24-én este a haditanács, számot vetve a kialakult helyzettel, és bízva a szebb jövendőben, Zsdanov javaslatára elhatározta, hogy a kenyéradagot december 25-től a munkásoknak és a mérnök-műszaki dolgozóknak 100 grammal, az alkalmazottaknak, az eltartott családtagoknak és a gyermekeknek pedig 75 grammal felemeli.

Ez a felelősségteljes lépés, amikor csak a folyó szállításokra lehetett hagyatkozni és nem voltak tartalékok a szállítás esetleges fennakadása esetére (az adott feltételek között pedig akadályok bőven adódhattak), olybá tűnt, mintha sötétbe ugranánk fejest. Egy tekintélyes szerv nem követhet el súlyosabb hibát, mintha olyan elhamarkodott döntést tesz közzé, amely reményeket ébreszt és örömet kelt, de képtelen ezt valóra váltani. Most azonban nem ez történt. A számítás helyes volt és teljesen bevált. A szovjet csapatok szilárdan tartották Tyihvint, és egységeink folytatták a németeknek a vasútvonaltól való visszaszorítását. Minden a szállítás megszervezésétől, a jégút dolgozóinak kezdeményezőkészségétől és vállalkozó szellemétől függött. De ezek már legyőzhető nehézségek voltak. A kiéhezett lakosságnak haladéktalan fizikai és erkölcsi segítséget kellett nyújtani. Erői már a végét járták. És ha egészen kicsiny, még oly halvány lehetőség is kínálkozott az ostromlottak étkezésének megjavítására, késedelem nélkül élni kellett vele. Ezt diktálta az élet, s így is cselekedtünk.

December 25-én az emberek kora reggel szokás szerint elmentek az üzletbe, és ott meglepődve tapasztalták, hogy megnőtt a kenyéradagjuk. Az örvendetes hír villámsebességgel járta be a várost. És bár keményen fagyott, mindenki, akinek jártányi erejéből futotta, lement az utcára, hogy osztozzon a közös örömben. Az utcák és terek megteltek emberekkel, ismeretlenek ölelkeztek, szorongatták egymás kezét, éljeneztek, sírtak, de ezek a diadalmas élet könnyei voltak. Felejthetetlen nap! A sápadt, sovány arcokra mosoly ült, a szemekben felobbant a már-már kialvó láng. Ebben a kis pótadagban az emberek

megérezték az ellenséges blokád közeledő csődjét, és a védők lankadó erejének éledését. Ez volt Leningrád védőinek első igazi győzelme. Az új fejadag korántsem pótolta a dolgozók energiafogyasztását, továbbra sem fedezte a kimerült emberek szükségletét. A lakosság továbbra is éhezett, de minden munkás, a város minden lakója és minden harcos szilárdan hitt abban, hogy az első pótlék után jön majd a másik.

*

Azzal, hogy meggyorsították Novaja Ladogából az élelmiszerek elszállítását, az októberben ott felhalmozott készletek kimerültek, és a távolabbi bekötő utakon sem maradt belőlük. Tyihvin vasútállomásra nem közlekedett vonat. Tyihvin és Leningrád között veszélyes űr támadt. A helyzet ilyen váratlan rosszabbodását a szomszédos arcvonalakon dúló harcokkal lehetett magyarázni. A Jaroszlav–Ribinszk szakaszon a vasútvonal katonai szerelvényekkel volt tele. A tornyosuló nehézségeket jelentették a kormánynak. A haditanács még aznap választ kapott A. I. Mikojantól. Közölte, hogy a kormány úgy határozott, a legközelebbi helyekről haladéktalanul útnak indít 50 ezer tonna lisztet és 12 ezer tonna egyéb fajta élelmiszert, és három-négy nap múlva naponta irányvonatok fognak befutni a tyihvini vasútállomásra, mihelyt pedig befejeződik a vasúti hidak helyreállítása, a vonatot a volhovi állomásra irányítják át. Mikojan kérte, hogy a vasúti szállítmányok megérkezése miatt ne aggódjanak, mivel a közlekedésügyi népbiztosság a vasúti forgalom rendkívüli nehézségei ellenére is intézkedéseket tesz, és gondoskodik róla, hogy Leningrád számára a vonatok idejében megérkezzenek.

Bármennyire örvendetes volt is ez a közlés, a katonai tanács és a város vezetői továbbra is nyugtalankodtak. A mégoly magas szerv intézkedései és azok végrehajtása között jókora hézag maradt a huzavonák, a sokféle akadály és késedelem számára, kiváltképpen olyan időkben, amikor kemény fagyok vannak, a vasutak szerelvényekkel zsúfoltak, az állomásokat pedig az ellenséges repülők állandóan támadják. A gabona viszont egyre fogyott, a készletek naponta 600 tonnával apadtak, a körülzártak legfeljebb öt napig élhettek el rajta. Az a veszély, hogy a kenyéradagok felemelésére vonatkozó december 24-i határozat meghiúsul, igen közelinek tűnt.

Három feszült várakozással telt nap után a veszély elmúlt. A liszttel és kásával megrakott vonatok egymás után futottak be. Szejma, Ribjanszk, Szaratov munkásainak lelkesedése legyőzte a tengernyi akadályt. A molnárok nem mentek addig haza, amíg útnak nem indították az utolsó vonatot is Leningrád felé; ha a férfimunkások a fáradtságtól kidőltek, feleségük váltotta fel őket. A vasúti teherkocsikra akkurátus, nagy betűkkel ráírták: „Élelmiszer Leningrád részére"; a vasutasok az ilyen szerelvényeket előnyben részesítették, „zöld utat" nyitottak. Feltétlenül igaz az is, hogy Mikojan erélyes közbelépése hathatósan segítette az élelmiszerszállítás meggyorsítását. Nap nap után figyelte a rakodások menetét, a vonatok útját, és a legkisebb fennakadásnál személyesen is eljárt az akadályok eltávolítása érdekében.

December végén Tyihvin óriási hangyabolyhoz hasonlított. A munkások és katonák ezrei ürítették ki az érkező szerelvényeket, és rakták meg a végeláthatatlan sorban érkező tehergépkocsikat mindenféle áruval. A megrakott gépkocsik hosszú útja Koszkovo–Kolcsanovo–Szjassztroj–Novaja Ladoga–Kobona–a jégút–Oszinovec pontokon haladt keresztül. Az űrt kitöltötték, az ellátás meghiúsulásának veszélye csökkent, de nem szűnt meg teljesen, mert a Leningrádba érkezett rakományok mennyisége alig biztosította az új, de még mindig ínséges fejadagot. Az út több mint 190 kilométerre nyúlt, talaja rossz volt, és kétnaponként üggyel-bajjal egy fordulót tudtak rajta megtenni.

December végén a gépkocsik futási ideje egyharmadával csökkent, és ez jelentősen megkönnyítette a rakományok elszállítását. Az 54. hadsereg sikeres harcokkal visszaszorította a németeket a vojbokalói és a zsiharevói vasútállomástól, ami lehetővé tette, hogy az árukat Tyihvinből tehergépkocsikon Kolcsanovóba vigyék, és átrakják a vasútra, Vojbokalo és Zsiharevo állomásán pedig a vagonokból ismét gépkocsikra rakodjanak át. A szállítás ilyen kombinált módja (vasút–gépkocsiszállítás–vasút–gépkocsiszállítás) 1942. január 1-ig tartott (lásd a 158. oldalon levő vázlatot).

Újév reggelén öt órakor megnyílt a Tyihvin–Volhov–Vojbokalo átmenő forgalom. Kedves újévi ajándékot kaptak a leningrádiak az újonnan helyreállított vasútvonaltól. Ettől a naptól a gépkocsik futási távolsága 55 kilométerre rövidült (Vojbokalo–Ladoga-tó vasútállomás) a Zaborjéig való 320 kilométer és Tyihvinig való 190 kilométer helyett.

Az út egyhatodára csökkent, de az élelmiszer és egyéb rakományok

szállítása mégis jelentéktelen maradt. A vojbokalói és a zsiharevói vasútállomásról az élelmiszert gépkocsikon nem nagy távolságra szállították. A fagyok és hóviharok korlátozták a forgalmat, ráadásul az utat nem tartották üzemképes állapotban, nem rendelkeztek elegendő hóeltakarító eszközzel. Az út jókora darabon úgy összeszűkült, hogy sebességcsökkentés nélkül a gépkocsik nem tudtak kitérni. A gépkocsivezetőknek nem volt kellő tapasztalatuk, hogyan kell a jégen terhet szállítani.

A haditanács újra egész sor további intézkedést foganatosít a forgalom megjavítására.

A tóig négy utat létesítenek: kettőt a szállítás irányában, kettőt pedig az üres menet irányában.

Az első út, a szállítás irányában: Vojbokalo–Lavrovo–Ladoga-tó vasútállomás; az üres menet irányában: Ladoga-tó–Babanovo–Vojbokalo.

A második út, a szállítás irányában: Zsiharevo–Troickoje–Podol–Lavrovo–Ladoga-tó; az üres menet irányában: Ladoga-tó–Lavrovo–Gorodiscse–Zsiharevo vasútállomás.

Hogy az útvonal üzemképes állapotát biztosítsák, század-útszakaszokra osztották fel, és hóeltakarító eszközökkel állandó ügyeletet tartottak.

A Tyihvin–Novaja Ladoga útvonalat január 5-től lezárták, de minden eshetőségre felkészülve üzemképes állapotban tartották.

A tavon szolgálatot teljesítő gépkocsivezetők és irányítók nehéz munkáját figyelembe véve, felemelt élelmezési adagokat állapítottak meg számukra: 500 gramm kenyeret, 125 gramm húst, 40 gramm zsírt, 35 gramm cukrot, 190 gramm kását, 50 gramm vodkát naponta.

A Vojbokalo–Zsiharevo átrakodó bázist kivonták a fronthadtáp irányítása alól, és az útfőnöknek rendelték alá.

Az ipari üzemek dolgozói segítségképpen szállítóeszközöket és munkaerőt bocsátottak a frontút parancsnokságának rendelkezésére. Több száz szakembert, párt- és szovjetmunkást irányítanak az utakra. Ezek személyes példájukkal, a rájuk bízott ügy iránti odaadásukkal és lelkiismeretességükkel mintaképül szolgáltak az utakon dolgozók sokezer fős hadseregének.

Felmerült a kérdés, kit nevezzenek ki ennek az életfontosságú útőeret jelentő útvonalnak a főnökéül. A haditanács tagjainak többsége

a hadtápszolgálat vezérőrnagya, Silov mellett szavazott, akinek már tapasztalatai voltak vízi teherszállítás terén, és bebizonyította, hogy van jártassága nagyobb kollektívák vezetésében. Amikor hozzá fordultak ezzel a javaslattal, elgondolkozott rajta. Jól tudta, mily nagy felelősséget vállal az ország színe előtt, főleg pedig az okozott gondot neki, hogy lesz-e elég ereje ennek a tehernek a viseléséhez. Aztán felkereste Zsdanovot, katonásan jelentette, hogy elfogadja a kinevezést, és büszke az őt ért megtiszteltetésre. Zsdanov látva Silov megindultságát, megölelte őt és így szólt: „Megértem az aggodalmát, elhatározását pedig sokra becsülöm." Silov megismerkedett a rábízott feladatokkal, és nagy hozzáértéssel végezte az út forgalmának irányítását az ostromzár egész ideje alatt. Munkájával, kétségtelenül, jelentősen hozzájárult Leningrád védelmi képességének megszilárdításához.

Zsdanov a város sorsa szempontjából oly válságos időkben levéllel fordult az útvonalon dolgozó személyi állományhoz:

„Kedves Elvtársak! A frontgépkocsiút továbbra is nagyon rosszul működik. Naponta nem több, mint egyharmad részét szállítja annak a teherrakománynak, amelyre szükség van, hogy valamicskét is kielégítsük Leningrádnak és a front csapatainak amúgy is végletekig megnyirbált élelmiszer- és gépkocsi-üzemanyag szükségleteit. Ez azt jelenti, hogy Leningrád és a front ellátása állandóan egy hajszálon függ, a polgári lakosság és a csapatok pedig hihetetlen nélkülözést szenvednek. Ez annál kevésbé tűrhető, mivel a szállítmányok Leningrád és a front számára megvannak. Tehát tőletek, a frontút dolgozóitól, és csakis tőletek függ, hogy gyorsan javítsatok a helyzeten, és enyhítsetek Leningrád és a front nélkülözésén.

A hős leningrádiak, akik becsülettel és önfeláldozóan védik városukat a fasiszta banditákkal szemben, jogosan követelhetnek tőletek is becsületes és áldozatkész munkát.

Leningrád és a front nevében kérlek benneteket, vessetek számot azzal, hogy nagy és felelősségteljes ügyet bíztak rátok, és elsőrendű állami és katonai fontosságú feladatot teljesítetek.

Mindenkinek, akitől az út jó munkája függ: gépkocsivezetőknek, irányítóknak, hóeltakarítóknak, a javító személyzetnek, híradósoknak, parancsnokoknak, politikai munkásoknak, az útügyi igazgatóság dolgozóinak – kinek-kinek a maga posztján – úgy kell ellátnia feladatát, mint a harcosnak az első állásokban.

Szovjet hazafiakhoz méltóan, becsülettel, lelkesen, erőtöket nem kímélve végezzétek munkátokat, ne késlekedjetek egyetlen órát sem, hogy a szállítmányok a tervben megállapított mennyiségben minél gyorsabban eljuthassanak Leningrádba és a frontra.

Munkátokról a Haza és Leningrád soha nem feledkezik meg!"

Ennek a lelkesítő felhívásnak minden szava az emberek szívéig hatolt, és az elemek és a hiányosságok elleni küzdelemre mozgósította erőiket. Az útépítő egységek legyőzve a kemény tél nehézségeit, rövid idő alatt hat utat építettek a tavon keresztül, s ezzel megszüntették a szembe jövő forgalmat. A gépkocsivezetők közt verseny indult a gépkocsik kétszeres és háromszoros napi fordulójáért.

Ebben az időben kegyetlen fagyok jártak. A metsző szél szinte marta az arcokat, áthatolt a ruhán, meggémberedett a gépkocsivezetők keze, s az emberek mégis rohamra keltek a Ladoga ellen a szent cél nevében: segíteni az ostromlott város védelmezőit.

Az utakat immár rendszeresen megtisztították a hótól, a jégen támadt repedéseket előre gyártott gerendatagokkal hidalták át, ami biztonságos volt és nem csökkentette a forgalom ütemét. Traktorokat, útgyalukat és más szerkezeteket kerítettek elő, s az útügyi igazgatóság rendelkezésére bocsátották.

Néhány nap múlva a frontút áteresztőképessége megnőtt. Most már naponta több mint 1,5 ezer tonna rakományt szállítottak a keleti partról a nyugatira. A szállítások ilyen mérvű örvendetes emelkedése láttán teljesen indokoltnak látszott, hogy a lakosság ellátásának gyors javulásával számoljanak, hacsak valami rendkívüli baj nem jön közbe.

Az irinovói vasútvonal (Oszinovectől Leningrádig), a körülzárt városnak ez a táplálóereje, nem volt képes egy nap leforgása alatt 55 kilométer távolságra egy vasúti szerelvényt sem továbbítani, minek következtében a Ladoga-tó vasútállomáson a rakományok felhalmozódtak. Leningrád pedig továbbra is kínzó napokat élt át, mozgókészletekből élelmezték, és a sütőüzemek is csupán egy-két napra való liszttel rendelkeztek.

A Ladoga-tó vasútállomásra békeidőben naponta egy vonat érkezett, és nagyobb forgalomra nem is volt szükség. Az állomást nem fejlesztették, még szivattyúházat sem építettek. Raktárhelyiségei kicsik, mellékvágánya alig egynéhány. És íme, erre a szegény csöppségre váratlanul roppant terhet raknak: 6–7 pár vonatot naponta, vagyis olyan

megterhelést, ami még egy jól kiépített vasúti csomópont erejét is próbára teszi. Ráadásul a pályán nincs elegendő tüzelőanyag, sőt víz sem a mozdonyok számára; a szivattyúházak egy sor állomáson az erős fagyok miatt használhatatlanok. Az ironovói vasútvonal és Ladoga-tó vasútállomás valóban nagyarányú újjáépítésre szorult. Ehhez azonban idő kellett, márpedig minden nap drága volt. Az emberek életkörülményei parancsolón követelték, hogy a vonatok kettőzött sebességgel száguldjanak. Viszont vesztegeltek vagy cammogtak. A vasutasok fejére özönével hullott a szitok meg a fenyegetés, de mindennél jobban bántotta őket saját erőtlenségük. Gyakran megtörtént, hogy a vasútállomások alkalmazottai és munkásai összefagyott kézzel vödrökkel hordták a vizet a gőzmozdony szerkocsijába, hogy a szerelvény elindulhasson rendeltetési helyére. A vonatbrigádok az erdőre mentek fát vágni, hogy ellássák a mozdonyokat nedves, fagyott fával, amely nem égett, hanem csak sistergett. A vontatóerejüket vesztett vonatok álldogáltak, vagy két mozdonnyal óránkénti tíz-tizenkét kilométeres sebességgel haladtak. Sok nedves fát tüzeltek el, de a gőz ereje esett, gyakran meg kellett állni, hogy közben a végtelennek tűnő idő alatt, emelkedjen a gőz nyomása. A forgalom meggyorsítására egyes állomásokon ügyeletes mozdonyokat tartottak készenlétben. Amint egy ilyen állomásra befutott a vonat, mozdonyát kicserélték az ügyeletes mozdonnyal, amelyet már elláttak némi kiszárított fával. Ehhez a megoldáshoz sok mozdonyra volt szükség, viszont a vonatok jóval gyorsabban közlekedtek.

A tehervonatok mozdonyvezetőinek, kazánfűtőinek és kalauzainak kenyéradagját 125 grammal felemelték, hogy legyen erejük a fontos és nehéz munkájuk végzéséhez.

Az Oszinovecbe beérkezett élelmiszercikkek rendeltetési helyüktől függetlenül a „közös katlanba" kerültek, és az Állami Honvédelmi Bizottság megbízottai osztották el a katonai és polgári szervezetek között. Ez a rendszer felborította a gazdasági elszámolást. Például, a ribinszki malmok, amelyek a lisztet a leningrádi Zagotzerno irodához irányították, a számlát az iroda címére állították ki. Ez az iroda viszont nem kapta meg a lisztet, azt nem osztotta el, sőt még azt sem tudhatta, hol van a szállítmány. Az adott viszonyok között mégis ez jelentette az egyetlen célszerű elosztási formát. A készletek így nem aprózódtak el, és bármely időpontban oda lehetett irányítani őket, ahol a leg-

nagyobb szükség volt rájuk. A gépkocsiszállítás és a raktárak kapacitását a legmesszebbmenően kihasználták, meggyorsították a vasúti kocsifordulót. A munkások munkaköre igen kiszélesedett, és állandóan mindenki foglalatoskodott valamivel. A pénzügyi elszámolást a szállítókkal a fronthadtáp bonyolította le. Az áruk a berakodás helyétől Vojbokalo vasútállomásig vasúton jutottak el, a frontátrakodóbázison pedig okmányok ellenében adták át. Innét rendeltetési helyére úgy továbbították a szállítmányt, hogy tulajdonképpen megszakadt az anyagi felelősség láncolata. A gépkocsikra felrakott minden árutételt ugyanis nem lehetett lemérni. Ehhez rengeteg időre lett volna szükség, ami a ki- és berakodásnál a szállítás állásidejét erősen megnöveli, és a haditanácsnak, valamint az útszolgálat dolgozóinak minden igyekezete, hogy meggyorsítsák a gépkocsifordulókat, meghiúsult volna. Az áru súlyát rakodáskor csak úgy szemre taksálták meg, a zsákok és dobozok mennyisége szerint. Az elszámolás egészen egyszerű módon történt: az előre lebélyegzett nyugtára ráírták a gépkocsivezetők nevét, az árufeleséget és az áruk darabszámát. A gépkocsivezető ezzel az okmánnyal indult el a megadott útra, amelyről nem volt joga letérni; megérkezve a rendeltetési bázisra, ismét mérés nélkül, csupán a nyugtán feltüntetett darabszám szerint leadta az árut az átvevőnek. Ez a rendszer lehetővé tette, hogy szállítás közben egyes tisztességtelen gépkocsivezetők a maguk számára vagy feketén való eladásra ellopják az élelmiszer egy részét. Előfordult, hogy kiszórták a zsákból a lisztet, a kását, kiszedték a dobozokból a konzerveket, a gyümölcsöt, a csokoládét, a dohányt. A ládák és zsákok szám szerint megegyeztek a nyugtában feltüntetett mennyiséggel, a rossz göngyölegek miatt viszont a gépkocsivezetőt nem lehetett felelősségre vonni a nem teljes értékű árudarabért. A laza szövésű zsákok gyorsan elkoptak, ami hozzájárult a liszt kiszóródásához. A gyöngén összeszegelt, a vékony lemezből készült ládák gyakran eltörtek, könnyen kinyíltak. Hogy a hiányt lopás vagy az áru ilyen csomagolása okozta-e, szinte lehetetlen volt megmondani.

A rakományok sértetlenségére az útszolgálat dolgozóinak kollektívája, a politikai munkások, az őrök, az irányítók, a gépkocsivezetők vigyáztak. A lopáson ért személyt azonnal leváltották, és felelősségre vonták. De az ilyen személyekre legerősebben a közvélemény hatott. Az elvtársak előtti szégyen érzése elejét vette a csábításnak, hogy meg-

dézsmálják a teherkocsin levő méretlen és a csaknem nyitott csomagok ínyencfalatjait. A szállítások kezdetén kisebb lopások aránylag gyakran fordultak elő, később viszont szinte teljesen megszűntek. Amíg a téli utat használni lehetett, a rakományok szállítását nagy gonddal és elővigyázattal végezték, hogy útközben megóvják az esetleges károktól.

Leningrád ostroma alatt és a háború idején a más frontok működő hadseregeinél folyó teherszállítás során tetemes veszteségek érték a népgazdaságot az áruk rossz csomagolása miatt. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy az áruk szóródásából, kiömléséből és megromlásából keletkező károk a háborús évek folyamán sok millió rubelre rúgtak. A legértékesebb élelmicikkek száz és száz tonnája szóródott szét a nagyszámú útvonalon.

Zsírpapír (pergamen) hiánya miatt az élelmiszer-sűrítményeket közönséges vagy nyomdai nyomópapírba csomagolták, s így a sűrítmények zsírtartalmának 20%-át a papír magába szívta. A kristálycukorveszteség a kopott zsákok esetén kétszeresen meghaladta az elsőrendű zsákokban történő szállítás veszteségeit. A mahorkát hosszabb időn át nem ládákba rakott csomagokban, hanem zsákokban tárolták, amelyekből papírgöngyöleg hiányában úgy hullott, mint a gabonaszem, és ez nagy szóródási veszteséggel járt. Az ilyen csomagolás kezére játszott a mahorka szállításával, őrzésével és elosztásával érintkezésbe jutó tisztességtelen egyéneknek. Emellett nyirkos időben a mahorka átnedvesedett, megnőtt a súlya, és a becstelen emberek ezzel is visszaéltek.

A csomagolóanyaggal el nem látott ipari üzemek a konzerveket gyakran nem ládákban szállították el, hanem a kis dobozokat beömlesztették a vasúti kocsiba. A konzervek rakodásának ez a leegyszerűsített módja növelte a veszteségeket, és sok fölösleges munkát okozot kirakodáskor, meghosszabítva a vasúti kocsik állási idejét, amikor pedig a hadsereg- vagy a hadosztályraktárakba való szállításhoz rakodtak fel, a gépkocsik állásidejét.

*

A város ostromának kezdetekor a front haditanácsa T. F. Stikovot, az SZKP leningrádi területi bizottságának titkárát az ország központi körzeteibe vezényelte azzal a feladattal, hogy élelmiszert és egyéb szállítmányokat juttasson el Leningrádba. Stikov, a helyi pártszerve-

zetek segítségével, eredményesen látta el ezt a fontos megbízatást. Az élelmiszer-, szén-, üzemanyag-, lőszer- és egyéb szállítmányok az országunk hatalmas területén elszórt több száz vasútállomáson át jutottak el Leningrádba. A berakodási helyen gyakran nehézségek támadtak: hol nem volt elég munkáskéz a berakáshoz, hol fogat és gépkocsi hiányzott, hogy a rakományt a raktárból a vagonhoz szállítsák. Más vasútállomásokat befújt a hó, és az emberek tömegét kellett volna mozgósítani a bekötő utak megtisztításához. De honnét vegyenek munkaerőt, amikor minden ember a maga posztján áll? Máskor a vonat mellékvágányon vesztegelt, nem lévén elegendő szene a mozdonynak. Szóval, bőven akadt ok, amely késleltette a feladatok időben való teljesítését. Moszkvából az ilyen vasútállomásokra rendre érkeztek a táviratok, amelyek türelmetlenül sürgették a vasúti kocsik haladéktalan berakását és elindítását, dehát ilyenkor ezeknek nem sok foganatjuk volt. Stikov maga sietett ki a berakodás helyére, érintkezésbe lépett a helyi hatóságokkal, társadalmi szervezetekkel, és az ő segítségükkel szüntette meg a Leningrádba irányított rakományok útja elé tornyosuló akadályokat. A leningrádiak nehéz életét és harcát elevenen ecsetelő szavai megragadták az embereket, és bármily fáradtak voltak is a munkanap után, siettek segíteni Leningrádnak. Az egyik szállítmány a másikat követte a Ladoga-tó keleti partjára.

1942. január 20-án a város élelmiszerrel való ellátottsága a következő képet mutatta (tonnákban):

	Liszt	Kása	Hús	Zsír	Cukor
A leningrádi raktárakban	2 106	326	243	94	226
A Ladoga-tó vasútállomás kirakodóján	2 553	690	855	130	740
Útban a Ladoga-tó vasútállomás és Leningrád között	1 020	210	220	108	90
A Vojbokalo–Zsiharevo vasúti kirakodóján	6 196	846	1347	368	608
Összesen:	11 875	2072	2665	700	1664

	Liszt	Kása	Hús	Zsír	Cukor
A fennálló normák mellett hány napig tartanak a készletek?	21	9	20	9	13

A felsorolt adatokból kitűnik, hogy Leningrádban még mindig kevés volt az élelmiszer, de a közeli csatlakozó állomásokon sokasodtak a készletek.

A kenyéradag növelésekor a front haditanácsa és a város vezetői jól tudták, hogy súlyos küzdelmet kell még vívniuk a hófúvásokkal, a jégtorlaszokkal és a kemény tél egyéb viszontagságaival. Hogy tartani lehessen a december 25-én megállapított fejadagokat, sokat kellett tenni az utak megjavítása és a szállítások biztonsága érdekében. És mindenekelőtt az emberek begyakoroltatása és a forgalom szervezettsége terén akadt tennivaló, hogy a gépkocsivezetőknek a sima tó végtelen térségén hosszú éjszakákon, a hóviharban, és a homályos rövid téli napokon ne kelljen keresgélniük az utat.

Egy hónap telt el megfeszített munkával. A gépkocsivezetők, a forgalomszabályozók, a gépkocsijavítók, a híradósok tapasztalatot szereztek a munkában, és megnőtt az önbizalmuk. A nap minden szakában, hóviharban, fagyban járhatóvá tették a gépkocsioszlopok vagy egyes gépkocsik útját, mentesítve őket attól a kockázattól, hogy lékre vagy bombatölcsérbe futnak. Hat megtisztított, sima út futott a tó egyik végétől a másikig. A biztonságos forgalomnak, a jó utaknak köszönhetően lényegesen több élelmiszert tudtak Leningrádba szállítani, amivel nemcsak tartani lehetett az első kenyérpótadagot, hanem másodszor is meg lehetett emelni a kenyérfejadagot, mégpedig nemcsak a lakosság, hanem a csapatok részére is.

1942. január 24-én új kenyérfejadagokat állapítottak meg. A munkások 400 gramm, az alkalmazottak 300 gramm, a családtagok 250 gramm, az első vonalbeli csapatok 600 gramm, a hadtápterületi csapatok 400 gramm kenyeret kaptak. És néhány nap múlva (február 11-én) újra növelték a kenyéradagot.

A Ladoga-tó jégmezején húzódó téli út, vagy ahogy a nép nevezte:

az „élet útja", napról napra jobban benépesült. A gépkocsik végtelen sorban vonultak a tó mindkét oldaláról.

A német fasiszta csapatok figyelték az út építését és egyre növekvő forgalmát. Erejükhöz mérten bombázták és lőtték az utat, de nem sok eredménnyel. A bombák átütötték a jeget és a tófenéken robbantak, a robbanási hullám azonban nem bírta megtörni a jégpáncélt. A bombák ütötte lékeket az útkomendáns-szolgálat dolgozói fenyőágakkal ellátott hosszú póznákkal azonnal megjelölték. A gépkocsivezetők már távolról felismerték az akadályt, és idejében kikerülték.

Nagy találékonyságról tett tanúságot az egyik jégkörzet főnöke, M. A. Nyefedov 1. osztályú kapitány, aki a reá jellemző temperamentummal és hozzáértéssel szabályozta a közlekedés rendjét a szokatlan úton. „A jégen mindennek úgy kell menni, mint a tengerészeknél a vízen" – mondogatta Nyefedov. Mindig a veszélyes helyeken volt, és személyesen irányította az akadályok elhárítását, amelyek zavarták a jégúton való gépkocsiforgalmat. Az útszolgálat minden tagja tisztelte őt, és Kokarevo falunak azt az épületét, amelyben lakott, kedveskedve „Nyefedov bátya kunyhójának" nevezték. Itt az emberek mindig választ kaptak az őket nyugtalanító kérdésekre. Nagy gyakorlati és tudományos munkájára támaszkodva Nyefedov egy olyan grafikont készített, amely jól szemléltette, hogyan függ a szállítás a jég mozgékonyságtól és vastagságától, a hótakaró nagyságától és egy sor más tényezőtől.

Mély szomorúságunkra, ezt a tehetséges szervezőt váratlanul elragadta a halál. 1943. május 24-én, harci őrhelyén, Oszinovec kikötőjében ellenséges bomba áldozata lett.[50]

A bombázások és a messzehordó lövegek tüze mellett a németek vadászrepülő- támadásokat is intéztek. A gépek kis magasságra ereszkedtek le, és géppuskával lőtték a gépkocsikat, ami gyakran kárt és veszteségeket okozott, és lassította a forgalmat. A szovjet repülők jöttek segítségül. Állandóan őrjáratoztak az útvonal fölött, nem engedve a fasiszta pilótáknak, hogy alacsonyra ereszkedjenek. Elmúltak azok az idők, amikor az ellenséges vadászgépek sebessége felülmúlta a mieinket.

Az egyik fagyos januári éjszakán a fasiszták két századnyi erővel, sítalpakon, hólepelben a tavon át diverzió és felderítés céljából vállalkozást kíséreltek meg Slisszelburg körzetéből Oszinovec irányába.

Fehér álcázóköpenyükben sikerült mélyen előrenyomulniuk a tavon, és elérniük az utat, de itt felfedték őket. Az ellenfél veszteségeket szenvedve gyorsan visszavonult. A fasisztáknak ez a nagy mélységű portyája megmutatta, hogy az ellenség betörésével számolni kell, akár Oszinovec ellen a tó felől, akár a közlekedési utak ellen. Ennek a veszélynek az elhárítására, az út őrzésére a frontparancsnokság különleges egységet különített ki. A tó mentén, közel a déli parthoz, jégtáblákkal és hóval fedett géppuska-tüzelőállásokat létesítettek. A katonák szalmaszőnyegen feküdtek, vegyi melegítőkészülékkel a zsebükben. A nyílt jégfelületen nagyon megnehezedtek a védelem feltételei: a fagyos szél átjárta a harcosokat, nem volt hová húzódniuk előle. De az ellenség útját feszesen elzárták.

Helyénvaló, ha itt ismertetjük, hogy a blokád kezdetétől 1942. január 1-ig szállítási áganként mennyi élelmiszert továbbítottak a tavon keresztül (tonnákban):

	Vízi úton	Repülőgép-pel	Jégúton	Összesen
Gabona, liszt	23 041	743	12 353	36 137
Kása	1 056	—	1 482	2 538
Hús és hústermékek	730	1829	1 100	3 659
Zsír, sajt	276	1729	138	2 143
Sűrített tej	125	200	158	483
Tojáspor, csokoládé, tejpor	—	681	44	725
Együtt:	25 228	5182	15 275	45 685*

* (Az adatok a Leningrádi Front hadtápszolgálatának 1941. évi statisztikai adatai)

Az élelmiszereken kívül ez idő alatt jelentős mennyiségű lőszert, üzemanyagot és egyéb rakományt is szállítottak. Meg kell jegyeznünk, hogy a szállítás az oszinoveci kikötő építésével, a tófenék ezzel kapcsolatos mélyítésével, az uszályhajók javításával, a felrobbantott hidak

helyreállításával és a jégút megépítésével egyidőben folyt. Ilyen körülmények között 45 685 tonna élelmiszer szállítása hőstettszámba menő eredmény, és a szovjet emberek ezreinek munkája fekszik benne. A Ladoga-tó déli része, ahol sem kikötő, sem rév nem volt, a bolsevikok akaratából rövid idő alatt Leningrád és az arcvonal hatalmas tápláló ütőerévé változott.

*

A téli nap immár gyakrabban feltűnt a Ladoga barátságtalan látóhatárán. Közeledett a tavasz, és érkeztével a tavaszi ár csakhamar elnyeli a téli utat. Az izgalom és a nyugtalanság érzése napról napra nőtt: hogyan fogják a várost élelemmel, lőszerrel, tüzelővel és üzemanyaggal ellátni. Három hónap múlva megkezdődik az olvadás, készletek viszont a tavaszi sáros időszakra nem voltak. Akadt min töprengeni. Az őszi úthiány túl sok keserűséget és áldozatot követelt ahhoz, hogy a múlt leckéjéből ne tanultunk volna.

Ahhoz, hogy némi tartalékot képezzünk és biztosítsuk a lakosság és a csapatok szükségleteit, a szállítást a hátralevő rövid időre legalább kétszeresére kellett növelni. Ehhez azonban mégegyszer annyi gépkocsit kellett volna üzembe állítani, mint amennyi az útvonalon közlekedett, vagy felére csökkenteni az út hosszát. A rendelkezésre álló gépkocsiparkot teljesen kihasználtuk, ezért a gépkocsik mennyiségének további növelése szóba sem jöhetett. Rövidíteni lehetett a gépkocsik útját azzal, hogy a vasútvonalat egészen a tó széléig vezetjük. Az a merész elgondolás azonban, hogy télvíz idején az ellenség közvetlen közelében utat építsünk, szinte kivihetetlennek látszott. Mégis, végiggondolva minden lehetséges változatot, annál az elgondolásnál kötöttünk ki, hogy vasúti szárnyvonalat építünk Vojbokalo és Kobona között.

A kormány jóváhagyta a front haditanácsának a szárnyvasút építésére irányuló tervét. Ez a vasútvonal volt hivatva összekötni a tó keleti partját az ország vasúthálózatával. Építésével a közlekedésügyi népbiztosságot bízták meg.

S lám, a téli havazás és fagyok közepette, a németek szeme láttára hozzáfogtunk a vasútvonal megépítéséhez. A technikusok, mérnökök és a helyreállító egységek emberfeletti munkájával elkészült a 43 kilométeres vasút, és február 10-re átadták a forgalomnak. A vasúti

szerelvények most már egészen a tóig közlekedtek. Kobona, a csöndes tóparti falucska és környéke a mozdonyok sípolását visszhangozta. Széltében a falu körül szinte a földből nőttek ki a raktárak, a fészerek, a dróttal bekerített rakterületek, melyeken kásával, liszttel, gabonával telt zsákok hegye emelkedett. A tehergépkocsik szakadatlan áradatban hagyták el Kobonát, gyors ütemben szállítva a rakományokat a szemközti partra. A gépfutást 30 kilométerrel, vagyis több mint a felére csökkentették (az egyik útszakaszon), ami lehetővé tette a fordulók meggyorsítását és a szállítás növelését. Az üzemanyag-fogyasztás napi 200 tonnával csökkent.

Az új vasúti szárnyvonal nemcsak télen, hanem nyáron is roppant nagy segítséget nyújtott a leningrádiaknak.

A városi végrehajtó bizottság január 22-én külön rendeletet bocsátott ki fél millió embernek Leningrádból való evakuálására. A kitelepítés sikeres lebonyolítására az ostromgyűrűbe zárt városba érkezett a Népbiztosok Tanácsának elnökhelyettese, A. N. Koszigin. Mihelyt elkészült a tavon átvezető téli út, megindult a lakosok tömeges elszállítása. Elsősorban a gyermekeket, a nőket, az öregeket és a betegeket szállították el. Amit nem lehetett megtenni 1941 júliusában és augusztusában, sikerrel megvalósították 1942 telén és tavaszán. Nem kellett a lakosság között felvilágosító munkát végezni – az élet sok mindenre megtanította az embereket.

Januárban 11 296, februárban 117 434, márciusban 221 947 és áprilisban 163 394 személyt szállítottak el. A nem egész négy hónap alatt a téli úton 514 069 embert evakuáltak.

A tavaszi olvadás véget vetett a tavon való forgalomnak. 1942 májusának második felében ismét megkezdődött a lakosok elszállítása vízen. Májustól novemberig 448 010 embert szállítottak el, és ezzel a lakosság kitelepítése befejeződött.

Az evakuálást minden vonatkozásban átgondolták és jól megszervezték. Az útvonalon a kitelepülők részére az élelmezőállomások egész hálózatát építették ki. Mihelyt a leningrádiak átjutottak a tavon és a partra léptek, scsit, gulyáslevest és más élelmet kaptak, amire úgy vágyódtak, amiről annyit álmodoztak. A tiszta rozslisztből sütött kenyér finom illatától szinte megrészegültek ezek a kiéhezett emberek. Minden lépésüket a szeretet és a gondoskodás kísérte, mindenki teljes szívéből segített, amivel csak tudott.

Koszigin nagy gondot fordított az olyan értékes, a maga nemében egyedi berendezések elszállítására, amelyeket az időben Leningrádban nem használtak. A téli úton 1942. januártól áprilisig több ezer különféle szerszámgépet és műszert szállítottak el az ország keleti részébe, ahol égető szükség volt rájuk. Ezek a gépek életet vittek sok újonnan épített üzembe. Az ipari vállalatok gyorsan elérték azt a gyártási ütemet, amelyet a front szükségleteire való termelés megkívánt, és ennek nem kis szerep jutott a fasiszta hadsereg szétzúzásában.

Az arcvonal és a város szükséglete naponta ezer tonna petróleumot, benzint, olajat tett ki, nem volt azonban elegendő tartályhajó. Az üzemanyagtartályokat úsztatva szállították át, de a szállításnak ez a hatékony módja sem oldotta meg a hatalmas város üzemanyag-ellátási problémáját. A front haditanácsa behatóan tanulmányozva a szakemberek egy csoportjának javaslatát, olajvezeték lefektetését határozta el a tavon át. A részletes tervet a Szovjetunió kormánya elé terjesztették elbírálásra és jóváhagyásra. Az Állami Honvédelmi Bizottság 1942. április 25-én jóváhagyta a tervet, és határozatot hozott a csővezeték megépítésére.

A Ladoga-tó keleti partjára mihamar megérkeztek a szakemberek, a csövekkel, anyagokkal, gépekkel megrakott vasúti szerelvények. Roppant nehéz körülmények között indult meg a csővezeték lefektetése. Az „Epron" (a különleges rendeltetésű víz alatti munkákat végző kirendeltség), a katonai egységek, a munkások tapasztalt kollektívájának erőfeszítése meghozta gyümölcsét: a 30 kilométeres kőolajvezeték 1942. június 16-ára elkészült.

A csővezetékkel a város ostromgyűrűjén újabb jókora rés támadt – Leningrád az év minden szakában elegendő üzemanyagot kapott. A gazdasági élet kerekei egyre gyorsabban forogtak, feléledt a város hatalmas termelő potenciálja. Leningrád, amelyre a goebbelsi propaganda hatására külföldön sokan már keresztet vetettek, továbbra is büszkén állt és erőben gyarapodott. Az idő most újra az ostromlottaknak dolgozott, a város még bevehetetlenebb erőddé változott, hiszen biztos élelmiszer-, üzemanyag-, tüzelő- és lőszertartalékai voltak. A megmaradt lakosság munkaképes emberekből állt. A termelőtevékenység lüktetése nap nap után erőteljesebbé vált.

Felvetődik a kérdés: hogyan engedhették meg a németek a Kobonába vivő vasúti szárnyvonal megépítését, csővezeték fektetését a ta-

von át, a lakosság tömeges elszállítását, az intenzív hajóforgalmat, hiszen ezek az intézkedések keresztül húzták azt a tervüket, hogy a várost blokáddal éheztessék ki. A németek, bizony, nem maradtak tétlen szemlélői az ostromlottak segítségére siető szovjet emberek pezsgő tevékenységének. A fasiszták dühöngtek, rengeteg aknát, köztük mágneses aknát, szórtak a hajók közlekedési útjára, deszantvállalkozásokat hajtottak végre az Északi-tengerről átdobott motornaszádokon, bombázták Kobonát, Oszinovecet, a szállítást. Csupán az 1942. tavaszi-nyári időszakban az ellenfél mintegy 5000 repülőgép-bevetést hajtott végre a ladogai út ellen, és 6400 bombát dobott le. Nagyszámú lövegük tüzelt a könnyen sebezhető uszályhajókra, vízibombákat szórtak le, hogy megrongálják a csővezetéket. Igyekezetük nemritkán elérte célját és súlyos károkat okozott a védőknek, de a bátor elgondoláson alapuló tervet az ellenségnek nem sikerült meghiúsítania. Azok az intézkedések, amelyeket a szovjet nép lankadatlan munkájával a Ladoga-tavon megvalósított, a továbbiak során roppant fontos szerepet játszottak a Leningrád alatti fasiszta csapatok szétzúzásában.

*

Múlnak az évek, és a világ minden részéből emberek jönnek a távoli Ladoga-tó partjára, hogy lerójják tiszteletüket a nagy városnak, és saját szemükkel lássák a legendás „élet útját".

A Leningrádtól a Ladoga-tóig vivő út, amelyen percenként szedte áldozatait a halál, és amelyet sok ezernyi ember hősiességének fénye ragyogott be, kétségtelenül a leningrádiak által vívott küzdelem történetének örökké élő fejezete lesz.

Eljön az idő, amikor minden kilométernyi út a maga emlékműveivel a blokád nehéz és gyötrelmes napjairól, az ostromlottak nélkülözéseiről és kínzó éhségéről, a teljes jogú emberi életért életüket áldozókról, az emberiség ádáz ellensége, a fasizmus fölött aratott dicső győzelemről fog beszélni az arra járóknak.

Örvendetes, hogy az ilyen emlékművek állítása már meg is kezdődött. A Ladoga-tó partján, az oszinoveci világítótorony közelében 1966-ban emlékművet építettek a ladogai út hőseinek. Egy betonlap fekszik ott, amely gépkocsi-kerékabroncsok futófelületeinek lenyomatát őrzi. A betonlapot ugyancsak betonból való félkörívek szegé-

lyezik, melyek között kis rést találunk: az „élet útja" ez a blokád gyűrűjében. Egyszerű emlékmű, de szép jelképe a múltnak.

Nem lehet szó nélkül hagyni egy olyan sajnálatosan figyelmet keltő tényt, mint a közvetlenül a háború után megnyitott leningrádi honvédelmi múzeum indokolatlan bezárását 1949-ben. A múzeumban gazdag anyag gyűlt össze, amely az ostromlottak hősi küzdelmét tükrözte, bemutatta, hogyan éltek a leningrádiak az ostromzár idején, milyen védelmi óvintézkedéseket tettek az ellenség repülőivel, tüzérségi tüzével szemben; szemléltetően ábrázolja, milyen jól megszervezték a fegyvereket gyártó, a belső és a város körüli erődítményeket építő munkások munkáját, a tűzvészek elleni küzdelmet és az időzített bombák ártalmatlanná tételét, valamint az egyszerű emberek találékonyságára, állhatatosságára és kimagasló bátorságára jellemző tények sorát. Természetesen, nemcsak a múzeumok őrzik azoknak a harcoknak az emlékét, amelyeket a szovjet emberek vívtak a Nagy Honvédő Háborúban. Hőstetteik megörökítésének kincsestára kimeríthetetlen, és Leningrád hős védőinek, a munkások munkahőstetteinek, az egész lakosság bátor magatartásának emlékét szentül őrzi egész népünk. Persze, nem szabad lebecsülnünk a múzeumoknak mint hathatós tömegnevelő eszköznek a jelentőségét sem.

1957-ben nyílt meg Leningrád történelmének múzeuma, amelyben néhány terem a Nagy Honvédő Háború időszakával kapcsolatosan a város védelmének anyagát mutatja be. Ez azonban csak kis részben tükrözi azokat a hőskölteménybe illő tetteket, amelyekre egész népünk oly jól emlékezik. A kiállítás anyaga szegényes, és nem nyújt képet a front csapatainak és a Balti Flottának a harcairól. Sematikusan ábrázolja az ostromlottak küzdelmét az éhséggel, és nincs még egy szerény sarok sem, amely az ostromlottak életével és a város védelmével foglalkozó irodalmat őrizné. Sok egyéb bosszantó hiányossággal is találkozunk. A látogatók szép számban keresik fel a múzeumot, és közöttük ott vannak azok is, akik vitézül védték a várost, akik nagyszerű munkájukkal erősítették a védelmet, és akik hazánk sok-sok városából és falujából segítettek a leningrádiaknak az ostromzár nehéz napjaiban. Különösen sok a fiatal, de nem kevesen vannak, akik más országokból jöttek, és valamennyien látni kívánják és magukkal szeretnék vinni a hősi múltnak, a várost védelmezők példa nélküli helytállásának emlékét.

A kortársak és az eljövendő nemzedékek őszinte elismeréssel fognak adózni azoknak a szervezeteknek és személyeknek, akik jobb és teljesebb képet nyújtanak mindarról, ami segít a fiataloknak, hogy szemléletesen lássák elődeik fizikai, erkölcsi és lelkierejét, s ezek a tulajdonságok nemzedékről nemzedékre szálljanak; akik megmutatják mindazt, ami hazánk, népünk dicsőségét hirdeti, és ami mindig visszhangra talál minden ember lelkében, mindazt, ami megőrzi halottaink emlékét, akik nem hajtottak fejet az idegen hódítók előtt és életük feláldozásával védték meg Leningrád becsületét és hírnevét.

UTÓSZÓ

Elhangzik néha a kérdés: miért volt Leningrád oly sokáig ostromgyűrűben? Vajon mindent megtettek-e annak érdekében, hogy jóval korábban feltörjék az ostromzárat? Ahhoz, hogy erre a kérdésre válaszolni tudjunk, a Leningrád körüli haditevékenységet nem szabad elkülönítve szemlélnünk, hanem az egész szovjet–német arcvonalon vívott harcok egészébe kell ágyaznunk.

Mint ismeretes, a háború kezdetén a németek három irányban indítottak erős támadást – délen, északon és a középső arcvonalon. Az ellenséges hadsereg fő erőit a központi irányban vetette ütközetbe, hogy ily módon elfoglalja a fővárost és ezzel megtörje a szovjet állam ellenállóerejét. Moszkvára 50 ellenséges hadosztály támadott, köztük nagyszámú páncélos csapat. Októberben a németek Leningrád alól ide dobták át a 4. páncélos hadsereget, hogy erőfölényre téve szert megtörjék a Moszkva alatti szovjet katonák ellenállását.

1941. október 19-én Moszkvában kihirdették az ostromállapotot. Az ellenség előrevetett egységei a súlyos veszteségek ellenére a főváros elővárosainak közelébe értek. A német újságok, a rádió közölte: „A német támadás a bolsevikok fővárosa ellen oly messzire tört előre, hogy egy jó látcsövön már látni lehetett Moszkva belső területeit."

Iszonyú veszély fenyegetett. Elhárítására az ország belsejében előkészített tartalék csapatokat Moszkva alá kellett összpontosítani. Tartalékokkal kellett volna megerősíteni más arcvonalakat is, különösen a leningrádi arcvonalat, de ilyen körülmények közt az erők szétforgácsolása azt jelentette volna, hogy az ország sorsa szempontjából legdöntőbb helyen meggyöngítjük magunkat.

A főparancsnokság a tartalékokat összevonva, az 1941. évi hadjárat szempontjából döntő helyen megsemmisítő csapást mér az ellenségre. A főváros elleni arctámadás a németekre nézve súlyos vereséggel végződött. December 6-án a Nyugati Front csapatai támadásba lendültek, és csaknem az egész tél folyamán nyugat felé űzték az ellenséget, miközben élőerőinek és harceszközeinek nagy tömegét megsemmisítették. Hitler főhadiszállása, hogy megállítsa a szovjet hadsereg ellentámadását, kénytelen volt a hadtápterület mélyéből jelentős tartalékokat előrevonni és ütközetbe vetni, amelyeket pedig a nyári hadjáratra tartogatott.

Mialatt az ellenséges erők szétverésére irányuló hadászati terv megvalósítása folyt, az Állami Honvédelmi Bizottság egy pillanatra sem feledkezett meg Leningrádról. Jól tudva, hogy az ostromlottaknak milyen nagy jelentőségű az Északi út, amelynek egy nagyobb szakaszát az ellenség tartotta kezében, a szovjet hadvezetés november végén nehéz körülmények között támadást indít Tyihvin körzetében, hogy a város felszabadítását követően ismét megkezdje az élelmiszerek és egyéb küldemények vasúti szállítását, és minél közelebb juttassa azokat Leningrádhoz. A Volhovi és az Északnyugati Front csapatai aktív tevékenységükkel lekötötték az ellenséget, és ezzel lényegesen megkönnyítették az ostromgyűrűben levők helyzetét.

A blokád áttörése 1941-ben, anélkül, hogy nagyszámú csapatokat ne vonnának el más arcvonalakról, a fenti okok miatt lehetetlen volt.

A német hadvezetés nem tudott megbékülni terveinek meghiúsulásával és a Moszkva alatti vereséggel. Lázas ütemben újabb támadást készített elő. 1942 áprilisában Hitler direktívát bocsát ki, amelyben a többi között ez áll:

„Mihelyt az időjárási és terepviszonyok kedvezőre fordulnak, a német főparancsnokságnak és a német fegyveres erőknek ismét meg kell ragadniuk a kezdeményezést, hogy akaratunkat az ellenségre kényszerítsük.

A feladat az, hogy megsemmisítsük a szovjetek még meglevő egész védelmi potenciálját, és amennyire lehet, elvágjuk őket legfontosabb ellátási forrásaiktól. Ennek megvalósítása érdekében szilárdan tartani kell északon a központi arcvonalszakaszt, hogy kivívjuk Leningrád elestét... a hadsereg arcvonalának déli szárnyán pedig előre kell törni a Kaukázus felé... Kezdetben minden rendelkezésre álló erőt a déli

szektorban a fő hadműveletek céljára kell egyesíteni, amelyek célja az ellenség megsemmisítése a Don előterében, hogy ezzel elérjük a Kaukázus kőolajkörzetét és átkeljünk a Kaukázus hegységen... Meg kell kísérelnünk elérni Sztálingrádot, vagy legalább olyan mértékben kell bombáznunk ezt a várost, hogy mint a fegyvergyártás központját és közlekedési csomópontot megsemmisítsük."

Az 1942. évi nyári támadás kezdetére a németek csaknem összes erőiket a szovjet–német arcvonalra dobták át, ennek folytán itt 70-nél több hadosztályuk volt, mint az előző év nyarán a Szovjetunió elleni kiterjedt támadás időszakában. A fasiszta kormány bőkezűen osztogatja a tábornokoknak és tiszteknek a kitüntetéseket, lépteti elő őket magasabb rendfokozatokba, hogy erősítse a parancsnoki kar harci szellemét és felkeltse bennük a magasabb szolgálati beosztások elérésére irányuló karrierista törekvést. Hitler 1942. június 20-án külön parancsban megemlékezik az „Észak" hadseregcsoport parancsnokának, Küchlernek nagy érdemeiről, és Leningrád sikeres blokádjáért vezértábornaggyá lépteti elő. Ezzel is élesztgeni igyekszik a hadseregcsoport katonáiban a remény kialvóban levő lángját, hogy képesek elfoglalni Oroszországnak ezt a rendkívül fontos ipari centrumát.

Hitler direktívájának megfelelően a német fasiszta hadvezetőség hadseregének főerőit a délnyugati irányban összpontosítva, szélesre tárt legyező alakban támadásba vetette az orosz síkságon. Augusztus végére sikerült messzire előretörniük. Az ellenség minden erejét megfeszítette, hogy a szovjet csapatokat elvágja a Volgától és az Uraltól, megfossza ellátási forrásaiktól, megsemmisítse a honvédelmi jellegű üzemeket, megtörje a szovjet hadsereg ellenállási szellemét és győzelmet arasson.

Természetes, hogy az általános helyzet ebben az időszakban hallatlanul feszült volt. Csapataink főerői az ellenség főcsoportosításával álltak szemben. Itt, Sztálingrád alatt a nagy ütközet tetőfokán dőlt el a németek 1942. évi hadjárata. A harcok kibontakozásának arányában a fasiszta hadvezetés más irányokból újabb és újabb hadosztályokat vont ide, de így sem sikerült Sztálingrádot birtokba vennie.

Az 1942 novembere és decembere eleje közti időben a szovjet csapatok bekerítették, 1943. január és február eleje között pedig szétverték a fasiszták főcsoportosítását, áttörték arcvonalát és támadásba mentek át, több száz kilométerrel nyugatra vetve vissza az ellenséget. Hitler

főparancsnoksága, hogy megállítsa a szovjet csapatok hatalmas erejű támadását, a többi arcvonalakról is ide délre csoportosította át hadosztályait.

A Volhovi és a Leningrádi Front csapatai, amelyeket a Legfelsőbb Főparancsnokság tartalékaival erősítettek meg, az így kialakult kedvező helyzetet kihasználva, két irányból csapást mért az ellenségnek a Ladoga-tótól délre levő megerődített állásaira.

A német fasiszta egységek 14–15 kilométer mélységű, a tűzfészkek sokaságával és a harcárkok sűrű rendszerével ellátott védőövre támaszkodva erős ellenállást fejtettek ki. Hét napi rendkívül súlyos harcok után sikerült az ellenséget 10 kilométerrel visszavetni a Ladoga-tó déli partjától. Az ellenséges védelem áttörésében oroszlánrésze volt a tüzérségnek. A január 12-től 18-ig terjedő időben csupán a 2. csapásmérő hadsereg tüzérsége mintegy 639 ezer lövedéket és aknát lőtt ki az ellenségre. Leningrád tizenhat hónapos blokádját a szovjet katonák 1943. január 18-án áttörték. Olyan nagy helységeket szabadítottak fel, mint Marino, Lipka, emellett számos munkástelepet, Podgornaja és Szinyavino vasútállomásokat, valamint Slisszelburg városát. Az örvendetes hírt boldogságtól dobogó szívvel fogadták a leningrádiak.

Ezt a bonyolult hadműveletet L. A. Govorov, a Leningrádi Front parancsnoka ragyogóan hajtotta végre, a két front – a Volhovi és a Leningrádi Front – tevékenységét pedig a főhadiszállás képviselőjeként, Vorosilov hangolta egybe sikerrel. A hadműveletre a vezérkar és a frontok törzsei alapos és szívós munkával készültek fel. Az idejében való és gondos előkészület lehetővé tette, hogy ránk nézve minél kisebb vérveszteség árán törjük át az ellenség erősen megerődített övezetét.

A kormány attól a kívánságtól vezéreltetve, hogy mielőbb segítséget nyújtson a város lakosságának és védőinek, úgy intézkedik, hogy az áttörés sávjában gyorsított ütemben vasútvonalat építsenek. Tizennyolc nap alatt elkészült az 50 kilométer hosszú vasút, és a Néván át megépítettek egy ideiglenes vasúti hidat. (Lásd a 184. oldalon levő vázlatot.) Amint helyreállt az országgal a közvetlen összeköttetés, a város ellátása lényegesen javult. Szén érkezett, az ipar villamos energiát kapott, a megdermedt üzemek, gyárak, a villamosvasút feléledt. A megbénult város újra erőre kapott.

Az általános helyzet a szovjet–német arcvonalon mindamellett to-

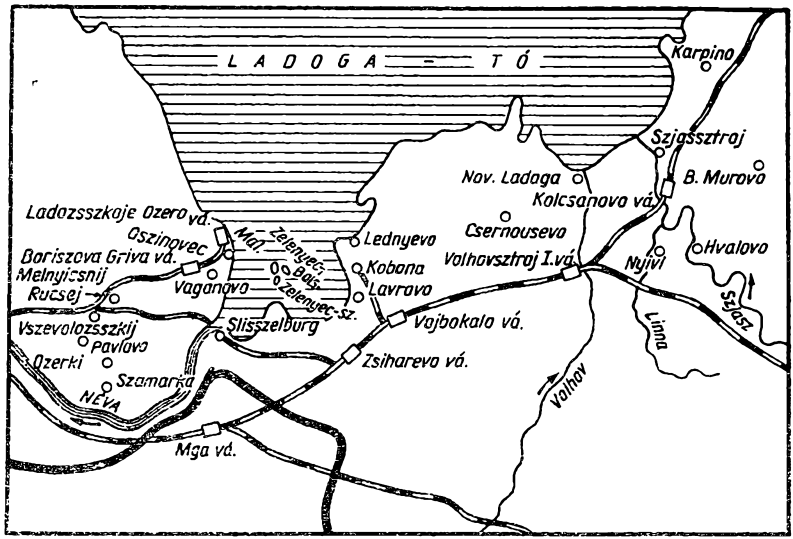

A leningrádi vasúti összeköttetés helyreállítása a blokád áttörése után

vábbra is igen feszült volt, és ez időben nem lehetett szó a Leningrád körüli ellenséges csapatok teljes szétzúzásáról.

Az ellenség hadserege a sztálingrádi vereség után, bár súlyos vérveszteséget szenvedett, még mindig képes volt arra, hogy folytassa a háborút. Sőt mi több, Németország fasiszta kormánya mozgósított minden rendelkezésre álló emberi és anyagi erőforrást, és megint felkészült, hogy döntő csapást mérjen a szovjet csapatokra.

1943-ban Hitler elhatározta, hogy egész területrabló dühét az orlovkai és belgorodi hídfőkön tölti ki. Úgy tervezte, hogy az úgynevezett kurszki kiszögellésben szétzúzza a Központi és a Voronyezsi Front csapatait, és utat nyit sóvárgott céljához – Moszkvához. A hitlerista hadvezetés rengeteg csapatot összpontosított. A csapatokat új, erős Tigris és Párduc harckocsikkal, Ferdinand rohamlövegekkel, páncélöklökkel és egyéb haláltosztó eszközökkel szerelte fel, és 1943. július elején támadásba vetette őket.

A szovjet parancsnokság azonban nemcsak a támadás tervét, hanem az ellenséges roham megindításának időpontjait is jó előre felfedte.

Az ellenséget megfosztotta a váratlanság előnyétől. Elkeseredett véres harcokban szétvertük az ellenséges hadsereget. A németek főerőinek Kurszk alatti szétzúzása után a szovjet hadsereg további sorozatos győzelmeket aratott.

1943 végére a helyzet gyökeresen megváltozott. Csapataink valamennyi arcvonalon újabb csapások mérésére készültek.

Leningrádnál a német fasiszta hadosztályok továbbra is tartották állásaikat. Küchler még mindig arra számított, hogy birtokba veszi az ostromlott várost.

Itt is eljött azonban a leszámolás órája. A Leningrádi Front jól felkészült, harceszközökkel jól felszerelt csapatai Govorov hadseregtábornok parancsnoksága alatt 1944. január közepén Oranienbaum és Pulkovo körzeteiből támadásra indultak. A parti erődök és a Balti Flotta hajói megsemmisítő erejű tüzet zúdítottak a németek megerődített állásaira. Egyidejűleg a Volhovi Front összes erőivel csapást mért az ellenségre, csapatai dél és észak felől átkarolva Novgorodot Luga irányába nyomultak elő, és elvágták az ellenség közlekedési útjait. A 2. Balti Front a Leningrádi és a Volhovi Front támadásának megindulásáig aktív tevékenységével lekötötte az ellenséges tartalékokat, megakadályozva, hogy Leningrád alá dobják át azokat. A tehetséges hadvezérek által gondosan kidolgozott terv, valamint a három front csapatai és a Balti Flotta közti jól megszervezett együttműködés eredményesnek bizonyult. Szétvertük a németek erős csoportosítását, és Leningrádot teljesen felszabadítottuk az ostromzár alól.

A szovjet emberek örömujjongva fogadták a hírt. A leningrádiak címére messzi falvakból, munkástelepekről, városokból végtelen áradatban érkeztek a levelek és a táviratok. Valamennyien őszinte örömüket tolmácsolták. Seregnyi üdvözlet érkezett a világ sok-sok országából. Az Amerikai Egyesült Államok elnöke, Franklin Roosevelt díszoklevelet küldött a hős városnak:

„OKLEVÉL LENINGRÁDNAK

Az Amerikai Egyesült Államok népe nevében átnyújtom ezt az oklevelet Leningrád városának, megemlékezésül hős katonáira, hű férfiaira, asszonyaira és gyermekeire, akiket a hódítók elszigeteltek nemzetüktől,

s akik az állandó bombázások, a hideg, az éhség és a betegség okozta kimondhatatlan szenvedések ellenére sikeresen védelmezték szeretett városukat az 1941. szeptember 8-tól 1943. január 18-ig terjedő válságos időszakban, jelképezve ezzel a Szovjetunió népeinek és a világ mindama nemzeteinek rettenthetetlen szellemét, amelyek szembeszállnak az agresszió erőivel.

Washington, 1944. május 17."

Akkor és ma is, amikor csaknem negyed évszázada annak, hogy Leningrád teljesen felszabadult az ostromzár alól, az embereket világszerte meglepte és ma is csodálattal tölti el egy dolog: hogyan voltak képesek a leningrádiak ilyen nélkülözések közepette kitartani a háborúk történetében példa nélkül álló küzdelemben? Miben volt az erejük?

Leningrád ezt a tartós ostromot elsősorban is azért állta ki, mert lakossága forradalmi hagyományokon nevelkedett, utolsó leheletéig hű maradt hazájához és a kommunista párthoz, s mindhalálig kitartott a város védelmében. Az egész ország, az egész szovjet nép erkölcsileg és anyagilag támogatta az ostromlottakat. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának és a szovjet kormánynak a figyelme, a lakosságról való gondoskodása olyan erőforrás volt, amelyből a leningrádiak mindenkor meríthettek.

A város védőinek küzdelmét az ostromzár első napjától az utolsóig a kommunista párt központi bizottsága irányította.

Az ő vezetésével a leningrádi pártszervezet élére állt a város védelmének, erélyes tevékenysége lelkesítette és összeforrasztotta a védőket, hogy bátran szembeszálljanak az ellenséggel. A pártszervezet mozgósította az egész lakosságot erős védőövezetek létesítésére. Az ipart rövid idő alatt fegyverek, lőszer, harckocsik gyártására állították át, és széles körű katonai kiképzést folytattak.

Az ostrom kezdetétől fogva az anyagi készleteket hatósági hovatartozásuktól függetlenül, szigorúan központosítva osztották el a csapatok és a polgári lakosság között, s a katonai és polgári személyek élelmiszer-fejadagjait egyaránt a konkrét helyzetnek megfelelően állapították meg. Elsősorban a katonai és gazdasági tevékenységnek azt az ágát támogatták, amelynek az adott időszakban a legnagyobb jelentősége volt.

A vészterhes 1919-es esztendőben, amikor az intervenciósok és a fehérgárdisták meg akarták fojtani a fiatal szovjetköztársaságot, Lenin azt írta: „A petrográdi munkásoknak már régóta még nagyobb terhet kell viselniök, mint más ipari központok munkásainak. Éhség, háborús veszély, a legjobb munkások elvonása szovjettisztségekre szerte egész Oroszországban – a petrográdi proletariátusnak több jutott ebből, mint más városok proletariátusának.

És mindennek ellenére a csüggedés, a kedvetlenség legkisebb nyomát sem látjuk a petrográdi munkásoknál. Ellenkezőleg. Megedződtek. Új erő buzog bennük. Új harcosokat állítanak ki. Nagyszerűen teljesítik az élcsapatra háramló feladatot: segítséget, támogatást küldenek oda, ahol a legnagyobb szükség van rá."[51]

Azóta több mint két évtized telt el, és valamennyi ország munkásosztálya újra megláthatta, hogy a pétervári munkások nem rettentek meg a fenyegető veszélytől, ragyogóan teljesítették az élcsapat feladatát, s mint mindig, hűek maradtak a lenini tanításhoz.

A blokád az emberek millióit érintette. Valamennyi leningrádi szemtől szemben állt a halállal. Kevesen maradtak közöttük olyanok, akik ne veszítették volna el hozzátartozóikat, jó barátaikat. De senki sem zúgolódott, senki sem panaszkodott, hogy az élet mostohán bánt vele. Mindannyian a kommunista párt és a szovjet kormány köré tömörültek, hittek bennük, és felhívásukra halálmegvető bátorsággal keltek harcra.

Az évek múlásával a nagy város védőinek hőstette egyre nemesebb fénnyel ragyog. Örök dicsőség azoknak, akik a haza becsületéért és szabadságáért áldozták életüket.

*

Véget ért a háború. A leningrádiak a nehéz körülmények között fáradságot nem ismerve láttak hozzá a lakóházak, az üzemek, a városi közlekedés helyreállításához. A fasiszták vérző, súlyos sebeket ejtettek a városon. 840 iparvállalat vált üzemképtelenné, szétromboltak 44 kilométer vízvezetéket és 75 kilométer csatornahálózatot, teljesen megsemmisítették a 8-as számú vízi erőművet, amelynek teljesítménye 200 ezer kilowattot tett ki. Az ellenség a legnagyobb kárt a lakóházakban okozta. Több mint 3 ezer ház égett le vagy dőlt romba, 7 ezer

megsérült és 9 ezer faházat szétszedtek tüzelőnek. Leningrád több mint 5 millió négyzetméter lakóteret vesztett el. Az emberek százezrei maradtak fedél nélkül. És mégis 1948 végére a leningrádiak teljesen helyreállították a lerombolt épületeket, és a helyreállítással egyidejűleg új lakóházakat építettek, új közműveket létesítettek.

1967 elejére a leégett házak helyét a sokemeletes, kőépületekből álló egész lakónegyedek foglalták el. Több száz kilométeres új vízvezetékhálózatot fektettek le. A távfűtési hálózat hosszúsága meghaladta a 900 kilométert (az 1940. évi 130 kilométerrel szemben). Bámulatosan szép földalatti villamosvasutat építettek, amely csaknem az egész várost behálózza. A kényelmes vonatok naponta körülbelül 900 ezer embert szállítanak.

Új parkokat és kerteket varázsoltak a város körül és a város belsejében. Az ipari üzemek a legkorszerűbb gépeket és berendezéseket gyártják. Az 1940. évhez viszonyítva a bruttó termelés több mint ötszörösére nőtt. Rengeteg bölcsődét, óvodát és iskolát építettek. Leningrád lakosságának létszáma meghaladja a háború előttit, és elérte a 3 millió 700 ezer főt.

Ez a város elmondhatatlanul kedves minden szovjet embernek. Itt fejtette ki forradalmi tevékenységét a proletariátus nagy vezére, Lenin. Itt alakult meg Leninnel az élen a világon elsőként a proletárdiktatúra államának szovjetkormánya. Lenin halála után a Szovjetek második Összoroszországi Kongresszusa 1924-ben határozatot fogadott el, mely szerint Petrográd nevét Leningrádra változtatják át. „Mostantól – mondja a határozat – a proletárforradalomnak ez a leghatalmasabb központja örökre forrjon össze a proletariátus vezérei legnagyobbikának, Vlagyimir Iljics Uljanovnak (Leninnek) a nevével."

A leningrádiak méltó büszkeséggel viselik ezt a dicső nevet. És amikor az ellenséges hordák fegyverrel törtek a városra, férfiak és nők, öregek és serdülők bátran a város védelmére keltek. Sokan közülük hősi halált haltak, de Lenin zászlaját nem engedte el kezük. Büszkén vitték minden megpróbáltatáson át, és az ő hősi tetteiket, önfeláldozásukat, bátor helytállásukat a nép örökké dicsőíteni fogja. Nem feledkeztek meg a blokád idején elesett harcosok sírjairól sem. A temetőkbe fákat, virágokat ültettek, a Piszkarjov-temetőben hatalmas emlékművet állítottak. A gránittalapzat közepén hat méter magas női alak áll a haza-édesanyának a megszemélyesített mása. A tér közepén örökké

égő fáklya lobog az elhunyt harcosok és dolgozók emlékét őrizve. És minden ember, aki e szentély küszöbére lép vagy elmegy a síremlék mellett, mély tisztelettel és elismeréssel hajt fejet a haza becsületéért és függetlenségért elesettek emléke előtt.

A leningrádiak hőstetteinek fénye soha nem halványul el. Újabb és újabb nemzedékeket szólít csatasorba, hogy gyarapítsák nagy hazánk anyagi és szellemi kincseit, harci és forradalmi hagyományait.

A KÖNYVBEN SZEREPLŐ FONTOSABB ESEMÉNYEK IDŐRENDI ADATAI

1941. év

Szeptember 4.	A tüzérségi belövések kezdete Leningrádban.
Szeptember 8.	A németek elfoglalják Slisszelburgot. Megkezdődik Leningrád ostromzárja. Az ellenséges repülők első tömeges támadása a város ellen.
Szeptember 12.	Leszállítják a lakosság kenyér-, hús-, kásafejadagját. Az első élelmiszert szállító hajók megérkeznek Oszinovecbe a Ladoga-tó keleti partjáról.
Szeptember 29.	A Leningrád körüli arcvonal megszilárdul.
Október 1.	Csökkentik a lakosság kenyérfejadagját és a csapatok ellátási normáit.
November 8.	A szovjet csapatok elhagyják Tyihvint. Csökkentik a csapatok ellátási normáit.
November 13.	A lakosság élelmiszer-juttatásának csökkentése.
November 16.	Megkezdődik az élelmiszer repülőgépen való szállítása Leningrádba.
November 20.	Csökkentik a lakosság kenyér- és egyéb élelmiszer-fejadagjait. Megindul a szállítás a tavon át vivő jégúton.
December 9.	A német csoportosítás szétzúzása Tyihvin alatt. Tyihvin felszabadul.
December 25.	Az ostrom idején első ízben felemelik a lakosság kenyérfejadagját.

1942. év

Január 1. A vasúti átmenő forgalom megindulása Vojbokalóba, Zsiharevóba.

Január 24. A lakosság kenyérfejadagjának másodszori felemelése.

Február 10. Átadják a forgalomnak a Vojbokalo és Kobona közti szárnyvonalat.

Február 11. Felemelik a lakosság élelmiszer-fejadagjait.

December 22. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének rendeletével megalapítják a „Leningrád védelméért" érdemérmet.

1943. év

Január 18. A blokádot áttörik, a Leningrádi és a Volhovi Frontok egyesülnek.

Február 6. Leningrádba az áttörési sávban újonnan épített vasútvonalon megérkezik az első szerelvény.

1944. év

Január 14–27. Leningrád teljesen felszabadul az ellenséges ostromzár alól.

A népfelkelés katonái – 1941. július

A. A. Zsdanov

K. J. Vorosilov

A. A. Kuznyecov

A leningrádiak harckocsiakadályokat építenek – 1941

A. N. Kovaljova,
a helyi légoltalom
szakaszparancsnoka – 1942

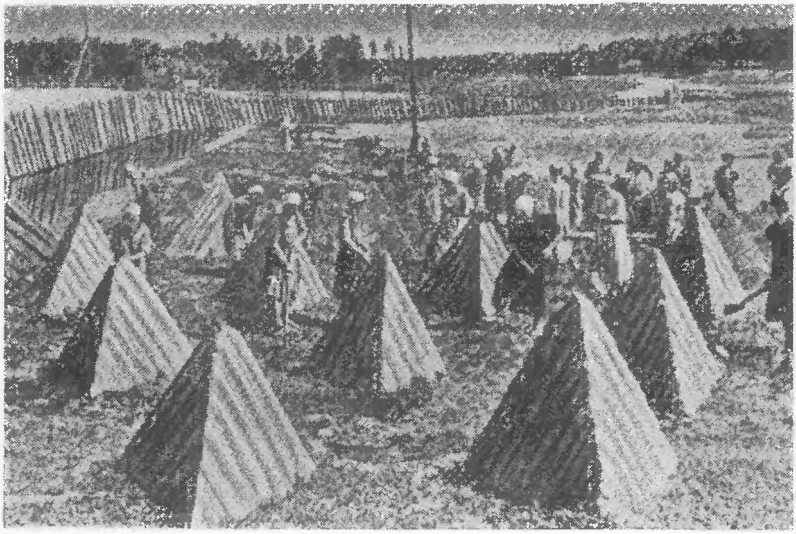

A leningrádi nők harckocsiakadályokat építenek

A bombázás után. A város lakói elhagyják az égő épületeket

A Micsurin utca 2. számú házának fedél nélkül maradt lakói – 1941. október

P. Sz. Popkov, a leningrádi szovjet elnöke a bombázások után megtekinti a házakat

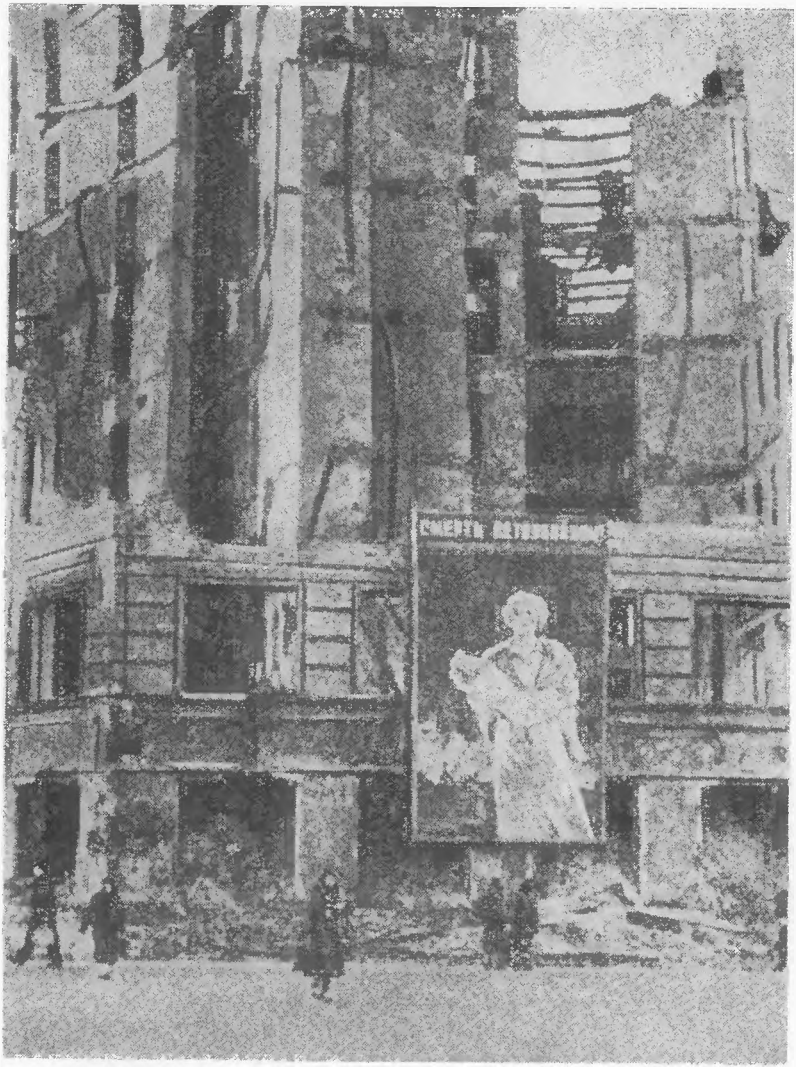

Leningrád romjai bosszúért kiáltanak

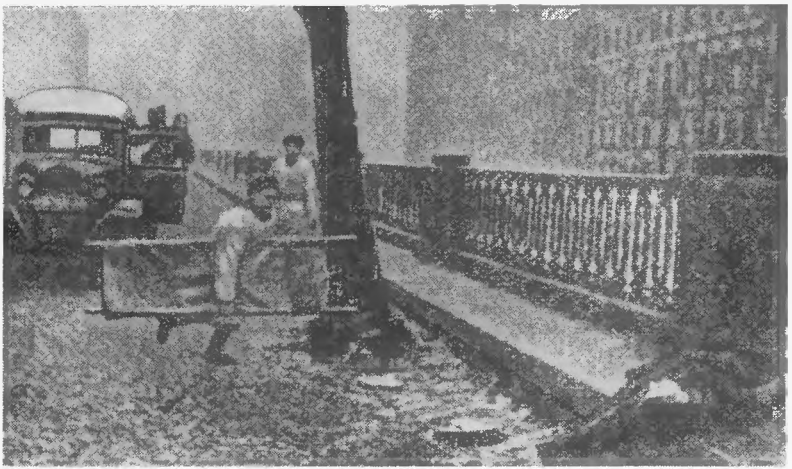

Munkában a mentők

Tüzérségi tűzben a Nyevszkij proszpekt

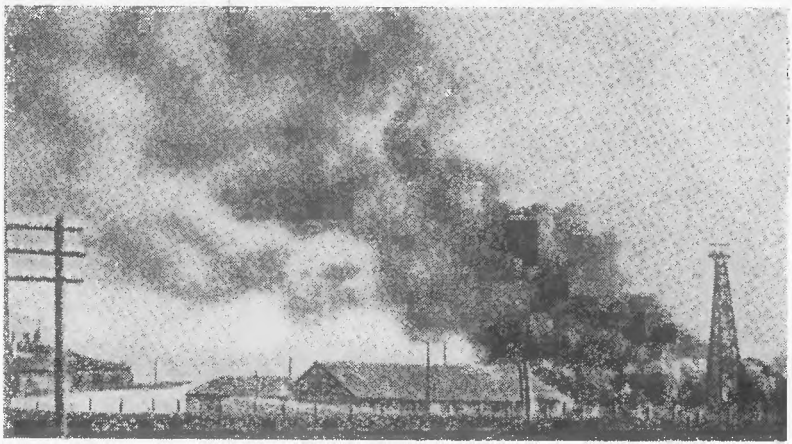

Égnek a Badajev-raktárak – 1941. szeptember 8.

A Nyevszkij proszpekt 1941 telén

Az utolsó út

Oszinovec látképe. Itt épült a kikötő

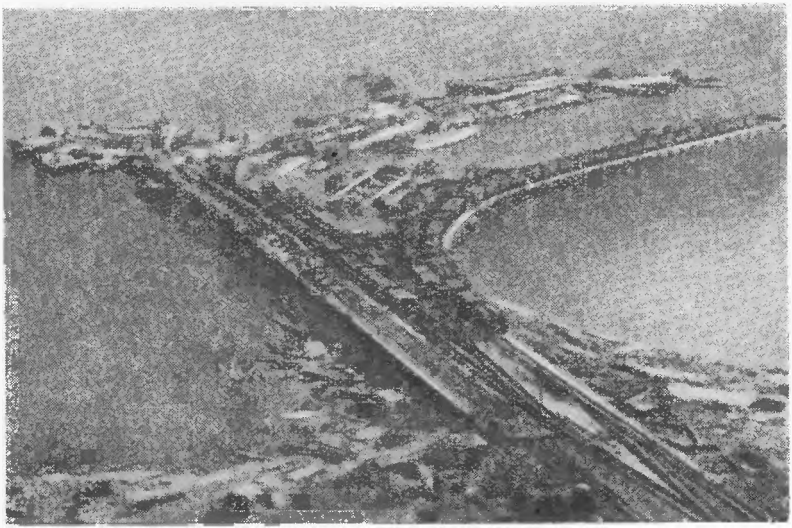

Oszinovec kikötője. A megépített móló

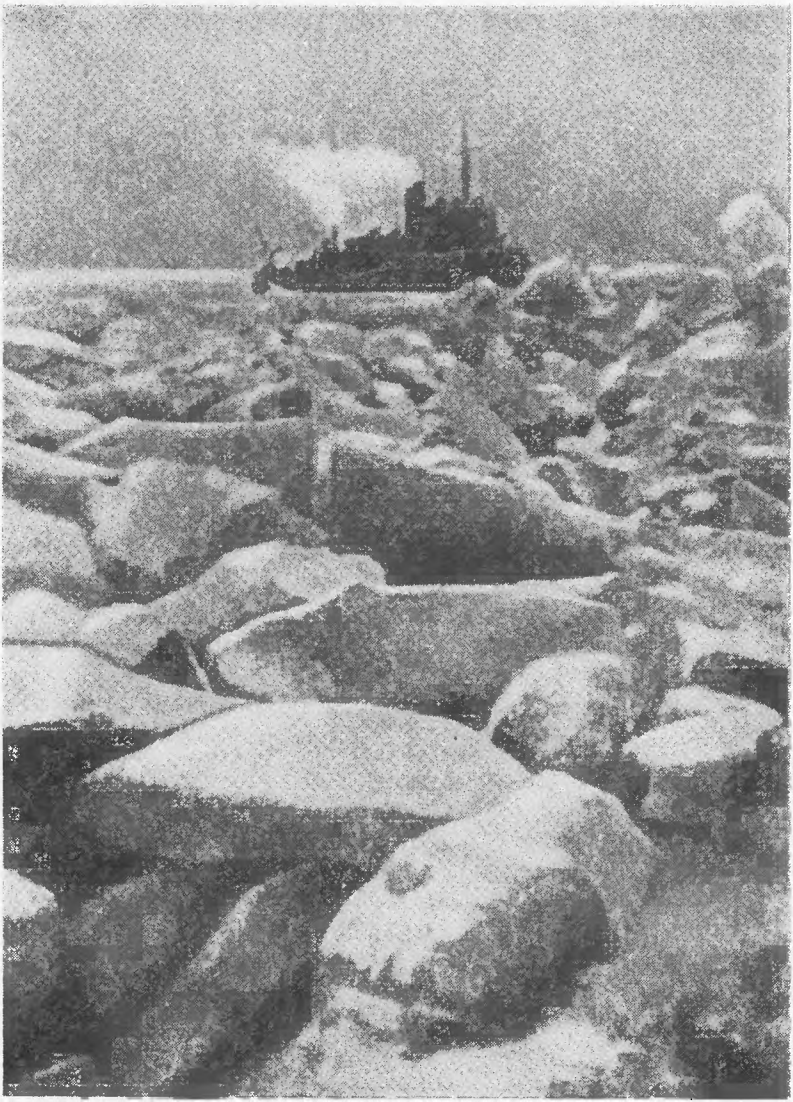

A Ladoga-tó jegén keresztül – 1941. november

A jégút a kiépített telefonvezetékkel

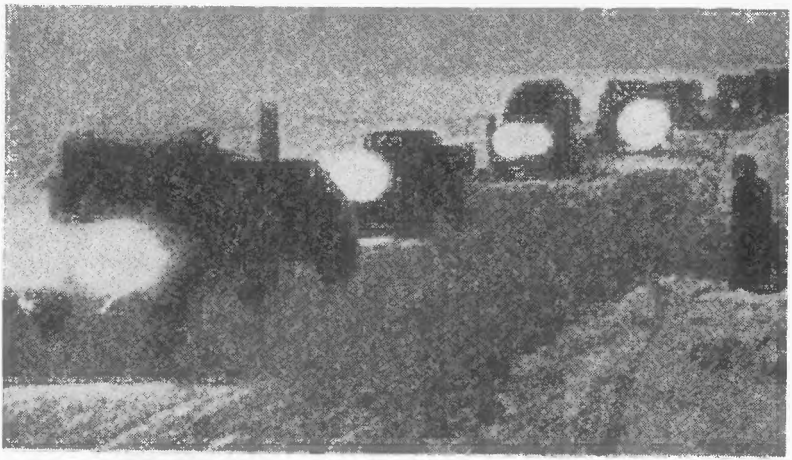

A jégút éjjel

A jégutat oltalmazzák a légi kalózokkal szemben

Kobona. Innét szállították gépkocsikon az élelmiszer-rakományokat
a tó túlsó partjára

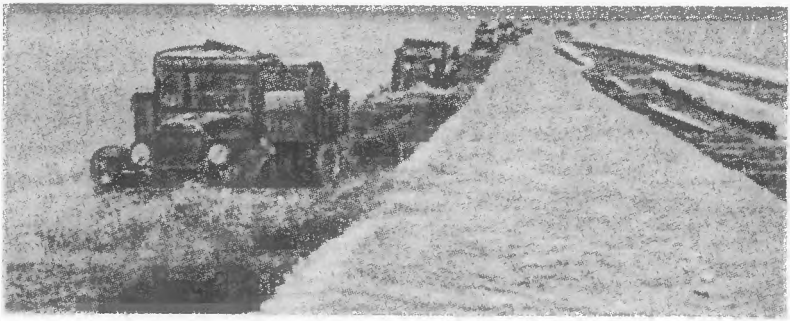

A jégút 1942 tavaszán.
A jégpáncél még erős, de az olvadás már gátolja
a mozgást

A Nyevszkij proszpekten – 1942

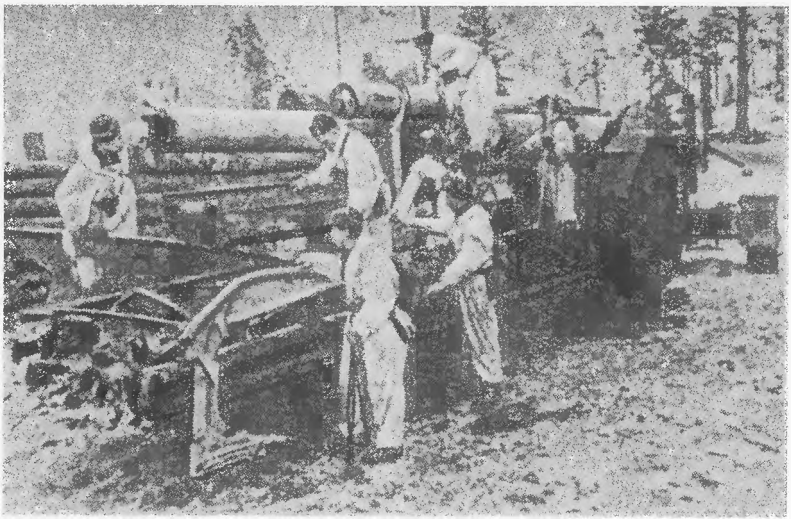

Megsemmisített messzehordó ágyú. Ebből lőtték a németek Leningrádot

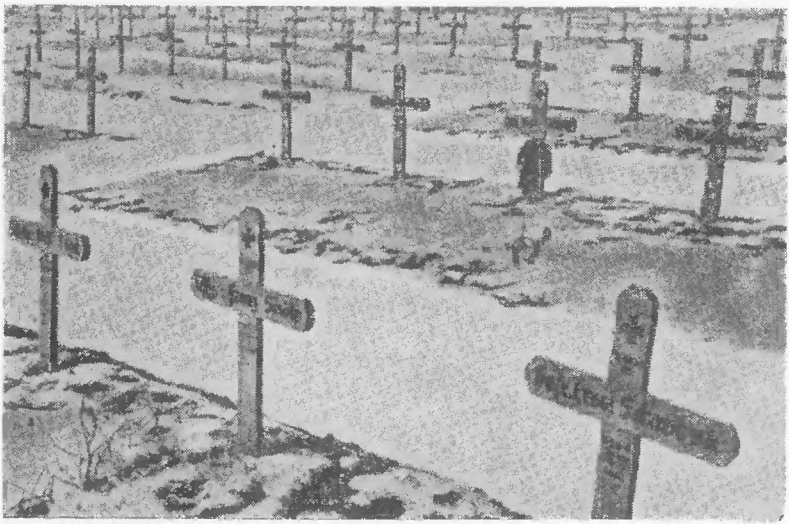

Németek Leningrád alatt

1 A második világháború mérlege. Cikkgyűjtemény. Német nyelvből fordítva. Moszkva, Idegennyelvű Irodalom Kiadója, 1957. 73. old. (oroszul).
2 K. J. Vorosilov és A. A. Zsdanov szavait a szerző saját feljegyzései alapján idézi. – (Az orosz eredeti mű szerkesztőjének a megjegyzése.)
3 Lenin művei. 30. kötet. Budapest, Szikra, 1953. 506. old.
4 A parancsot, amely G. K. Zsukovot a Leningrádi Front parancsnokává nevezi ki, később – szeptember 13-án – adták ki.
5 Az idézett okmányt aláíró Jodlt öt év múlva mint háborús bűnöst felakasztották.
6 A háború befejezése után Küchlert az amerikai megszálló hatóságok letartóztatták. 1948-ban hadbíróság ítélkezett fölötte, az emberiség ellen elkövetett bűntettben vétkesnek mondta ki, és 20 évi fegyházra ítélte. Ám 1953-ban ezt a nyilvánvaló bűnözőt betegségére és hajlott korára való tekintettel szabadlábra helyezték. Ily módon Küchler csupán 8 évet töltött börtönben.
7 1941. szeptember végén a főhadiszállás felmentette Kulikot parancsnoki tisztségéből, és az 54. hadsereget a Leningrádi Frontnak rendelte alá.
8 Voronov, N. N.: Hadiszolgálatban. Moszkva, Vojenizdat, 1963. 215. old. (oroszul).
9 A szeptember 8-i, 9-i és 10-i repülőtámadások következményeire vonatkozó adatok a haditanács 1941. szeptember 9-i és 10-i jelentéséből valók, amelyet a főhadiszállásnak küldött.
10 A kikötő építéséről részletesebben beszél e mű „Szállítások vízen és levegőn át" c. fejezete.
11 Körzeti erőmű; e körzeten belül a villamosenergia-fogyasztást szigorúan meghatározzák.
12 A. A. Zsdanov szavait a szerző saját feljegyzései alapján idézi. – (Az orosz nyelvű eredeti mű szerkesztőjének a megjegyzése.)

13 Dzsavaharlal Nehru: India felfedezése. Moszkva, Idegennyelvű Irodalom Kiadója, 1955. 386. old. (oroszul).

14 Voznyeszenszkij, N.: A Szovjetunió hadigazdasága a Honvédő Háború időszakában. Moszkva, Goszpolitizdat, 1948. 42. old. (oroszul).

15 Hivatalos adatok szerint 1941. június 29-től augusztus 27-ig Leningrádból 636 283 embert szállítottak el; ez a szám felöleli a balti köztársaságokból, a Karél-Finn Szocialista Köztársaságból, a leningrádi és a pszkovi területről menekültek számát is, de ez már nem tartozik közvetlenül az általam taglalt témához. Nem általában a leningrádi csomóponton keresztül elszállított emberek számáról van szó, hanem Leningrád lakosairól. A kérdésnek éppen ez az oldala figyelemre méltó az elkövetkezendő események elemzése és megvilágítása szempontjából. Ezenkívül számításba kell venni azt is, hogy a júniusban–júliusban evakuáltak egy része különböző okok miatt augusztusban visszatért Leningrádba, de ezek számát, természetesen, senki sem tartotta nyilván.

Ha azt vesszük, mennyi volt Leningrád lakosainak száma 1941 elején, és ebből kivonjuk a hadseregbe behívottak és a visszamaradók számát (a szeptemberben kiadott kenyérjegyek és a közétkeztetésben részt vevő személyek adatai alapján), akkor az evakuált leningrádiak száma nem egészen 400 ezer főt tesz ki.

16 A Leningrád városára vonatkozó számok az 1941. szeptemberi kenyérjegyjuttatási és közétkeztetési elszámolások adatain, a peremvároskörzeteket illetően pedig a területi végrehajtó bizottság 1941. szeptember 20-i adatain alapszanak.

17 Egyes könyvekben és újságcikkekben az 1941. szeptember 6-i élelmiszerkészleteket kisebbnek tüntetik fel, mint én e könyvemben, és közben a szerzők a leningrádi városi pártbizottság jelentésére hivatkoznak. Ez a jelentés a következőket mondja: „Szeptember hónaptól kezdve, amikor az ellenség ostromgyűrűjébe zárta a várost, és megszakadt a vasúti összeköttetése az országgal, a város árukészletei (IX. 6.): lisztből 14,1 napra, kásából 23 napra, húsból és hústermékekből 18,7 napra, zsiradékokból 20,8 napra, cukorból és cukrászati készítményekből 47,9 napra biztosították a lakosság ellátását."

A felsorolt számok mindenekelőtt arról beszélnek, hogy a jelentésben szereplő készletek csupán a lakosság ellátásának biztosítására szolgálnak, a csapatok szükségletének számbavétele nélkül, és nem számolva a fronthadtáp kezelésében és a Balti Flotta hajóin levő készleteket. Már maga ez a körülmény is lehetetlenné teszi, hogy az olvasóknak biztos elképzelésük lehessen az ostromlottaknál megmaradt élelmiszerkészletekről. Emellett a front csapatait, a Balti Flotta személyi állományát és a városi lakosságot a

blokád első napjától az ostromzár gyűrűjében maradt készletekből élelmezték. Annak nem volt különösebb jelentősége, hogy a városi szervezetek készleteiről, illetve központi vagy katonai készletekről van szó. A kérdésnek éppen ezt az oldalát érdemes közelebbről megismerni.

Ezenkívül a jelentés a ténylegesen megmaradt készletet nem teljes egészében mutatja. Így például csupán a meglevő (14,1 napra) lisztről beszél, és egy szót sem ejt a gabonamaradékokról. Ugyanakkor szeptember 12-én a liszten kívül több mint 10 ezer tonna kenyérgabona, 3 ezer tonna kétszersült (nem számítva a csapatok zárolt készleteit) és 4800 tonna szójabab is volt. Ilyen pontatlanság mutatkozik a húsmaradék meghatározásában is. A jelentés arról beszél, hogy hús és húskészítményekből 18,7 napra való maradt. Ez a szám körülbelül megfelel a Glavmjaszo hűtőházaiban tárolt maradék húskészletnek. De ez korántsem jelentette az összes készletet. Szeptember 12-én a vállalatok mellékgazdaságaiban a közétkeztetés 18 769 darab sertéssel, a Szvinotreszt szovhozaiban pedig 4410 darab sertéssel rendelkezett. Ezenkívül a különféle gazdasági szervezeteknél 4357 darab szarvasmarhát tartottak számon. Ezt a jószágállományt később leölték, s a hús belekerült az elosztás „közös üstjébe". A valóságban volt még 700 tonna vágott baromfi és jelentős mennyiségű konzerv. A jelentés a zsír, a cukor és a cukrászati készítmények készletmaradékát a valóságosnál jóval kisebbnek tünteti fel. Figyelembe kell venni azt is, hogy a jelentés a polgári lakosság szeptember 6-i napi élelmiszer-fogyasztását kissé nagyobbnak mutatja, mint a szeptember 12-it. Ez azzal magyarázható, hogy szeptember 12-én néhány élelmiszer fejadagja, különösen a kenyéré, kisebb volt, mint szeptember 6-án. A szeptember 12-i élelmiszerkészlet meghatározása során a következő adatokból indultunk ki:

a) a csapatoknál levő mindenféle élelmiszerkészletből, az állami tartalékokból és a polgári szervezetek készleteiből;

b) a csapatok, a Balti Flotta, a lakosság tényleges létszámából (a szeptemberre kiadott kenyérjegyek száma alapján), valamint különféle parancsnokságok és szervezetek létszámából, amelyek az élelmiszert közétkeztetés keretében kapták meg;

c) a csapatok és a lakosság ez időpontban érvényes ellátási normáiból.

18 Az eredeti normák és későbbi változásai a 84. oldalon láthatók.

19 Zsdanova, T. A.: Erőd a Néván. Moszkva, Goszpolitizdat, 1960. 28. old. (oroszul).

20 A leningrádi olajütő üzem ebben az időben – gyapotmagtisztító gép hiányában – a magot tisztítás nélkül dolgozta fel.

21 A kőolajlepárlásnál keletkező melléktermék, amely zsírsavakat és olajat tartalmaz.

22 Lenin művei. 32. kötet. Budapest, Szikra, 1953. 483. old.

23 Iparcikkekre a lakosságnak nem volt olyan égető szüksége, mint élelmiszerekre, ezért rövidség okából a leningrádiaknak csupán az élelmiszerekért folytatott küzdelmét mutatom be.

24 Voznyeszenszkij, N.: A Szovjetunió hadigazdasága a Honvédő Háború időszakában. Moszkva, Goszpolitizdat, 1948. 124. old. (oroszul).

25 Volt néhány egyéb változás is, de jelentéktelenek és rövid ideig tartók.

26 1941. júliusától szeptemberéig halat is adtak ki.

27 A felsorolt ellátási normákon kívül a repülőegységek, a kórházak, a haditengerészeti erők stb. számára egyéb normák is érvényben voltak. Rövidség kedvéért itt azt a fejadagot közöljük, amelyet a front személyi állományának többsége kapott.

28 Castro, Jousé de: Az éhség földrajza. Moszkva, Idegennyelvű Irodalom Kiadója, 1954. 313. old. (oroszul).

29 A. Weidemann német tábornok adatai szerint 1941. júliusában a német fegyveres erőkben 10,2 millió ember szolgált, vagyis csaknem kilencszer annyi, mint békeidőben. (Lásd: A második világháború mérlege. Cikkgyűjtemény. (Németből fordítva.) Moszkva, Idegennyelvű Irodalom Kiadója, 1957. 295. old. (oroszul).

30 A nürnbergi per. 1. köt. Moszkva, Goszjurizdat, 1952. 723–724. old. (oroszul).

31 Az elpusztultak számát a könyv első és második kiadásában 102 emberben adtuk meg. A Sztalinyec nevű futárhajó harci részlege volt parancsnokának, Z. G. Ruszakovnak az adatai szerint viszont, aki részt vett a Konsztruktor nevű hajó megmentésében, 204 ember pusztult el. A szerző számára az adatok a Ruszakovval 1967-ben folytatott személyes beszélgetés során váltak ismertté.

32 A Morje-öbölben nem messze a Ladoga-tó partjától egy vaskerítés mögött kis halom emelkedik, fölötte szerény obeliszk áll, rajta a Konsztruktor elpusztult tengerészeinek a nevével.

33 Az említett 25 228 tonna élelmiszer számadatot a Leningrádi Front hadtápcsoportfőnökségének az Állami Honvédelmi Bizottság megbízottja részére küldött napi jelentéseiből vettem. A jelentések a szállítás megjelölését és a vele érkező élelmiszer mennyiségét (mennyit és milyen fajtájút) tartalmazták.

A könyvek sora az élelmiszer-szállítmányokra vonatkozóan más számot közöl, mégpedig 45 000 tonnát, miközben a Leningrádi Front hadtáp-csoportfőnökségének jelentésére hivatkoznak. Ebben a jelentésben az élelmiszer-szállítmányt nem naponként, hanem az 1941. szeptember 1-től december 7-ig terjedő időszakra tüntetik fel.

Az adatokban mutatkozó különbség nyilvánvalóan azzal magyarázható,

hogy a jelentésbe belekerültek azok a rakományok is, amelyeket Slisszelburgból a Néva jobb partjára szállítottak, miután a németek kijutottak a folyóhoz (augusztus 29-én). Én viszont kizárólag a Ladoga-tavon át történt élelmiszer-szállításra vonatkozó adatokat közlöm az ostromzár kezdetétől, vagyis miután az ellenség elfoglalta Slisszelburgot.

34 A Nagy Lenin városa c. tanulmánygyűjteményben (Lenizdat, 1957. 110. old.) szó esik arról, hogy november 20-tól a harcosok és a parancsnokok az első vonalban naponta 300 gramm, a többiek pedig 150 gramm kenyeret kaptak. Ez nyilván tévedés. F. I. Szirota, a cikk szerzője, nem vette figyelembe, hogy 1941. november 20-tól december 11-ig a Leningrádi Front haditanácsa 1941. november 12-én kelt rendelete értelmében az első vonalbeli csapatoknak 100 gramm, a többieknek 75 gramm kétszersültet adtak ki, ami kenyérre átszámítva 200, illetve 150 grammnak felelt meg. December 12-től a kétszersültjuttatást beszüntették, és a csapatok megint csak kenyeret kaptak – 500 és 300 gramm mennyiségben.

35 A lisztfogyasztásra vonatkozó számadatokat a Leningrádi Front haditanácsának 1941. évi határozataiból vettük.

36 A Leningrádi Városi Egészségügyi Osztály 1942. évi jelentéséből.

37 A Névai erőd védelmén. Lenizdat, 1965. 336. old. (oroszul).

38 900 hősi nap. Dokumentumgyűjtemény a leningrádi dolgozók 1941–1944. évi hősi küzdelméről. Moszkva, Nauka Kiadó, 1966. 397. old. (oroszul).

39 A nürnbergi per. Gyorsírói jegyzet.

40 Németország tengeri háborúját irányító törzs főnökének direktívája. Berlin, 1941. szeptember 29. 1–1a 1601/41 – „Peterburg jövője". (Németből fordítva.)

41 Castro, Jousé de: Az éhség földrajza. 328. old.

42 Ugyanott, 329. old.

43 Közvetlenül a háború vége után a Nature c. londoni folyóiratban megjelent Darlington cikke. Ebben a szerző közli, hogy az Össz-szövetségi Növénytermesztési Intézet híres maggyűjteményét Leningrád ostromzárja idején az éhes emberek megették. Az olvasók maguk is elbírálhatják az ilyesfajta koholmányok értékét.

44 Nation, 1963. évi márciusi száma.

45 New York Times Book Review, 1962. évi májusi száma.

46 Fjodorov, J.: A jégút. Moszkva, Goszpolitizdat, 1943.

47 Szirota, F. I.: Leningrád – a hős város. Lenizdat, 1960.

48 Leningrád és Moszkva dolgozóinak jegyrendszerre való áttérése egyidejűleg történt a Szovjetunió kormányának 1941. július 18-i rendeletével. Az élelmiszer-fejadagok egyformák voltak mind Moszkvában, mind Leningrádban.

Leningrád lakói 1941 szeptemberétől részesültek jegyes ellátásban (a fejadagokat a jelen könyv 89. oldalán találhatjuk).

49 Karaszjov, A. V.: Leningrád a blokád éveiben. Moszkva, Az SZSZSZR Tudományos Akadémiájának Kiadója, 1959.

50 A Leningrádi Pravda, 1966. nov. 17.

51 Lenin művei, 30. köt. Budapest, Szikra, 1953. 32–33. old.

TARTALOM

A szerzőtől 5
Haditevékenység az északnyugati irányban *(1941. június–szeptember)* ... 7
Az arcvonal megszilárdul *(1941. szeptember–október)* 24
Megkezdődik a város ostroma *(1941. szeptember–december)* 35
Az élelmiszerkészletek *(1941. szeptember–december)* 56
Az élelmiszer-elosztás *(1941. augusztus–december)* 77
A csapatok ellátása *(1941. július–december)* 92
Szállítások vízen és levegőn át *(1941. szeptember–november)* 106
Az éhség *(1941. november–december)* 119
A téli út *(1941. november–1942. február)* 150
Utószó 180
A könyvben szereplő fontosabb események időrendi adatai 191
Jegyzetek 193

Felelős kiadó a Zrínyi Katonai Kiadó parancsnoka. Felelős szerkesztő: Csonka György. Műszaki szerkesztő: Mohr Gyula. Képszerkesztő: Markó József. Védőburkoló és kötésterv: Kátay Béla Műszaki vezető: Olajos Tibor alezredes. Terjedelme: 13,55 (A/5) ív. Példányszám: 3500. MSz. 5602–67. – 006 – Zi – 229 i – 6971

690107/1 Zrínyi Nyomda, Budapest. F.v.: Bolgár Imre igazgató